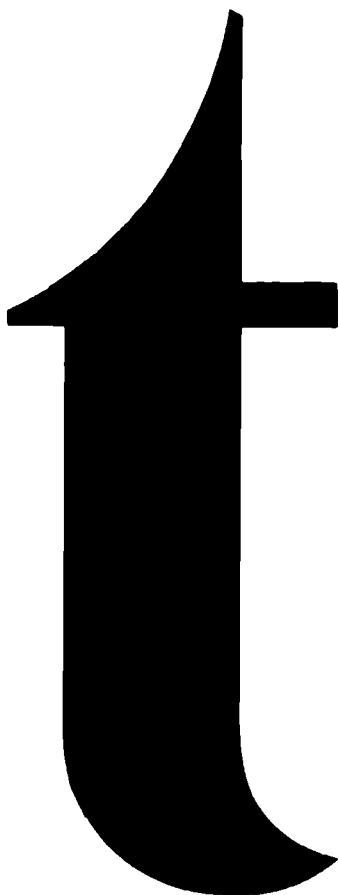


Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa

Tanulmányok



19

ÚJVIDÉK -

96

TANULMÁNYOK

**AZ ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKE**

**(29. füzet)
Újvidék, 1996.**

STUDIJE

**UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU**

**(29. sveska)
Novi Sad, 1996.**

Szerkesztette:
LÁNCZ Irén
(főszerkesztő)
GEROLD László
RAJSLI Ilona

A kiadásért felel
BÁNYAI János
ETO-besorolás: CSÁKY S. Piroska

12 383
1983. 07. 01.

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – a budapesti Illyés Közalapítvány támogatásával
Készült 1996-ban, 200 példányban
VERZAL Nyomda, Újvidék
Tördelés: SCAN Studio Újvidék

A VSZAT oktatás-, tudomány és művelődési titkárságának 413-194/73.
VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANULMÁNYOK

BAGI FERENC

MAGYARUL TANULÓ Szerb és Horvát ANYANYELVŰ EGYETEMI HALLGATÓK HELYESÍRÁSI HIBÁINAK ELEMZÉSE

A magyarul tanuló szerb vagy horvát anyanyelvű egyetemi hallgatók előző munkánkban¹ leírt módon kiválasztott vizsgafeladatai közül akkor csak a tollbamondott szövegeket vizsgáltuk, most viszont ezeken kívül még kétféle feladatcsoport anyagát is elemezni fogjuk: a hallgatók anyanyelvén megfogalmazott, de magyar nyelvre való fordításuk céljával megadott négy mondatot, és a változó témájú magyar nyelvű fogalmazásait.² A feladatlapon szereplő mondatok és a különböző témájú fogalmazások szóválasztéka nagyobb, így a dolgozatban természetesen nem számíthatunk a helyesírási hibák oly nagyfokú azonosságára, mint amilyenrel találkoztunk a tollbamondott szöveg elemzésekor. Ennek következtében eltekintettünk a hibák táblázatos kimutatásától. Az előző dolgozathoz viszonyítottnak az elemzés szempontját illetően különbség az is, hogy ott a nyelvtanulók hibáit fonetikai-fonológiai szempontból vettük számba, most viszont kizárólag **helyesírási** szempontból vizsgáljuk. A vizsgálati szempontok különbözősége ellenére, természetesen hasonlóságok és azonosságok is tapasztalhatók a két dolgozatban. Ez a tény a két dolgozat egymással való összefüggésére utal. Megjegyzendő még, noha ez mind az anyanyelvi, mind az idegennyelvi oktatásban általánosan ismert, hogy a hibák csoportosítása és számbavételezése nem **egyfajta vadászszenvedély kiélése**, hanem az oktatás eredményességének fokozása érdekében történt, tehát ezúttal is ilyen szándékkal foglalkozunk a kérdéssel.

A nyelvtanulók kiválasztott 100 tesztjében előforduló helyesírási hibákat a következő szempontcsoportok szerint elemezzük az alábbiak során: 1. a magyar ábécé ismerete; 2. helyesírásuk kiejtést követő írásmódja; 3. a szóelemző írásmód hibái; 4. külön- és egybeírás; 5. a ritkábban előforduló, de mégis figyelmet érdemlő hibák. A tanulmány 6. pontja a következtetéseket, tanulságokat tartalmazza.

1. A nyelvtanulók bázisnyelve, mint említettük már, a szerb, illetve horvát, amelyek valamikori egységesítési szándékát a szerbhorvát, illetve horvátszerb elnevezés is jelezte. Hallgatóink nemzetiségi hovatartozását illetően semmilyen adatokat nem gyűjtöttünk, de logikusnak tűnik a feltételezés, hogy többségükben szerb nemzetiségűek voltak. Ennek a nyelvnek, mint ismeretes, két ábécéje van, illetve a cirill betűs ábécé mellett a latin betűs is

használatos. A nyelvtanulók egyiket is, másikat is kiválóan ismerték, de az, hogy melyiket használták inkább, a magyar alfabétum elsajátítása/elsajátíttatása szempontjából nem tekinthető egyértelműen mellékes körülménynek, ugyanis ez a körülmény más-más jellegű hibák okozója lehet.

A szerb cirill és latin, valamint a magyar ábécé betűalakjainak összevetése során négy, egymástól élesebben elkülönülő csoportot állapíthatunk meg, és pedig hasonlósági és eltérési alapon. Az első csoportba azok a betűk sorolhatók, amelyek alakilag teljesen megegyezőek, illetve eltéréseik gyakorlatilag jelentéktelenek. Talán nem véletlen, hogy az e csoportba tartozó jelekkel jelölt hangok jó része is igen nagyfokú hasonlóságot mutat. Természetesen a latin betűs szerb ábécé kis- és nagybetűi hasonlóan jobban, avagy egyeznek meg inkább a magyar ábécé betűivel. A következők egyeznek meg teljesen B, b, C, c, D, d, F, f, G, g, H, h, I, i, J, j, K, k, L, l, M, m, N, n, O, o, P, p, R, r, T, t, U, u, V, v és Z, z. A cirill ábécé betűi közül a következők illenek ebbe a sorba: J, j, K, M, I, O, o, valamint nyomtatott változatában a T. (A felsorolásból kitűnik, hogy a cirill kis **k** és kis **m**, csakúgy, mint a kis **t** különbözik latin megfelelőitől.) Alakilag hasonlóságot konstataálhatunk a következő szerb latin betűs és magyar ábécében honos betűjelek elemei között: **a** (a szerbben és horvátban rövid **á**), **č** (a magyarban: **cs**), **ć** (= **ty**), **dž** (= **dzs**), **đ** (= **dj** = **gy**), **e** (= **ë**, **e**, **é**), **lj** (= **ly**, de nemcsak jel, hanem eleven hang!), **nj** (= **ny**), **s** (= **sz**), **š** (= **s**) és **ž** (= **zs**). (Ezeknek a betűknek nagybetűs változataik is ilyen mértékben hasonlatosak a magyarral.) A harmadik csoportot azok a betűk alkotják, amelyek alakja a kis- és nagybetűk sorában is fellelhetőek mind a három alfabétumban, de a cirillben más hang jelölésére szolgálnak. Ezek a következők: **H** (a magyarban és latinban az **N**-nek felel meg), **U, u** (= **i**), **P, p** (= **R, r**), **C, c** (= **Sz, sz**), **B, b** (= **V, v**) és **Y, y** (= **U, u**) és írásban a kis **d** (= **g**). A cirill ábécéből itt meg nem említett betűk alakilag egészen eltérőek, noha hangértéküket tekintve megfelelnek a latin betűkkel jelölteknek. A negyedik csoportba azon magyar hangokat jelölő betűk kerültek, amely hangok nincsenek meg a szerbben, tehát jelük sem lehet abban az ábécében. A következő grafémákról van szó: **dz, á, é, í, ó, ő, ö, ú, ü** és **ű**.

E négy csoporttal összefüggést mutatnak a hallgatók betűtévesztései. A szó elején vagy magánhangzók közötti helyzetben előforduló első csoportba sorolt hangokat megtestesítő betűk írásának esetében a legkevesebb a hiba. Így pl. a hallgatók önálló fogalmazásaiból a következő tévesen írott szó került cédulára: **nyúltottak** (nyújtottak helyett!), a mondatfordításokból is alig több: **jövöb, jövőm** (= **jövő**), **tehoszád** (= **tehozzád**). A tollbamondott szövegben több tanuló vétett ilyen hibát. Ezek a hibák is azonban inkább magyarázhatóak félreértéssel, illetve egyes tanulók még bizonytalan

hangértésével, mint a betűalak pontatlan ismeretével. E feltevést látszik alátámasztani az a tény, hogy a tollbamondott szövegben 1000 előfordulást jegyző **b** hangból/betűből a teszt 100 kiköltője közül húszan hallottak, illetve írtak le valamilyen más hangot, azaz betűt; leggyakrabban **v-t** (veszélgetet, **beszélgetett** helyett), **mozdulataidő**, **mozdulataigol** (= **mozdulataiból**), meghívásodott, meghívásogot (= meghibásodott), **gorombós** (= borongós), **napjaivol**, **napjaimal**, **napjaiven**, **napjaivan**, **napjaivól** (= **napjaiban**) stb. (A további példák megtalálhatók már említett dolgozatunk táblázatos kimutatásaiban.)

A legtöbb írásjeltévesztéses hiba a második és negyedik csoportba sorolt betűk jelölése terén tapasztalható. Kevesebb hiba van ugyan a mondatfordításokban, de ez az anyag kisebb terjedelmű is. Ezek a következők: **asztalbo** (= **asztalból**), néhány sor (= néhányszor) és **eg** (= egy). Az önálló fogalmazásokban többször leltünk ilyen típusú hibát: **gyümölcsöt** (= **gyümölcsöt**), **tánácsra** (= **tanácsra**), **etszere** (= **egyszerre**), **eg** (= egy); **megtanulyok** (= **megtanuljuk**), **beszélyunk** (= **beszéljünk**), **ajjára** (= **aljára**), **milyen** (= **mienk**), **aljáándéko** (= **ajándékot**), **idejtye** (= **ideje**), **kihasználjon** (= **kihasználjon**), **tanulyunk** (= **tanuljunk**), **sétályuk** (= **sétáljunk**), **volomejik** (= **valamelyik**), **semijen** (= **semmilyen**), **amijen**, **ijesmit**, **oljan** (= **olyan**), **amiljen**, **iljen**, **ameljikek** (= **amelyek**), **heljet**, **meny** (= **menj**), **menyek** (= **menjek**), **ténleg** (= **tényleg**), **szoknják** (= **szoknyák**), **várošban** (= **városban**), **szaláta** (= **saláta**), **gász** (= **gáz**), **basenon** (= **bazenban**, **medencében**), **játsik** (= **játszik**), **vizsgaidőssak** (= **vizsgaidőszak**), **sép** (= **szép**), **észrevesük** (= **észrevesszük**), **jugosláviai** (= **jugoszláviai**) és **elvesitem** (= **elvezítettem**). (A tollbamondás leírása alkalmával vétett hibákról már említett dolgozatunkban részletesen szoltunk.)

A cirill betűs ábécé betűi igen ritkán jelennek meg hallgatóink magyar nyelven írt mondataiban vagy szövegeiben. Lehet, hogy azért van ez így, mert ennek az ábécének a betűi élesebben különböznek a latin eredetűktől, de az sem kizárt, hogy kevesebben írják a cirill betűs ábécét használva. A mondatfordításokban ilyen betű-megkeverés nem fordult elő, s az önálló fogalmazásokban is csak egyetlen egy ilyen eset tűnt fel: a **majd** szót írta egy hallgató **g**-vel a szó végén, azaz a cirill kézírásos ábécé **d** betűjével. A tollbamondott szövegekben is a most leírthoz hasonló tényállást tapasztaltunk. (Fentebb említett ilyen hiba a meghívásogot.)

A magyar ábécé elfogadható, vagy éppen jó elsajátíttóságának szintjét állapíthatjuk meg a második betűcsoport kapcsán, azaz a mellékjelek ismeretének esetét illetően is. A szerb latin betűs írás a magánhangzók jelölésének esetében egyetlen esetben használ mellékjelet, csak az **i-n** van a magyarhoz hasonlóan pont. A mássalhangzók esetében viszont, mint fentebb

ismertettük, több ilyen betű is van. Ezzel szemben a cirill ábécében csak a latinból átvett j-n van pont, a kézírásban viszont mellékjelesek a **dzs**, **gy** a **t**, **ty** és az **s**. A nyomtatott és írott betűk elsajátításakor, és persze tanításakor is erre tekintettel kell lenni. Hiszen a magyar ábécé elsajátításakor a tanulóknak az anyanyelvtől eltérő mellékjeleket kell az alapjellel együtt elsajátítaniok, mint ez utóbbiak elengedhetetlen tartozékait. Nehézséget támaszt az a tény is, hogy a magyarban nem mindegy, hogy pontot vagy vesszőt teszünk ki, vagy éppenséggel semmiféle mellékjelet nem használunk a magánhangzók írásakor. Olvasáskor pedig mind a betű alapjelét, mind mellékjelét a tanulóknak tudnia kell megfelelő célnyelvi hanggá változtatnia. Az írás és olvasás azonban nemcsak motorikus, kinetikus, hanem szinte az automatikusságig beidegzett tevékenység is. Az egyetemista korú nyelvtanulóknak – akinél már az anyanyelven történő írás és olvasás gyakorlatilag automatikus tevékenység, már ami annak technikai oldalát illeti, az új nyelv írásának és olvasásának elsajátításakor új elemek, új mozdulatok és részletek érzékelését és kivitelezését kell kialakítania és az automatizmusig fejlesztenie, de a már kialakultak megsemmisítése vagy semlegesítése nélkül. Fárasztó munka ez mind a nyelvtanuló, mind a nyelvtanár számára, és eléggé időigényes is. Az írás és olvasás biztos elsajátítása/elsajátíttatása a tanórából, de a nyelvtanuló célnyelvvél való foglalkozásának idejéből is sok időt rabol el, és pedig alig érzékelhető haszon, a tévesztéstől mentes írás, fejében. A befektetett munka értékét különösképpen csökkenteni látszik az az eléggé gyakori jelenség, hogy a betűtévesztést véletlennek tulajdonítják. Fokozottabban érvényes ez az elnéző magatartás a mellékjelek esetében. A mellékjel-elhagyásos hibák a célnyelven történő írásban leginkább azon betűk írásakor jelentkeznek, amelyeknek mellékjel nélküli „párja” a bázisnyelv ábécéjében megvan, képileg létezik és még hangzásában is hasonlatos célnyelvi hangot jelképez. Az interferencia jelenségével azonban akkor is probléma adódik, ha a két nyelv egymáshoz hasonló hangját egymástól különböző grafémával jelölik. A képi és akusztikai interferencia mellett hibák lehet a célnyelvi beszédben előforduló olyan hangkapcsolat, amely a bázisnyelvben nincs meg, vagy éppenséggel nagyon ritka. Szerbül tanuló magyarok számára például nehezen ejthető szavak a **srp** (sarló), **krv** (vér), magyarul tanuló szerb anyanyelvűek viszont nehezen birkóznak meg az egymás után következő ugyanazon magánhangzós, vagy a csak azonos magánhangzókat magukbafoglaló szavakkal (beesett, bevezett).

A magyar ábécé magánhangzóit jelölő betűk mellékjeleinek használata, illetve nem használata (kitételük, illetve ki nem tételük) a dolgozatok mindhárom feladatkörében sok hibát, tévesztést okozott. A tolbamondott szövegekben az **á**, **é**, **í**, **ó**, **ő**, **ü** és **ű** írásakor éppen a mellékjelek elmaradása a

leggyakoribb hiba, az **ő** esetében viszont röviden jelzése volt gyakori. A mellékjel használatának bizonytalansága kiterjed a mellékjel nélküli, vagy csak a rövidséget jelölő pontra is. Ezeket a hangokat hosszúaknak jelölik. Ez leggyakrabban az **e**-vel, **i**-vel és **u**-val történik meg, de nem sokkal ritkábban fordul elő az **o**, **ö** és a **téves** jelölése, azaz nyújtása sem. (L. már említett dolgozatunk táblázatát.) Mérsékeltébb ugyan, de még mindig eléggé gyakori az ilyen jellegű hibaszám az önálló fogalmazásokban. Így pl. **á** helyett **a**-t írtak a hallgatók 44 esetben (dinar, labamon, felpróbalom stb.) Az **é**-t **e**-re változtatták 34 esetben (szép, es – mindkét hiba három esetben is előfordult, de a néhány szó is kétszer stb.) Az **i**-t 12 alkalommal írták röviden: az üdítő és birtam szavakban kétszer-kétszer, de előfordult a színházban, a színiész szavakban is stb. Az **ó** hétszer maradt mellékjele nélkül, pl.: ajto, valok, önkiszolgálóba, boltból stb. Az **ö** 15 alkalommal fordult elő **pontjai** nélkül, mint pl. a következő szavakban: útkozben, megörültem, oszejártam, különöset stb. A hosszú **ő** egyszer sem maradt mellékjel nélkül, de 17 alkalommal vált röviddé, mint pl. a következő szavakban: fürdőruha, barátnövel, cipőt, -tól stb. Fogalmazványaikban e beszédhangunk két ékezte közül kétszer hagyták el az egyiket, azaz így változtatták **ó**-vá, s lett a vezetőt és a tantermünk ből. (Ez utóbbi szót így, a ragot szótól leválasztottan írta egy hallgató.) Az **ú** kilenc esetben rövidült meg, pl.: uj, hosszú, mult, ugy stb. Érdekes, hogy a hosszú **ú** egyszersem változott az önálló fogalmazásokban, és rövid hangzópárja is ritkán maradt **pontjai** nélkül, mint pl. a következő esetekben: mentünk, elmentünk, megyünk (ezt a szót kétszer is így írták) és győzünk. A tárgyalt jelenség ellenpontja is megjelent néhányszor: a rövid magánhangzók is megnyúltak a hallgatók tesztjeiben. Ez a jelenség azonban, az **e** **é**-vé válását kivéve, kevésbé gyakori az előbbinél. Így az a csak a következő négy szóban változott **á**-vá: hása (hasa helyett), mágunkat, önkiszolgálókban és csák lett a csakból. Az **e**-vel ilyen változás 26 esetben történt, de hallgatóink melegségére legyen mondvá: szinte kivétel nélkül olyan szavakban, amelyekben a kérdéses helyen vidékünkön középzárt **e**-t (**ë**-t) ejtenek. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyarul beszélők ejtésére figyelnek hallgatóink, ami kétségkívül pozitív jelenség, ám ezúttal mégis hibaforrásként is említhető, mint pl.: véttem (= vettem), születét (= született), megétem (= megettem), szeretém (szerettem) stb. Az **i** ezzel szemben csak egyszer „nyúlt” meg: a **mint** szóban lett hosszú. Az **o**-ból 13 esetben vált hosszú **ó**, de ennek kapcsán is megemlíthető a helyi dialektus hatása: vásárolni, gondoltam, volt (ez utóbbi kétszer fordult elő), akór (= akkor) stb. Az **ö**-t tíz esetben jelölték hosszú hangként, mint pl. a következő szavakban: tölteni, rájöttem (= rájöttem), költeni (= költeni), jöttek stb. Az **u** csak a következő szavakban nyúlt meg: árú, árúházban, lekonyút (= leko-

nyult). Nem alaptalan ezekben az esetekben is nyelvjárási hatást feltételezni. Az egyébként is ritka magánhangzónk, az **ü** csak egyszer nyúlt meg hallgatónk írásában, a fentebb már más hiba kapcsán említett **megörültem** szóban.

A magánhangzók írásban történő megrövidítése, illetve a rövidек megnyújtása nem ritka a hallgatók mondatfordításaiban sem, bár, ha a százalékarányokat tekintjük, akkor az előzőhöz viszonyítottan ezúttal is kielégítő a helyzet, illetve még elfogadhatóbb. Így pl. az **á**-ból 17 esetben lett **a**: néhány, szobában, latom, hazaig stb. De egyetlen esetben sem írtak helyette **ó**-t, vagy **o**-t, ami viszont az előző feladatcsoportban előfordult. Az **é** ebben a feladatcsoportban 9 alkalommal maradt ékezte nélkül: néhány, mesélünk, **még** helyett pedig négy alkalommal lett **meg** stb. E hibák terén az **í** a listavezető: 23 esetben írták röviden, de megjegyzendő, hogy a hibák számát leginkább a **színházból** szó növelte, ugyanis tizenötször fordult elő rövid **i**-vel. Az **ó**-ból tizenháromszor lett **o**: városból, (három előfordulás), színházból (2), rolla (= róla), őrolla stb. Előfordul azonban **rőla** és **városból** is, ami a jelismeret ingadozásáról tanúskodik, esetleg toldalékváltozatok tévesztéséről. A **színházból** és az **asztalbo** (= asztalbo = asztalból) változatokban a tájszólás „munkálhatott”. Az **ő** is rövidült, de csak négyszer: **ő** ről (így külön írva!), **tőlünk**, **tölem**, **ötet** (= **öt**). Egyszer lépett toldalékban az **ő** helyére a veláris **ó**: tengerből, és egyszer maradt teljesen mellékjel nélkül: **otet** (= **öt**). Az **ü** ebben a feladatcsoportban nem változott.

Az **a** egyszer „nyúlt meg”: párkban, és egyszer lett belőle **o**; de erről a hibafajtáról majd az alábbiak során lesz szó. Az **e** kapcsán megismétlődik a fentebbiek során leírt jelenség: a középzárt **e** (**ë**) helyén következik be nyúlása: **megyék**, **kétten** (= **ketten**), **keresték** (= **kerestek**), de van tévesztés is, mint pl.: **tervé** (terve) és tájnyelvi jelenség is: **mék**. Az **i**-t csak kétszer jelölték pontatlanul: **boltíg**, **moziban**. Az **ó** sem okozott gondot: csak négyszer írták helyette hosszú párját: **vóltam**, **néhányszor** és **szóbában**. Viszont háromszor kapott mellékjelet, s lett ezáltal **ő**: **örvöshoz** lett az **orvoshoz** szóból, és **néhány ször** (így, külön írva!) a **néhányszorból**. Az **u**-t nem cserélték fel hosszú párjával, de egyszer tévesen **ö**-nek jelölték: **sétálünk**, ami viszont már toldaléktévesztés is lehet. Az **ü** csak az **együtt** és a **velük** szavakban változott át hosszúvá, viszont mellékjelei nélkül maradt a következő esetekben: **veluk**, **jövünk**, **egyutt**, **megyunk**, **készul** és **benépesul**. Bár mindegyik esetben toldalékolásbeli bizonytalankodás is fennállhat, ami nem lehet meglepő, hiszen a szerbben nincs hangrendi illeszkedés, mégis inkább valószínű a jelölésben vétett hiba, mert a tanulók magyarul való írása még nem válhatott rutinossá. Hogy ez a feltételezés nem alaptalan, azt egy más céllal készült dolgozatunk¹ egyik, megtévesztést, bizonytalanságot kiváltó szán-

dékkal besorolt **elterelő mondatának** tanulsága is bizonyíthatja. A magyar viszonyragok szerepének ismerését vizsgálva, a szerbhorvát nyelven megadott alapmondatnak leginkább megfelelő magyar fordítását nyújtó mondat mellett, téves toldalékkal fordított **elterelő mondatok** között szerepelt egy olyan is, amely csak egyik magánhangzónk mellékjeleinek elhagyásában különbözött a helyes megoldástól (**Földön ült.** helyett **Földon ült.**). Az általános iskola hetedikesei közül, akik pedig az elemi első osztályától tanulták a magyart, mégis igen sokan jelölték éppen ezt a változatot megfelelőnek (23,57%), mert nem vették észre a hibát. Az akkori egységes középiskola elsőévesei azonban már sokkal elővigyázatosabbak, vagy talán gyakorlottabb olvasók voltak, ugyanis nem „dőltek be” ilyen mértékben, de azért 4,34% tévesztésük nekik is volt e tévesen megadott mondat miatt. És ez a két adat mégiscsak arra figyelmeztet, hogy a mellékjelek alapjelhez való tartozásának megjegyzése nem is olyan egyszerű dolog az idegennyelv-oktatásban. Minden bizonnyal fokozottabban érvényes ez a megállapítás akkor, ha a bázisnyelv és a célnyelv ábécéjében nagyobb fokú hasonlatosságok is vannak.

A hosszú mássalhangzók esetében a magyarban az alapjelkettőzést, illetve az alapjelek egyikének kettőzését tekintjük mellékjelnek. A kettőzésre azonban, mint ismeretes, két okból kerülhet sor: vagy azért, mert hosszan ejtjük az adott mássalhangzót az adott szóban, vagy ha a toldalékolás szabályaiból kifolyólag rendelkezik így a helyesírás. Most az elsőnek említett esetben vétett hibákról lesz szó, az utóbbiakra viszont a későbbiek során térünk ki.

A tollbamondott szövegben három hosszú magánhangzót tartalmazó szó fordul elő, éspedig: **forró**, **bukkant** és **éppen**. A hosszú mássalhangzók okozta tévesztések arányszámai nem azonosak. A **forró** szót 56 esetben írták le tévesen a hallgatók, de a **főro**-féle tévesztésre (és csak ebben a formában rövid az r!) mindössze 5,36% esik. A **bukkant** szót 36 esetben írták le tévesen (tehát ennyit tesz ki a tévesztések százalékaránya is), viszont a **bukant** a hibák 22,22%-át, a **bukont** 16,67%-át, a **búkont** 11,11%-át képezi, tehát e szó írásában a hibák majd 60%-át a hosszú **k** (**kk**) teszi ki! Az **éppen** szót 36 esetben írták le tévesen, de az **épen** és **epen** alakban előforduló hosszú mássalhangzóhoz kötődő hibázások arányszáma csak 11,76%. A nyelvtanulók anyanyelvében nem létezik hosszú mássalhangzó, de hogy mi lehet a tapasztalt nagy eltéréseknek az oka az példáink alapján nehezen állapítható meg. Feltételezhető azonban, hogy azokban a szavakban biztosabb a hosszú mássalhangzók észlelése, amelyekben hosszú magánhangzó is van (**forró**, **éppen**), s bizonytalanabb a rövid magánhangzósakéban (**bukkant**).

A mondatfordításokban az együtt szó írásával keletkezett a legtöbb „mássalhangzós hiba”, amelynek **egyut, egyuten** változatai is előfordulnak. A tehozád szó követi háromszori előfordulással, a hozám, hozád és meni (= menni) kétszeri, majd pedig az adig és a keten egy-egy előfordulással.

Az önálló fogalmazásokban a szóródás nagyobb a szabad szóválasztás/szóhasználat következtében. Összefüggést mutat azonban az ot (= ott), othon, othoni, othol szócsoport, vagy a regel, regeli és a rége (reggel, reggeli); kel (= kell), kelenne, kelett, kelet (= kellett); semit, semi, semise (semi, semmi se). Valamivel távolabbi kapcsolat alapján vonhatók egy csoportba a délelőt ellőt (= előtt), melet (= mellett), helyet. Az igekötők közül az **össze** jelentett külön gondot a hallgatók számára: összejártam és az **összejót a nép** (= összejött a nép = összegyűlt, összefutott értelemben használva). Egyszer-egyszer felbukkanó hibák a következők: kaszához (= kasszához), ketőre, **epen** (= éppen), álandóan, varni, álnak, halgatam, eláltam és fris.

A bázisnyelv és a célnyelv beszédhangjai közötti minőségbeli különbségek is okozhatnak helyesírási hibát a már említettek mellett. Ezekkel már említett dolgozatunkban behatóbban igyekeztünk foglalkozni, így most csak arra térünk ki, éspedig egészen röviden, hogy a szóban forgó jelenség hibaokozó-e, és milyen mértékben lehet az, a hallgatók mondatfordításában és önálló fogalmazásaiban.

A magánhangzókat illetően e kérdés kapcsán egy veláris és két palatális erővonalat érzékelhetünk. A veláris erővonalat az **á – a, – o, ó**, míg a palatálisat először is az **e – é – ö, ő**, másodikként pedig az **e – é – i, í – ö, ú** erővonal, vagy pontosabban interferencia-sáv képezi. Érzékelhető azonban egy vegyesnek (veláris-palatális) mondható erővonal is, amelyet az **u, ú – ü, ű – i, í** sor képez. Ezek az erővonalak hatóerő tekintetében felsorolási sorrendjük szerint csökkenő irányzatú hibaforrások. Ezeknek az erővonalaknak a hatása akkor válik megmagyarázhatóvá, ha a szerb nyelv öt magánhangzóját is hasonló erővonalakban írjuk fel, tehát a következőképpen: **a** (a magyarban rövid á-nak képzelhető el) – **o** (azonos értékű a magyar o-val); **e** (erősen emlékeztet a magyar ë-re) – **i** (egyenértékű a magyar i-vel), valamint **u** – (azonos értékű a magyar u-val), – **i** (azért ismétlődik meg ez a már egyszer vonalbaállított magánhangzó, mert az **u** páratlanul állna, viszont a szerbben a magyar **ü, ű** helyén az **i** jelenik meg, pl. a személynevekben.) Az elmondottak nyomán érthetőbbé válik, hogy a hallgatók mind a tollbamondott szövegben, de még a maguk alkotta szövegekben vagy fordításokban is miért írnak az **á** helyett **a**-t, s méginkább az, hogy az **a** helyén miért jelenik meg írásukban **o**, pl.: borotoim (= barátaim), vosorolni (= vásárolni). Az **a** helyén 22 esetben jelent meg **o**: csopot, lattom, von, voltom (= van, voltam)

stb. De a mondatfordításokban is megjelennek ilyen jellegű hibák: gondolkodtam, valohányszor, pillanatnyilag. Az anyanyelv interferencia-hatása nyomán az **a – o** veláris hallási sáv, erővonal „elosztani igyekszik” a több hangból álló magyar veláris erővonalat, amelynek ütközőpontján állhat a magyar **a**, amely ezért válik leggyakrabban a változás/változtatás tárgyává, s lesz vagy **á** vagy **o**.

A két palatális sáv közül a második, **s** az is inkább csak töredékesen gyakoribb: az **é**-ből lesz **i**. erre a legjobb példa az **és** kötőszó, amelyből gyakran is keletkezik, de a **szép**-ből is **szíp** és a **még**-ből is **míg** lesz, lehet. Ha csak a példák számát tekintjük, akkor talán némi túlzás ezekről az erővonalakról, interferencia-hatásokról beszélni, a tanítási gyakorlat azonban a tapasztalat erejével hat bizonyítóan. És ez mondható el a harmadiknak említett jelenség kapcsán is, amelyre anyagunk csak egy példával szolgál: az **együtt** szóból lett **egyt**.

A mássalhangzók esetében a magánhangzók kapcsán megállapított erővonalakról nem beszélhetünk, viszont élőbeszédbeli egymásra való hatásokról már igen. Azonban a hallgatók mind mondatfordításaikban, mind önálló fogalmazásaikban a mássalhangzók írásában kevesebbet hibáztak, mint a magánhangzók írásának esetében. Ez a megállapítás azonban viszonylagosan is mondható, attól függően, hogy a hibák számát, vagy fajtáit vesszük-e kiindulópontnak. Elbíráláskor mindenképpen szem előtt kell tartani azt is, hogy a szerb helyesírás a fonetikus írásmódot részesíti előnyben, olyannyira, hogy a szóelemző írásmód érvényesítése kivételesnek tekinthető. A magyar köznyelvi ejtés a magánhangzók közötti mássalhangzót viszonylag hosszabban ejti, amit a tájnyelvi beütés megfokoz. Így az említettek közrejátszása is ludas lehet abban, hogy a hallgatók gyakran megnyújtják a magánhangzók között álló mássalhangzókat, mint pl.: nálla, rolla, őrolluk, rólla, őrolluk. A fogalmazások sem mentesek ezektől, pl.: legegösször, kétt, kett (= két), őkett, széppen, ellőt, ezzért, déllutának (délutánok). Talán ide sorolható még az örömmel és a kelenne is.

2. Helyesírásunk **kiejtés szerinti írásmódjának** szempontját az eddigiek során sem kerülhettük meg, hiszen az ábécé jelei ezt a helyesírási szempontot is szolgálják, amelyet a **A magyar helyesírás szabályainak A betűk** c. fejezete is bizonyít, a **kiejtés szerinti írásmódra** vonatkozólag pedig a XI. kiadás 18. pontja a következőképpen fogalmaz: „A **kiejtés szerinti írás** elve azt jelenti, hogy a szóelemek (szótövek, képzők, jelek, ragok) írásformáját köznyelvi **kiejtésük** szerint rögzítjük...” Mivel az eddigiek során a szavak egésze szempontjából vizsgáltuk a hang-, illetve betűtűvesztéseket, a magán- és mássalhangzók téves írását, a továbbiakban csak akkor említjük, ha toldalékfunkciót is betöltenek.

A tollbamondott szövegben az -ó, -ő melléknévi igenév képképző található meg önmagukban állóan, és -s-sel bővítetten: -ós. A hallgatók írásában -ő, -u, illetve -o, -os, -us változatokban lelhetők fel.

A mondatfordításokban a nála (= nála) szó birtokos -a személyragja módosult a fentebb ismertetett okokból o-ra, továbbá a munkafeladato, a társó, társó, sőt munkafeladatő alakban is megjelent.

A tőváltozatok írása kérdésében a leggyakoribb előfordulással a toldalékoláskor jelentkező hangzónyúlás jelölésének elmaradása szerepel. A tollbamondott szövegben a tőváltoztatásra nincs hibapélda, mert pl. a nyarak szó magában a szövegben fordul elő, s ezt csak rosszul írhatták le a hallgatók, de magát az eljárást nem ők vezették le. Ebben a feladatrészen a következő hangzónyúlásos esetek jelölése maradt el:

A szó:	A toldalék	Helyesen írva:	Tévesen írva
csatorna	-t	csatornát	csatornat
szerszámtáska	-t	szerszámtáskát	szerszámtáskat
utca	-ra	utcára	utcara
munka	-ra	munkára	munkara
fogja	-k	fogják	fogjak
A mondat fordításokban:			
haza	-ig	hazáig	hazaig
szoba	-ban	szobában	szobaban
szoba	-ba	szobába	szobaba
keres	-tek	kerestek	keresték
Az önálló fogalmazásokban:			
ruha	-t	ruhát	ruhat
mese	-t	mesét	meset
ruha	-ban	ruhában	ruhaban
szoba	-ban	szobában	szobaban
csöndje	-tól	csöndjétől	csöndjetől
születésnapja	-ra	születésnapjára	születésnapjara
óra	-n	órán	oran
képzelve	-k	képzeliék	képzelvek
megnö	-ve + kedik	megnövekedik	megnövekedik

A **többelelemű toldalékok írása** terén különbséget tehetünk a magánhangzók és a mássalhangzók írásában ejtett hibák között.

A toldalékok magánhangzóinak írásában jelentkező tévesztéseket illetően megállapíthatjuk, hogy gyakoriak az olyan hibák, amelyeket **hangzó-cserének** nevezhetünk, s fentebb leírt erővonalak hatásaként tarthatunk számon. Így az **-on, -ön, -en, -n** toldalékok használatában a következőkkel találkozhatunk: becsületésén, szépent, értelmesén, sarken, sarkón, sarkan. Ugyanezen toldalékokat viszont pontosan használták mondatfordításokban és önálló fogalmazásaikban a hallgatók. Nagyon hasonló a helyzet a **-ra, -re** raggal is. A tollbamondott szövegben a következő a helyzet: napro, naprá, munkáro, munkará, munkáró, utcáro, utcará, jókoro, jókoró, tájro, tájró. Az önálló fogalmazásban csak a holmikre alakra bukkantunk, ami a hangrendi illeszkedés szempontjából szabálytalan. A **-ból, -ből** ragnak a tollbamondott szövegben a következő tévesztései, tévesztésváltozatai jelentek meg: mozdulataibol (33 előfordulással), mozdulataibul (5), mozdulataiböl (2), mozdulataibül (2). A mondatfordításokban változatosabb, de kevesebb előfordulást jegyző hibatár került cédulára. Ilyenek: városbol (3), városból,ínházbul, tengerből (1–1). Az önálló fogalmazásokból: köszpontbol, légkörből, tanterembül, összegembü, mult időgbü (= múlt időkből). A **-ról, röl** rag használatában csak a mondatfordításokban mutatkoztak tévesztések: arol, rolla, őrolla, őröl és ő röl (amelyek már más jellegű hibák is egyben), továbbá: rolla, azontól (= arról), tengeröl. A **-ban, -ben** raghasználatnál nincs baj a mondatfordításokban, míg a tollbamondott anyagban a **napjaiban** szó toldalékának a hangja/betűje lesz leginkább o. (Erről már volt szó.) Az önálló fogalmazásokban a hangrendi illeszkedés okoz gondot, tehát magának a toldaléknak a funkciójával nincs baj, ezen a téren biztosak a tanulók. Néhány tévesztés: Újvidékban, városben, városbon. Az Újvidékban azonban nem csak illeszkedés szempontjából szabálytalan, de funkciójában is, ugyanis az Újvidéken helyett az anyanyelvi hatás következtében kerül a **-ban** rag a városnév végére. Az illeszkedés törvénye szempontjából viszonylag sok a hiba a **-szor, -szer, -ször** ragváltozatok használatában is. A mondatfordításokban és önálló fogalmazásokban pl. a következőkkel találkozunk: valahányszer, néhány ször, néhányször, mégécér, először. A hangrendi harmónia ismeretlen jelenség a hallgatók anyanyelvében, nem csoda hát, hogy gondot okoz. A szerbben az esetragok mellett előljáró szócskák is léteznek, s úgy látszik, hogy a hallgatók egy része ezekkel rokonította a magyar viszonyragokat és képzőket, ezért írta egyiket-másikat a szótól leválasztottan (elő ször).

Az igeragozás személyragjainak írásában is tapasztalhatók tévesztések. A tollbamondott szövegekben pl. ilyenek: váljun, váljan (= váljon), bizto-

sok, biztosák, voltak, voltak, varázsoltok, akartok, akarták (akartak helyett!), fogjok, fogjak (= fogják). A mondatfordításokban viszont: leírunk (leírunk), fogak (= fogok), megyék, jövünk, sétáltuk (= sétáltunk), készül, benépesul, keresnek. Természetesen az önálló fogalmazások sem mentesek e hibáktól: vártom, mentünk, elmentünk, sétáltam, birem, vettam, gyozunk (= győzünk), felelnak, jácotom, játszotom (= játszottam, megyük (= megyünk), ledontote (= ledöntötte), öldögéltem.

Az ígéképzőket illetően megállapítható, hogy hallgatóinknak a legtöbb gondot az **-ít** képző írása okozta. A tollbamondott szövegben két ilyen képzős szó fordul elő, a **javítani** és az **építeni**. Írásukkor a leggyakoribb hiba a magánhangzó pontatlan (rövid) jelölése. (Az első szónak ilyen írása negyvenegyszer, a másodiké pedig harmincszor fordul elő.) A maga módján érdekes jelenség, hogy az első szó írásában egyszer sem változott az **i** **é**-re, viszont az **építeni** esetében négyszer ilyesmi előadta magát (építeni), sőt egyszer **ü** is megjelent: **épüteni**. Figyelmeztető jelenség az, amely azt bizonyítja, hogy a célnyelvi beszédhangok meghallása, észlelése nagy mértékben függ a környező hangoktól. A két példából az is kitűnik, hogy a **javítani** szó a magánhangzói kevésbé zavarják az **i** érzékelését, mint az **é** az **építeni** szóban. Figyelmet érdemel azonban az a tény is, hogy a szóvégi **i** már tisztán kivehető hallgatóink számára, ugyanis egyszer sem vették el írását.

A mondatfordítások során az **-ít** képzővel hallgatóinknak nem akadt dolguk, a fordítás nem követelte meg használatát. Az önálló fogalmazásokban már felbukkan: a **melegíti** igében és az **üdítő**, valamint az **árusítók**, az **elárusítók**, **kereskedők** értelemben használt tükörfordításban), mint továbbképzett szavakban. Az első két esetben röviden írtan, a harmadikban azonban jól, tehát **-ít** alakban.

A **toldalékokban szereplő mássalhangzók** írásában is tapasztalhatóak a már emlegetett tévesztések. Természetesen ezúttal is csak a gyakoribb vagy jellegzetesebb hibákkal foglalkozhatunk. Így a tollbamondott szövegben tárgyraggal a következő szavak fordulnak elő: **azt, amit, ezt, kalapácsot, szerszámtáskát, szót, bágert, kotrógépet, hegyeket, csatornát, munkájukat**, amelyekhez különböző módon kapcsolódik a rag. A tizenegy szóból a 100 dolgozatban 33 esetben maradt el a **toldalék**, 20 esetben írtak helyette **-k-t**, ötször **-tt-t** és egyszer-egyszer **g-t** és **-d-t**. Az 1100 leírásból tehát kereken 60 hiba, tévesztés. Ha a tollbamondás sajátos feladatát a nyelvtanuló szempontjából nézzük, akinek a célnyelvi beszéd egészének és részegységeinek érzékelése és megértése, de ugyanakkor íráskészsége is még sok mozzanatot illetően a rutinossá válás fázisában van, akkor a rag elmaradása, illetve más hanggal/betűvel való felcserélése nem lehet meglepő jelenség. A **-t** tárgyrag, a **-t**, **-tt** múlt idő jele és a **-t**, **-tt** holt helyhatározórag mindamelllett

még igen erős interferencia-hatással is bír. Ennek ellenére ez a fajta tévesztés-lehetőség elmaradt az előbbieik mögött, és pedig igen jelentősen. Ebből a jelenségből lehet arra következtetni, hogy az inkább ismeretanyagnak tekinthető anyagrészek megjegyzése könnyebben megy, mint a készségek kifejlesztése, csakhogy e két dolog nem választható el olyan könnyen egymástól. Ugyanis, ha az imént említett időjelet és határozóragot tekintjük, akkor már bizonyossá válik: a magyar beszédhangok időtartameltéréseinek érzékelésére is szüksége van a tanulónak ahhoz, hogy pontosan leírhasse (kiejttesse) az ilyen toldalékú szavakat, de ugyanakkor tudnia kell a szabályt is, és a szabály alkalmazásának rutinjával is rendelkeznie kell, mert ez esetben az egy- és a kételemű toldalék között is választania kell, hogy megoldhassa feladatát. A nyelvtanuló feladatellátását csak bonyolítja az a körülmény, hogy a magyar beszédben a szóvégi mássalhangzók gyengébb hangerővel ejtettek, az említett, de más toldalékok is, viszont a szóban forgók igen gyakran éppen a szóvégen vannak. A nyelvtanulók számára az időjel írásban való helyes feltüntetése tehát nem is lehet problémamentes. Ezért jónak láttuk az e toldalékkal kapcsolatos helyesírási hibákat két csoportra osztottan tárgyalni: a hosszú- és a rövid jelváltozatok szerint. A tollbamondás szövegében az első csoportba a **beszélgetett, érdeklődött, kilépett és váltottak** szavak tartoznak. Ezek írásában sokkal többször tévedtek a hallgatók, mint az utóbbi esetében: összesen 118 esetben írták rövid t-vel e jelet, három esetben jelent meg helyette -d, kétszer pedig -k. Jelöletlenül csak egyszer maradt. A második csoportba tartozó igék közül a **bukkant, elmagyarázta** és az **akartak** időjelének kitételével nem volt baj. Egyszer mulasztották el a jel kiírását a hallgatók a **köszönt** szó végén, s a **varázsoltak**-ban is egyszer jelent meg a -t helyén -d. A **voltak, végeszték** és **indut** esetében sem volt a jel kitételével baj, viszont más jellegű tévesztés előfordult. A **cipelt** igen esetében egyszer elmaradt az időjel, egyszer pedig a -k-ra váltott át. A **mondta** ige írása azonban már jóval több problémával járt: tizenháromszor maradt d-je nélkül, háromszor viszont hosszú lett a -t. A legtöbb gondot azonban az **áradt** ige leírása okozott: 35 esetben lett belőle **árat**, tizenháromszor **áratt**, háromszor váltott át jelen időre a jelölés elmaradása következtében.

A mondatfordításokban is előfordultak ezek a hibák, pl.: **jöteg, jötek, jutek, jötek** (= jöttek), **tetem, lettetem, gondokottam, mérlegettem** és **volt**. Az önálló fogalmazásokban 50 ilyen jellegű hiba fordul elő, mindkét csoportban. Hosszú t (-tt) helyett rövidet írtak: **megtetszet, sietek, hagyot, vetem** stb.; illetve rövid helyett hosszú: **menttem, ülttek** és **gondokottam**. (A tájnyelv ezekben a példákban is érezteti hatását, bár e hatás kizárásával is keletkeztek ilyen jellegű hibák.)

A tollbamondott szövegben nem fordult elő **névutó**, viszont a mondatfordításokban már igen. Ezekben legtöbbször az **együtt** névutó írásában tévedtek a hallgatók, mind az **ü** mellékjeleinek, mind a **-tt** egyik elemének elhagyása miatt. A névutók, gyakoriságuk folytán, a hallgatók dolgozataiba, fogalmazványaiba is beoptáltak magukat, méghozzá negatív eredményt váltva ki, ugyanis gyakran maradt el ezúttal is az egyik **-t**-jük. Pl. **it, ot, délelőt, előt, tegnapelőt, mellet, helyet, de volt ellőt is előtt** helyett, és **othol is ott-hon** helyett.

A **melléknév fokozására** nem volt példaszó, illetve az eredményhatározó **-vá, -vé** toldaléka nyomán keletkezett hosszú **-bb** csak a **termőbbé** szóban jelent meg és nyújtott példát a tollbamondott szövegben. A hosszú mássalhangzó 59 esetben rövidült meg. A mondatfordításokban, sem a melléknév fokozása, sem eredményhatározói toldalékként nem jelent meg ez a jelünk. Az önálló fogalmazásokban éltek a hallgatók a melléknév fokozásának lehetőségével, s tévesztettek is, pl.: **legsűrűben, legszeb, korábbab, legérdekeseb** legfontosab és kisebb.

A **befejezett idejű melléknévi igenév** a tollbamondott szövegben két szóval van képviseltetve a **határozottság** főnévvel és a **meghibásodott kotrógép** szó szerkezetben. Az előbbi szó kettős jelét 62 esetben zsugorították egyre, kétszer pedig teljesen jelöletlen maradt. Az utóbbi szót 59-en írták egy **-t**-vel. A mondatfordítások példamondatai ezt a próbát kihagyták, nem készítették a nyelvtanulókat színvállásra. Ritkán jelenik meg az önálló fogalmazásokban is, de ritkán írják tévesen. Helyesírási és nyelvhelyességi szempontból is kifogásolható azonban az **engedett áron** szó szerkezetben (két-szer fordul elő), mert tükörfordítás. (Helyesen: **leárazottan, leszállított áron.**)

Az előzőekben leírnál nem jobb a **helyzet** a **felszólító módú igék** helyesírásának kérdésében sem. Ám, a mindössze négy szemeszter, azaz, mintegy 200–220 iskolai órai irányított foglalkozás, tanulás után vizsgatesztet kitöltő hallgatók mentségére legyen mondva, ez a tétel kemény dió az anyanyelven tanuló általános- és középiskolás tanulók számára is. A tollbamondás szövegében a **váljon** szó erre a példa, amelynek írásképe és ejtése is nagyon emlékeztethette a hallgatókat anyanyelvük latin betűs írásának **lj** (= **ly**) hangjára/betűjére, tehát a tévesztés lehetőségét kettős interferenciahatás is „serkentette”. Ezért természetes is, hogy a **vályon** alakban való írás a leggyakoribb hiba, de előfordult még két-két ízben **vályjon** és **válljon** változat is. A mondatfordításokban nem szerepel felszólító módú ige. Az önálló fogalmazásokban már igen, és a téves írásmód gyakoribb a helyesnél, mint pl.: **fizesem ki, vásárja** (= vásárolja), **menyek, meny** (= menjek, menj), **kihasználjon, elvégezem** stb.

A **sajátos viselkedésű toldalékok** alcím alatt foglalkozik a HSz a **-val, -vel és -vá, -vé** határozóragok magán- és mássalhangzóra végződő szavakhoz való hozzáadásának kérdésével. Bár ezek a toldalékok – de különösen a **-val, -vel**, amely jóval gyakoribb előfordulása az eredményhatározói ragnál – toldalékolását sokkal könnyebben sajátítják el a tanulók, de nemcsak a **-vá, -vé**-nél, hanem a felszólító mód teljes hasonulást példázó eseteinél is. Hibázni azonban hibáznak a **-val, -vel** írásakor is, de mégis érezhetően ritkábban. A tollbamondott szövegben az **emberekkel, ezzel, géppel, azzal, örömmel és hittel** szavak ilyen toldalékúak, s leginkább a rövid mássalhangzóval való írásuk a hiba, de van, hogy a mássalhangzó is elmarad a szövegről, sőt néha a rag hasonulás nélkül jelenik meg a szövégen (örömmel). A mondatfordításokban pedig: könyvel (**könyvvel** helyett), tengervel. Az önálló fogalmazásokban viszont: barátommal, autobuszszal, kosárral, busszal, örömmel, örrömmel és pénzzel (**pénzzel** helyett). Egyszer ebben a feladatban az elége is előfordul.

3. A **szóelemző írásmód**. E hibákat is a HSz 11. kiadásának előírásai szerint és szellemében elemezzük. Ennek a szempontnak hallgatóink általi elfogadtatása sem zökkenőmentes, ugyanis, mint mondtuk fennebb, a szerb nyelv helyesírása fonetikus irányvételű, tehát a szóelemzés új szempont, fogalmilag új megközelítést jelent a számukra az írott nyelv használatában. És ez a körülmény mind tanuláslélektani, mind módszertani szempontból megkülönböztetett figyelmet érdemel. A hallgatók munkájának elbírálása során azonban ebben az esetben sem térhetünk ki a HSz minden pontjának tárgyalására, arról viszont már éppen előzőleg volt szó, amikor: „A toldalékos szavak egy részében a szóelemek nem eredeti alakjukban, hanem – a hangtani környezetnek és a szóelemek történeti alakulásának megfelelően – módosult változatukban tüntetjük fel: **házzal** (= ház+zal), **fusson** (= fus+s+on) stb.” (HSz, 49. szakasz.)

A **mássalhangzó-hasonulás** ejtésre jellemző vonatkozásai: A zöngés és zöngétlen hangok találkozásokor ejtésben beálló változások: a tollbamondott szövegben: megmonta, aszt, eszt, elmagyarászta, áratt, biztosak és végeszték; a mondatfordításban: eszt, Szabatka, kérdészte; az önálló fogalmazásban: figyelmesztetek, köszpont, lemeszt, pénstzárcám, asztán, nésztem, mekfoktam, találkosztam, megnészttük, gondokottam, megijettem, foktam, cukrázda. A képzési hely szerinti részleges hasonulásra csak az önálló fogalmazásból került cédulára egyetlen példa, a külömben. (A betűtévesztések és a felszólító módú igék j – ly – lj tévesztéseiről már volt szó.)

A **mássalhangzók összeolvadására** is csak az önálló fogalmazásokban fordultak elő hibák, mint pl.: mégecér, jácotom (= játszottam), amely szó **jácáni** változatban is felbukkant.

A mássalhangzórövidülés egy sajátosabb változata a múlt idejű igék írásában mutatkozik meg, de ezekről is lényegében már volt szó (gondokotam, megijetem, dicseketem, tutam). Más változatok nem voltak.

4. A különírás és egybeírás kérdésében a legnagyobb bizonytalanságot az igekötők írásában tapasztalhatjuk. Nem véletlenül, hiszen a magyarban az igekötő egybe- és különírása a szerbhez viszonyítva sokkal bonyolultabb, de az is közrejátszik, hogy a magyar igekötők közül több is a szerb előjáró szócskákkal rokonítható, illetve a hallgatók előjárókként érzékelik őket, amelyeket anyanyelvük helyesírása szerint külön kell írni. A tollbamondott szövegben pl.: **elmagyarázta** helyett **el magyarászta**, **kilépett** helyett pedig **ki lépett** jelent meg. A mondatfordításokban ilyen esetek az **át gondoljuk** és az **el jövünk**, míg az önálló fogalmazásokban több példa is található. Ezek: **meg vettem**, **meg tetszett**, **be sült**, **oda húzták**, **haza jöttem**, **haza menni**, **végig néztem**, **meg van**, **meg spórolt**, **meg találhatom**, **össze jött**, **meg fordult**, **el kezdtem**, **fel kelek**, **meg mondta**; **megfogják venni**, **elvoltak foglalva**.

Egybe írandó szavakat viszont külön írtak, így a tollbamondás szövegében előforduló **munkafeladat** szót 28 alkalommal osztották ketté az összetétel határán, a **jókora** szót négyszer, a **meghibásodottat** nyolcszor, az **egyetértést** négyszer és a **kotrógépet** háromszor. A mondatfordításokban: **te hozzád**, **ti hozzátok**, **néhány szor**. Az önálló fogalmazásban minden gyakoribb jelenség. A következő szavak kerültek cédulára: **teg nap**, **szalma kalap**, **csoport vezető**, **tej hiány**, és **hogy**, **szem üveg**, **nagyobb részt**, **vala hogyan**, **tenisz labda**, **iskola év**, **út közben**, **oda kinn**, **rég óta**, **azon kívül**, **virág üzletbe**, **kis lány**, **leg nagyobb**, **én velem**, **két szer**, **Supetar ban** (Supetaron, Supetar szigetén, tehát a **-ban**-t nemcsak tévesen írta a fogalmazás szerzője, hanem tévesen is használta: tükörfordításban.) és **tantermünk ből**. A bizonytalanság csak részben magyarázható az anyanyelv interferencia-hatásával (a toldalékok különírásának okáról már volt szó), bár az tény, hogy sok magyar összetett szónak állandósult szókapcsolat, szó szerkezet felel meg a szerb nyelvben, meg a horvátban is, pl.: **szalmakalap**, **tejhiány**, **teniszlabda** stb., vannak azonban olyanok is, amelyek a szerbben is egy szót képeznek, pl.: **szemüveg** (naočari), **nagyobbrészt** (većinom), **virágüzlet** (cvečara). Az ilyen esetekben az anyanyelv hatása éppen segíthetné a szavak egybeírásának tudatát, tudását. A **csoportvezető** szó esete is lehetővé teszi az egybeírás elfogadását, hisz a szerb megfelelője (grupovođa) is összetett szó, s mint a magyarban a **voda grupe** (a csoportnak a vezetője) külön is írható, ha a közléstartalom úgy kívánja.

5. A ritkábban felbukkanó, de mégis figyelmet érdemlő hibák közé sorolandók elsősorban a már említett, s példákkal is illusztrált toldalék-különírások. Ez a jelenség minden bizonnyal interferencia következménye, s a

gyengébb eredményeket felmutató hallgatók tesztlapjairól kerültek a hibacédulákra. Ennél különösebbek az olyan hibák, mint a *momdom* (**mondom** helyett!), vagy a *ritkám* a **ritkán** helyett, illetve a *zsebenben* és a *tollbamondott* szövegből a *szerszántáskát*. Ezeket a hibákat inkább tekinthetjük téves hangmemorizálás, téves ejtésmemorizálás következményeinek, mint betűkép-tévesztéseknek. A szóvégi mássalhangzók erőtlenebb képzésének tudható be viszont az **eddig**, **boltig**, **amazig** szóvégi **g** hangjainak zöngétlen párjukkal való felcserélése (k).

A szóhoz kötőhangzóval járuló toldalékok kötőhangzó nélküli írása magyarázható ugyan a hallgatók célnyelvbeli járatlanságával, bár megkérdeshető az is, hogy a nyelvtanítás elmélete adhat-e egyáltalán alapnyelvészeti kutatásra alapozott nyelvi szabály értékű eligazítást, útbaigazítást. Megállapíthatjuk: nem, mert az idevágó törvényszerűségek alapnyelvészeti szintű megállapítása még eléggé megbízható módon nem történt meg.

A toldalékok funkciójuknak megfelelő használatával kapcsolatosan leginkább, ha többre nem is, legalább a mondatra szükség van. Kivételt képeznek a már említett *Szabadkában*, *Szabadkába* és *Ujvidékban* szavak toldalékai. Ezeknél érdekesebbnek tekinthető a bázisnyelvi és célnyelvi kifejezések jelentéseinek eltéréseire visszavezethető hibák. A mondatfordítások között akadt egy ilyen is: **Megyünk együtt a szögöt.**, amely szerbül így hangzik: **Idemo zajedno do ugla**. A két mondat első két szava identikusan megfelel egymásnak, márhogy mindegyik a maga nyelvén. A szerb szó azonban két jelentést foglal magába: a **sarok** és a **szög** (matematikai-geometriai szakszó). A fordító tehát először is ezt a tényt hagyta figyelmen kívül, majd az **-ig** helyett a **-t-ét** használta, amelyet a labiális illeszkedést tisztelve, téves kötőhangzóval kapcsolt a szóhoz.

6. Úgy véljük, éppen a már említett és e dolgozatunk alapján, osztozunk mindazoknak az idegennyelv-tanároknak és kutatóknak a nézeteivel, akik szerint az idegennyelv-oktatás kezdetén különösen nagy fontosságot kell tulajdonítani a célnyelvi ejtés elsajátításának/elsajátíttatásának, majdpedig az ábécé ismertetésének, azaz a célnyelven való írás pontosságának. A pontatlanul memorizált betűk és pontatlan ejtéssel rögzült célnyelvi beszédhangok az írás elsajátításának fázisában okoznak majd nagy gondot. Ebből a megállapításból azonban az is következik, hogy az idegennyelv-oktatásnak sem elmélete, sem gyakorlata nem vonhat éles határt e két készség kialakítása között. A kettő egymásra és egymásba épülő folyamat, s egymást támogató is, de együttesen is, és egymástól elválasztottan is, éppen ennyire kötődnek az érteshez és olvasáshoz, azaz az ejtettek, leírottak, felolvasottak és a megértés szorosan összefüggenek egymással. És mindez helyesírási szempontból is így van.

Helyesírási és nyelvismereti szempontból és a hibák, tévesztések szempontjából nézve is eltérések mutatkoznak a tollbamondott, az anyanyelvről fordított és a célnyelven megfogalmazott szövegek között. Ezekben a különbségekben a tanulók szöveghez, ennek közvetítésével pedig a célnyelvhez való kapcsolódásuk módjai, sőt minőség szintjei jutnak kifejezésre, ugyanis a legpasszívbabban tollbamondáskor a legaktívabban önálló szövegalkotáskor kerülnek vele kapcsolatba, míg a fordítás során a megadott feladatkereteken belül lehetnek aktívak. Azzal is számolni kell továbbá, hogy tollbamondáskor a tanuló számára ismeretlen jelentésű szavakkal, tehát át nem tekintett szöveggel is találkozhat, így pusztán hallás útján úgy-ahogy értett szöveget, mondatokat és szavakat ír le. Igaz ugyan, hogy a tollbamondott szöveget igyekeztünk a tanulók számára ismert s ezenkívül célkitűzéseinknek is megfelelő szavakból összeállítani (erről előző dolgozatunkban részletesen beszámoltunk), de ettől függetlenül, az e szavakkal megalkotott szókapcsolatok, mondatok és maga a szöveg a tanuló számára nagyon is új lehet. A mondatfordítások során viszont a toldalékok voltak a hallgatók számára ismertek, a szavak nem, de szótárt használhattak munkájuk során. Tehát csak az önálló fogalmazásokban használták mindazt, amit nyelvtanulásuk során a magyarból elsajátítottak. Ismeretes azonban, hogy a nyelvtanulás kezdeti szakaszában anyanyelvvezéreltű a célnyelv használata, tehát mondanivalójuknak legalább egy részét anyanyelvükön fogalmazták meg a hallgatók, s bizonyos kifejezéseket szótárással illesztettek be a szövegbe. Mégis azt mondhatjuk, hogy magyarnyelvi aktív ismeretük e feladat megoldásakor érvényesülhetett leginkább. Ettől eltekintve azonban az anyanyelv és az anyanyelv helyesírásának hatása határozottan érezhető mindhárom feladatcsoport megoldásában. Ebből azonban téves lenne olyan következtetést levonni, hogy a célnyelv elsajátításának folyamatából száműzni kell az anyanyelvet. Ez nemcsak elgondolásként téves, hanem kivihetetlen is. Mi hát a teendő? Az anyanyelvről lemondani az idegennyelv-oktatásban nem lehet, tehát a célnyelvvel való szembesítése – párhuzamba állítása is természetes, de a tanuló részéről ne a tanulmányozás, a hasonlóságok és eltérések szándékával és céljából következzen ez. Az idegennyelv-oktatásban ugyanis a célnyelv elsajátítása a cél, s e célkitűzés elérésének egyik résztevékenysége lehet csak a célnyelv nyelvtanának megismerése, a célnyelvre való vagy a célnyelvről történő fordítás és annak anyanyelvvel való összevetésének minden változata is. A hibák a tanárt figyelmeztetik arra, hogy a célnyelv anyagegységeit sorjában dolgozva fel, mely részeket kell alaposabban, huzamosabban gyakoroltatnia, s melyek vehetők át simábban, kevesebb időráfordítással.

Irodalom:

- Bagi Ferenc: A magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló diákok ragozási ismereteinek vizsgálata három névszói viszonyrag alapján. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 39–40. szám, 49–68. o. Újvidék, 1979

Jegyzetek

1 Bagi Ferenc: Tollbamondott szövegek hangtani vizsgálata. In.: Hung. Közl. 21. évf. 1–2. (78–79) sz., Novi Sad – Újvidék, 1989. márc.–jún. 225–249. o.

2 A dolgozatban jelzett időben azon leendő szerbtanároknak, akik magyar nyelvű tagozatokon adják majd elő a szerb nyelvet, kötelező volt a magyar nyelv tanulása. Ma a nyelvtanulás helyett a mai magyar nyelv nyelvtanát hallgatják kötelező tárgyként, a magyar nyelvet pedig fakultatív tárgyként sajátíthatják el a lektorátuson.

SPELLING MISTAKES MADE BY STUDENTS LEARNING
HUNGARIAN WHOSE MOTHER TONGUE IS SERBIAN OR
CROATIAN

This paper analyses the spelling mistakes of students learning Hungarian at the beginners level in order to yield results which will be useful when planning the curriculum and choosing material as well as methods of teaching which will bring about successful learning.

CSÁNYI ERZSÉBET

AZ IRRACIONÁLIS RAGYOGÁS

Jorge Luis Borges: Homokkönyv
(Szövegértelmezés)

A novella címe egy metaforikus szóösszetétel, amely tömör szimbólumként áll a szöveg élén, s nevezi meg az elkövetkező közlés központi mozzanatát. A cím felhívó ereje folytán a befogadói várakozások valamiféle könyv köré fognak csoportosulni. A homokból készült könyv képzete már a címben leüti az ún. mágikus realizmus első akkordját. Az elpergő homok és a szilárdtestű könyv társítása olyan képtelenség, amely rögtön megköveteli az ártértelemezés művelését az irracionális (észfeletti) és a metafizikai (a tapasztalaton túli) felé.

Az angol nyelvű mottó erről a címről kezdi el lehántani a homály burkait, de úgy, hogy az idegen nyelvvel ismét csak újabb talányok megfejtése felé kényszeríti az olvasót. Az idézett verssor magyar jelentése: „a te homokköteled”. A XVI. századi, vallásos hevületű angol költő, George Herbert képzettársítása Borgeséhez hasonlóan abszurd, de már továbblép. „A te homokköteled” kifejezésben a fogalmat személyhez köti (talán mint megbéklyózó sorsot?). Ugyanakkor az irodalmi kontextus literarizáló hatása sem hagyható figyelmen kívül, hisz köztudott, hogy Borges ritkán mellőzi az irodalmias motívumok beépítését, az irodalmi és kulturális utalások, az intertextualitás vagy éppen a hamis idézés narráción túli, metanarratív eszközeit.

A novella hárommondatos bevezetővel indul, melyben egy zsugorított előszó rejlik. Az első mondat matematikai elvonatkoztatások tételszerű kifejezése: „A vonal végtelen számú pontból áll, a sík rengeteg vonalból, a térfogat a síkok végtelenjéből, a hipertérfogatot pedig a térfogatok vég nélküli száma adja...” A matematikai probléma felvetése a novella **egyetemre** irányuló pólusát jelöli ki. Poe és Kafka nyomán járva Borges érdeklődését nem a társadalmi valóság köti le, hanem a világegyetembe mint káoszba vettett ember lételméleti helyzete. Jelen esetben a tér által végérvényesen determinált lét tételéből indul ki.

Milyen összefüggést lelhetünk e kijelentés és a cím meg a mottó között? A matematikai nyelv és a metaforikus nyelvi kódok (cím, mottó) ellenpontozzák egymást, de ugyanakkor értelmezik is: a végtelen számú pontból összeálló hipertérfogat a homokszemcsékből összerakható könyv képzetével könnyen társítható.

A második mondat visszakozik a logikai hangnem tartományából: „Nem, határozottan nem ez a mértani módszer a legalkalmasabb módja, hogy elkezdjem az én történetemet.” A személytelenség személyességbe csap át, a narrátor mint vallomástevő „én” konstituálódik, és az elkövetkező szöveget nem filozófiai eszmefuttatásként, hanem klasszikus történetként, az „én történeteként” határozza meg.

A harmadik mondat a novella harmadik játékkerét kódolja, a fantasztikus elbeszélés és a történet hitelességének, validitásának problémájára hívja fel a figyelmet.

„Manapság már minden fantasztikus elbeszélésről azt állítják, hogy igaz, de ez az enyém csakugyan igaz.”

Az előszavak közkeletű, régimódi, parodikus győzködéseire emlékeztető érvelésben a nyomatékositott tipográfiával szedett „igaz” szó a későbbiekben a novella tengelyvonalának első pillérévé válik. Mindeme előrejelzések szerint Borges elbeszélése fantasztikus lesz, de megtörtént esetként kell felfognunk.

A betájoló, elkülöníthető bevezető után kezdődik az egyes szám első személyben elmondott történet, mint szabályos, izgalmas story, sőt, krimi. A voltaképpeni bűnügyi irodalom bűnesetekre és extrém izgalmasságra koncentráló módszerének egy elhajlott, letompított változatát ismerjük fel a Homokkönyvben. Felbukkan benne a lopás/becsapás gondolata, s ennek fordítottja, a könyvtárba való „belopás” mozzanata. Az elbeszélés – a krimi szellemében – mindvégig az eset körülményeinek borzalmas, különös jellegét, a vizsgálódás/nyomozás intellektuális, logikai feszültségét hangsúlyozza.

A hangulatteremtés szűkszavú, de szinte romantikus:

„Egyedül élek egy Belgrano utcai ház negyedik emeletén. Néhány hónappal ezelőtt szürkületkor kopogtattak nálam. Ajtót nyitottam, és egy ismeretlen ember lépett be hozzám. Magas férfi volt, jellegtelen arcú. Talán csak rövidlátó szemem mutatta ilyennek. Külseje tisztos szegénységről árulkodott. Talpig szürkében volt, kezében szürke bőrrönd. Rögtön megéreztem, hogy idegen. Eleinte öregnek tűnt, később rájöttem, hogy a skandináv módra fésült, gyér, szőke, szinte fehér haja tévesztett meg.”

A helyzet izgalmasságát létrehozó mozzanatok a következők: a narrátor egyedül él, tehát védtelen; szürkületkor, tehát homályban jön létre a találkozás; a jövevény ismeretlen, idegen, jellegtelen, szürke mindene –, tehát kiismerhetetlen. A kiismerhetetlenséget további elbizonytalanító mozzanatok nyomatékositják: a narrátor rövidlátó, ezért minden észrevételét vissza is vonja: „Talán csak rövidlátó szemem mutatta ilyennek.”; vagy: „Eleinte öregnek tűnt, később rájöttem, hogy... fehér haja tévesztett meg.”

A leírás tehát egyrészt azért lehetetlen, mert az idegen jellegtelen, másrészt, mert a történetmondó képességei korlátozottak. A tények lebegni kezdenek, a bizonytalanság, a rejtély az állító-visszavonó játékban egy leírás ürügyén kiteljesedik. A műnek ebben az egyetlen jellemrajzában a háromszor megismételt szürke szín szimbolikát alakít ki, s a szöke illetve a fehér is a szürke árnyalataiként, színhiányként, a jelleg hiányaként mutatkozik meg.

Fel kell még figyelni az időviszonyokat kijelző utalások gyakoriságára (rögtön, eleinte, később, folyamán, tovább), amelyek nemcsak gyakoriak, hanem ingázóak, előrejelző motívumok.

Összefoglaló jellegű, feszültségfokozó közlésben válik nyilvánvalóvá, hogy a novella valóban végpont felől szerkesztett mű:

„Beszélgetésünk folyamán, mely nem tartott tovább egy óránál, megtudtam, hogy az Orkney-szigetokről származik.”

Az előreutalások legfontosabbika is ezen a ponton található:

”Búskomorság áradt belőle, mint most énbőlőlem.”

A komor végkifejletet sejtető mondat nemcsak azért fontos, mert végzethangulatot áraszt, hanem azért is, mert misztikus módon összeköti a narrátor és az idegen személyét, sorsát.

A titokzatosságot az elbeszélés menete továbbra is ébrentartja. Az idegen rövid megszólalásait mindig csend veszi körül. Válaszai leggyakrabban a némaság, a nem és nem tudom formáit öltik. Szenvtelen hangja csak akkor színeződik érzelemmel, amikor a Homokkönyv eredetéről szól:

„Aztán halkra fogta a hangját, mintha titkot árult volna el:

– A síkság egyik településén szereztem néhány rúpiáért és egy bibliáért cserébe. A tulajdonos nem tudott olvasni. Föltételezem, hogy amulettnek nézte a Könyvek Könyvét. A legalacsonyabb kasztból származott, az emberek beszennyeződtek, ha csupán az árnyékára léptek. Azt mondta, hogy könyvének Homokkönyv a neve, mivel sem a könyvnek, sem a homoknak nincs se eleje, se vége.”

Borges minden pszichologizáló valószerűséget mellőző stílusában könnyen felismerhető a narrátor reakcióinak láncolata: megéreztem, rájöttem, fontoskodva, meglepett, palástoljam zavaromat, alig tudtam kinyögni, hangom egészen megváltozott, ingerelt, színlelt közömbösséggel, meglepett, a birtoklás boldogságába félelem is vegyült, aggály, régi embergyűlöletem, rájöttem, éreztem, ügyeltem, érzek bizonyos megkönnyebbülést.

Az elbeszélés két egységre bomlik. Az első az idegennel folytatott dialógus és a vásár nyélbe ütése. A második a szerzeménnyel magára maradt történetmondó küzdelme a Homokkönyvvel.

A szövegben fokozatosan lepleződik le a borzadályt keltő fantasztikum. Mindvégig egyensúlyban maradnak a reális és az irreális mozzanatok. Földrajzi és irodalmi hivatkozások valószerűsítik a történetet: Belgrano, Orkney-szigetek, John Wiclif, Cipriano de Valera, Luther, Vulgata, Bikanir, Holy Writ, Bombay, Stevenson, Hume, Robbie Burns, British Museum, Ezeregyéjszaka, Nemzeti Könyvtár, México utca.

A hihetőség eme biztosítékai mellett a történetmondó ésszel és érzékekkel megtapasztaló igyekezete is a valóság talajához szeretné kötni a kezdetben csak különös/misztikus, később már képtelen, majd szörnyeteg könyvet. Aprólékos leírások, puhatolózó kérdések sorozata vezeti el a történetmondót a kudarcig, az irreális realitásának megtapasztalásáig. Az emberi figyelem lép harcba a titokzatos könyvvél. Megvizsgálja a kötést, a könyv súlyát, betűit, tipográfiáját, számozását, nyomtatásmódját (ami a bibliára hasonlít), az illusztrációkat, és józan feltevéseket fogalmaz meg. (Pl.: „Valószínűleg a tizenkilencedik századból származik.”; „A Szentírás valami hindosztáni nyelvű változatáról van szó, nemde?”)

Miután az idegen figyelmezteti arra, hogy a könyvnek sohasem lehet viszontlátni ugyanazt az oldalát, s elvégezteti vele a könyv elejét és végét kereső hiábavaló kísérletet („Hiába volt minden: a címlap és a kezem közé mindig bekeveredett egypár lap. Úgy nézett ki, mintha a könyvből sarjadnának.”), a bizonytalanság, a feltételezés, a találgatás véget ér, s döbbenetbe torkollik:

„– Ez nem lehet igaz.

A bibliaárus suttogva válaszolta:

– Nem lehet, de mégis **igaz**.”

A novella első szerkezeti egységének csúcspontja ez a pillanat, amikor megfogalmazódik az irreális ténylegessége. A dőlt betűs „igaz” szó újbóli megjelenése a bevezetőre utal vissza, ívet képez. Az idegen száraz szófukarsága itt rendhagyó módon feloldódik, de oly módon, hogy szintén a bevezetőt idézi föl, mégpedig a matematikai okfejtés ismételt jelentkezése révén:

„– Nem lehet, de mégis **igaz**. E könyv oldalainak száma valóban végtelen. Egyik sem az első, egyik sem az utolsó. Nem tudom, miért vannak ilyen szeszélyes módon számozva. Talán azért, hogy bizonyítsák: mindegy, milyen számjeggyel jelöljük egy végtelen sorozat határpontjait.

Aztán, mintha csak hangosan gondolkodna, hozzátette:

– Ha a tér végtelen, akkor a tér bármely pontján lehetünk. Ha az idő végtelen, akkor pedig az idő bármely szakában.”

A novella ily módon kialakított tengelyének harmadik pillére majd a záromondatok között válik felismerhetővé. A kulcsmondat után már világos, hogy a történetmondó megveszi az „ördögi bibliát”, a „Könyvek Könyvét”.

Itt bukkan fel a pszudokrimi-effektus, a lopás motívuma. Majd baljós előreutalás fogalmazza meg a narrátor felismerését, hogy az idegen őt előre kiszemelte, s eltökélte, hogy éppen neki adja el a Homokkönyvet. Elodázó, intertextuális és cselekményt előre görgető mozzanatok következnek, s a csere lebonyolítása után az idegen szereplése végetér. Jelenésének titokzatoságát, tehát a krimi-effektust pecsételi meg a vele kapcsolatos utolsó mondat:

„Soha többé nem láttam, a nevét sem tudom.”

Az elbeszélés második egysége a könyvvel magára maradó narrátorról szól. A Homokkönyv, mint előző gazdáira, a jelenlegire is döntő hatással lesz. Az idődimenzió kitágításával párhuzamosan zajlik le a lélektani átváltozás is. A „képtelen könyv” birtokosa izgatott, tépelődik, nem alszik, boldog, de lopástól(!) fél, gyanakvóvá válik, majd felébred régi embergyűlölete: a könyv rabja lesz. Ez az átalakulás még a hadakozás, a fel nem adott bibliofil küzdelem kísérőjelensége. A nyomozás intellektuális-logikai feszültsége az időmozzanatok jelölésével együttesen nő. A fordulópontot a következő mondatok jelölik:

„Közeledett a nyár vége, és rájöttem, hogy valóságos szörnyeteg ez a könyv. Mit se használt, hogy arra gondoltam: én se vagyok különb, aki a szemmemmel észlelem, tíz ujjammal tapintom. Éreztem, hogy ez valami lidércnyomás, valami szemérmetlen dolog, mely meggyalázza és megfertőzi a valóságot.”

A mű tengelyének harmadik pillére ez, bár nem jelenik meg az „igaz” szó. Helyettesíti azonban a „valóság” kifejezés.

Az igaz, a valóság a Homokkönyv, vagyis a fantasztikum, a káprázat ellenpontja. A kifürkészhetetlen, eleven könyv a valóság megcsúfolása. Ennyire képlékeny lenne a valóság? Ennyire benne fészkel minden, ami irrealis?

A könyv irracionalitása mint fertőző lidércnyomás a menekülés szándékát érleli meg. Akárcsak a szürkeruhás idegen, a történetmondó is fejvesztve igyekszik megszabadulni tőle, mint iszonytató, ember számára elviselhetetlen kettősségtől. (Gondoljunk itt arra, hogy az idegen nem alkudozott, a pénzt meg sem számolta.)

A korábbi helyzet önnön ellentétébe fordul: míg a Homokkönyv megszerzése mohó becsvággyal zajlik le, később a tulajdonosok annál nagyobb hévvel kívánják elfelejteni, túladni rajta.

A történetben csupán három emberalak körvonalazódik, a Homokkönyv három tulajdonosa, akiket a könyv megfertőz, s így egymás hasonmásaiá válnak. A szöveg rendkívül szűkszavúan fogalmaz az első tulajdonosról: „A legalacsonyabb kasztból származott, az emberek beszennyeződtek,

ha csupán az árnyékára léptek.” A könyv második birtokosától a talpig szürke idegenből „búskomorság áradt”. A narrátor is búskomornak, embergyűlölőnek vallja magát, s csak „bizonyos megkönnyebbülést érez”, miután belopja a könyvet a Nemzeti Könyvtárba, s otthagyja. A szinte bűnügyi akció leírása ismételten a novellaeleji romantikus/titokzatos kulisszaelemekkel manipulál: csigalépcső, alagsor, nyirkos polc.

Míg a képtelen könyv kiismerése folyamán a történetmondót az aprólékos megfigyelések, az emberi észlelés erejébe vetett hit mozgatja, most ügyel rá, hogy ne jegyezze meg a polcot, amelyre a könyvet letette. Míg a **labirintusszerű könyv megfjtésekor** bibliofil buzgalmában a titok, a csoda, az intellektuális erőfeszítés ajzotta munkára, most egyetlen esélye a menekülésre a feledés, az emberi figyelmetlenség. Borges intellektuális mélabúja ez, az erudíció hiábavalóságának, az ember kaotikus kozmoszban való elveszettségének, a világ felfoghatatlanságának tudata.

A történet azonban nemcsak az étellel és a valósággal szembekerülő könyv tételét fogalmazza meg. Egy talányos mondat arra utal, hogy a könyv saját gazdáit olyannyira megfertőzte, hogy önmagává hasonlatossá, tehát kifürkészhetetlenné, irracionálissá, metafizikai szörnyeteggé tette őket („Valóságos szörnyeteg ez a könyv. Mit se használt, hogy arra gondoltam: én se vagyok különb...”.) A könyv végzetként kerül tulajdonosaihoz, beszennyezi őket, hogy még árnyékuk is fertőz, vallja a szöveg.

Az irrealitás szenny a realitás számára, halál az élet számára. Viszont a Homokkönyv lényegének, az irrealitásnak az emberre való átvitele azt sugallja, amit az író egyik előadásában meg is fogalmazott: „lényegünket tekintve titokzatosak vagyunk”. Metafizikai szörnyeteg-voltunk, önnön irracionálisunk azonban olyan ragyogás, amellyel nehéz szembenéznünk. Az idő folyója előtt álló ember önnön változó identitásával is szembesül, s ebben a változásban csupán az életlendület az, ami létezik. Az állandóan változó, önmagából sarjadó könyv eszméje egybecseng a változó identitás gondolatával.

A valószerűtlentől megiszonyodó tapasztalat csupán a realisztikus és az abszurd elemek ilyen letisztult rajzában, a krimi rendjében tükröződhet. A krimi oksági-logikai szorításával és a vele járó valóságillúzió kötöttségeivel szemben Borges képletszerű helyzeteket teremt, melyek időbelileg/térbelileg rögzíthetetlenek; a mindenkor és a mindenütt jellemzi őket. Az elbeszélés csupán így irányíthatja a figyelmet az egyetemes, filozófiai kérdések kihívásaira.

Borgest mindvégig kísérti az egykönyvűség rögeszméje. A Homokkönyvben az álmatlanság szüneteit a könyvről szőtt álom tölti ki. A szerző nyilatkozataiban az irreálist a művészet, a Könyv előfeltételének tekinti. A

Homokkönyv, mint a Könyvek Könyve, ennek az irrealitásnak a testet öltött szimbóluma. Mint ilyen foglalja magába a Keletről származó szent könyv koncepcióját. Az abszolút szövegben semmi sem lehet a véletlen műve, minden betűnek oka és magyarázata van. Ez elvezet bennünket, vallja Borges, a Kabbalához, a betűk tanulmányozásához, az istenség által diktált szent könyvhöz, amely mindenkor meghaladja szerzője szándékát. A könyvben, Borges szerint, mindig van valami szent, valami isteni, nem babonás tiszteletből, hanem a boldogság, a tudás keresésének vágyából következően.

A Homokkönyv rejtett stációi az ember-halál-művészet által kijelölt útvonalon vannak, s ezen az útvonalon a halál szemérmetlen állomása megkerülhetetlen. A novella krimi-logikára épülő rendjének labirintusában az esztétikai teljesítmény (az abszolút szöveg) a halállal való szembesülés függvénye. A Homokkönyv a maga minduntalan megújuló rejtélyeivel az állandó intellektuális erőfeszítésre, tanulásra serkentő labirintus- könyv metaforáját teremti meg. Ezzel összhangban, Borges szikkadt, tárgyilagos, célratörő hanglejtése, „értelemről fantasztyikus” világa éppen annak az irodalom-koncepciónak a megvalósulása, miszerint az irodalom az elme tevékenysége, nem a léleké.

Irodalom:

SZÁVAI János: Borges: Az elágazó ösvények kertje. In: Boccacciótól Salingerig. Tankönyvkiadó, Bp., 1983

DEÁK Tamás: Borges útvesztői. In: Káprázat és figyelem. Kriterion, Bukarest

Danilo KIŠ: Kételyek kora. Kalligram-Forum, Pozsony-Újvidék, 1994

J. L. BORGES: Az idő újabb cáfolata (előadások). Gondolat, Bp., 1987

J. L. BORGES: A titkos csoda. Európa, Bp., 1986

THE IRRATIONAL SPLENDOUR. JORGE LUIS BORGES: LIBRO DE ARENA (Heuristic)

In interpreting textually the short story the writer reveals the links between the metaphorical title, the motto and statements in the text, as well as other aspects such as the props for creating the atmosphere and time relations; she also shows how the short story with its mysteries creates the metaphor of the labyrinth-book which stimulates mental effort and learning.

KÁICH KATALIN

ADALÉKOK KABOS GYULA PÁLYAKEZDÉSÉHEZ

Számtalan, az egyetemes magyar színjátszás szempontjából nagyszerű színészegyéniség pályakezdő évei fonódtak össze a mai Vajdaság színházi múltjával: a már klasszikus példának számító Blaha Lujza, a Latabár és Miklóssy színészdinasztia kiválóságai, Nikó Lina, s a századelőn Somlay Arthur, Gózon Gyula, Berky Lili, a *Csablanka* Michael Curtisa és tanulmányunk főszereplője, Kabos Gyula is.¹ Csodálatraméltó pályafutásának csillagívé Szabadkáról, Nagybecskerekéről, Zomborból, Zentáról, Nagykikindáról, Versecről – hogy a számunkra csak legrelevánsabbakat említsük – indult, hogy azután a teljes ragyogás színhelye Budapest legyen, a leáldozásé pedig az Újvilág megalopolisza, New York.

A fiatal Kabos Gyula színészi arcképét elsősorban becskerei és zombori működése alapján kívánjuk felrajzolni, ugyanis a szabadkai évekkel két szerző, Garay Béla valamint Cenner Mihály is kimerítően foglalkozott. Kettőjük munkáját annyiban érintjük, amennyiben fel szeretnénk hívni a figyelmet a vonatkozó írásaikban előforduló tévedésekre, melyekre a zombori, zentai és becskerei magyar nyelvű színjátszás adatainak összegyűjtése során derült fény.

Garay Béla „Festett világ” című munkájában, mely 1977-ben jelent meg a szabadkai Életjel kiadásában, többek között Kabos Gyulával is foglalkozott. Megállapította, hogy „ő is azok közé tartozik, akik Szabadkáról indultak el, hogy megjárják a siker útját. És elérte művészi célját, mert az egész ország kedvencévé vált. Mestere volt a mimikának és a taglejtésnek. A színen egy pillanatig sem állt meg, állandó mozgásban volt egész testével, egész arcával. Valami különös rezzenést érvényesített játékában, amely mindig a legmagasabb művészi fokon volt. Művészetté tudta tenni az arcjátékot, az utánózhatatlan sajátos beszédmodot.” A rendező és egyben színész Garay Béla szakszerű és pontos magyarázata ez a színészi játékot elemző leírás, amely tartalmazza mindazokat az elemeket, amelyeket, mint majd látni fogjuk a későbbiek során, a szűkszavúra sikeredett vidéki színikritikák hol pozitívumként, hol pedig az elmarasztalás szándékával vetettek papírra.²

Garay Béla színészportréjának egyik nagy tévedése tulajdonképpen egy idézet, mely a Kabos-alakította Brissard festő alakjának színpadi megelevenítésére vonatkozott, bizonyítandó a színész tehetségét és rátermettségét. Lehár Ferenc operettjéről, a *Luxemburg gróffjáról* van szó, s ezzel kapcsolatban a színikritikáról, melyet a „Bácskai Hírlap 1906. december 12-i (!) szá-

mában Quasimodo (Braun Henrik)... írt... »Az este új tehetséget ismertünk meg Kabos Gyula fiatal színész személyében, aki a festő szerepét játszotta és énekelte kitűnően. Színészi jellegzetessége, hogy a legkomikusabb helyzetben is közönyös, arcizma sem rándul, halálosan komoly. Játékával a tettek gépiességét és az élet visszaját mutatja meg közvetlenségével. Nagy jövőt jósolunk ennek a tehetséges fiatal színésznek«³.

Nos, a Bácskai Hírlap semmiképpen sem írhatott 1906-ban Lehár Ferenc eme operettjének bemutatásáról, lévén hogy a *Luxemburg gróffjának* ősbemutatója 1909. november 12-én volt Bécsben, Budapesten a Király Színház 1910. január 14-én mutatta be, Gerold László jegyzetei alapján a szabadkai bemutató 1910. január 14-én volt (ekkor itt Krémer Sándor az igazgató). Január 14. és május 25. között mintegy tizenkétszer játszotta a társulat ezt az operettet.⁴

Ha az időpontot tévesen is tüntette fel Garay Béla, a Kabos színészi játékára vonatkozó idézett jellemzés mindenestre iránymutató jellegű, s már tartalmazza mindazokat az elemeket, melyek a későbbiek során színpadi játékának csak rá vonatkozó, kizárólagos ismérvei lesznek.

Cenner Mihály „Kabos Gyula a színpadon” című tanulmánya szerint Kabos 1905. augusztus 1-jei dátummal szerződött Szabadkára Pesti Ihász Lajos társulatához. A jeles színidirektor ekkor nem tizedik évadját kezdte Szabadkán, mint ahogyan azt az idézett szerző állítja, hanem a kilencediket, mint ahogyan ez kitetszik Gerold László monográfiájából is.⁵ Itt mindössze egy évet tölt Kabos, s ezután kerül ifj. Polgár Károlyhoz, aki ekkor az 1903-ban, Festetics Andor sugallatára is megalakított Délvidéki Színikerület sikeres igazgatója volt, s aki Cenner állításával ellentétben, a kezdő Kabost nem színészként, hanem segédszínészként szerződtette, mint ahogy a vonatkozó zombori és becskerek-i „előleges színházi jelentések” bizonyítják.⁶

Zenta ez idő tájt nem tartozott a Zombor–Becskekerek Lugos megalapozta Délvidéki Színikerülethez, így Kabos csak 1910-ben járt a Tisza menti mezővárosban, amikor már szabadkai színész lett.⁷

Különben, Kabos Gyula ifj. Polgár Károly társulatának tagjaként lett segédszínészből jellemkomikus, méghozzá az 1908. esztendő őszi évadjától kezdve.⁸

A Polgár-féle társulat a téli hónapokat Zomborban (novembertől a következő év januárjáig) és Lugoson (január, február, esetleg március egy része) töltötte, Becskereken a tavaszi (általában március, április) és az őszi (október, november eleje) időnyben tartózkodott.⁹

Mindezek ismeretében sem 1907, sem pedig esetleg 1908 májusában – nem egyértelmű az utalás Cenner tanulmányában – nem ünnepelhette Polgár Károly színrelépésének 25 éves évfordulóját Zomborban, s még kevésbé

tette azt *A comeville-i harangok* Gáspár apójaként, amelyben Kabos Gyula állítólag Marcell matrózt játszott, ugyanis az egyik ünnepelés 1907. április 30-án volt, méghozzá Nagybecskerekén, mikor is a sok technikai nehézségekkel járó produkció, *Az ember tragédiája* került bemutatásra, hogy reprezentatív keretek között ünnepelhesse meg, Luciferként, a jeles színidirektor – aki egyben sikeres színész is volt – jubileumát. A műszaki akadályokat sikeresen legyőzte az igyekvő együttes, s az ünnepeltet az előadás végeztével hatalmas babérkoszorúval köszöntötte a lelkes közönség.¹⁰

A Cenner-említette operettet különben 1907. április 25-én játszotta a trupp, méghozzá vendégművészek felléptével. Polgár a Magyar Színház komikusát, Györgyi Izsót és leányát, Györgyi Jolánt hívta meg három estére.¹¹

A Polgár-társulat belgrádi vendégszereplésének időpontja is téves Cenner tanulmányában, mint ahogyan a jelen tanulmány szerzője is tévedett a helyreigazításában, melyet a *Híd* 1995. márciusi számában tett közzé, a Belgrádban megjelenő *Politika* című napilapra hivatkozva.¹² Mint utóbb kiderült, 1908-ban a nevezett újság még mindig a Julián-naptár alapján keltezte számait, s e szerint Polgárék vendégszereplése június 19. és 23. között zajlott le, az együttes pedig június 24-én távozott a szerb fővárosból. Miután a két időszámítás közötti különbség a 20. század elején 13 nap, így a vendégjáték időpontja 1908. július 2. és 5. között volt, vagyis mind a *Torontál*, mind a *Színészek Lapja*, mind pedig az Országos Színész Egyesület központi igazgatótanácsán vezetett jegyzőkönyv pontos adatot tartalmaz a vendégszereplés kezdetét illetően (július 2.), míg a távozás időpontja a *Politikában* közzétett színházi beszámolók alapján állapítható meg.¹³

Végezetül még egy, Polgár társulatára vonatkozó pontatlanság kiigazítását kívánjuk elvégezni. Cenner Mihály azt állítja, hogy a sikeresen befejeződött színházi idény után „a társulat majdnem teljes egészében szétoszlott. Polgár Károly ugyanis megpályázta a pozsonyi színikerületet, és el is nyerte azt, Gózon pedig Nagyváradra szerződött. Vele ment volna Kabos Gyula is, de Nagyváradnak pillanatnyilag elég volt egy komikus. Virányi Sándor a harmadik »jómadár« Kassára szerződött. Így Kabos sem kívánt a délvidéki színikerületnél maradni, hanem a közeli Szabadkára szerződött...”¹⁴

Az állítottakkal ellentétben a vonatkozó adatok tükrében a következőképpen alakult a nevezettek további pályafutása.

Polgár Károly hét éven kersztül volt a Délvidéki Színikerület igazgatója. Működését az 1904. évi őszi évadban kezdte meg, és az 1911. év tavaszi idényével fejezte be, mikoris pozsonyi igazgatóvá választották.¹⁵

Gózon Gyula 1908 ősztől szerződött Nagyváradra, míg Kabos Gyula és az említett Virányi Sándor is 1909-ben a tavaszi szezonban még Polgárnál volt, s csak az őszi idényben kezdte meg működését az előbbi Szabadkán, az

utóbbi Kassán. Erre vonatkozóan többek között a *Torontál* közölt hírt „Változások Polgár társulatában” címmel.¹⁶

Az ismertetettek alapján Kabos Gyula három teljes éven keresztül Polgár Károly társulatának tagja volt, s Zomborban három téli, Becskerekén pedig három tavaszi és három őszi évadot töltött. Az utolsó szezonban már mint jellemkomikus szerepelt az „előleges színházi jelentések” névjegyzékében, s nevét is megjegyezték a hírközlők, ugyanis kezdetben Kabos Imrének, Jenőnek, sőt Edének is elkeresztelték.

Vidéki viszonylatban Polgár egyike volt azoknak a direktoroknak, aki számos erénnyel rendelkezett. Mindenkor változatos műsorra törekedett, nem késlekedett az új darabok bemutatásával, de a régi értékekhez is ragaszkodott. A magyar szerzők műveinek színpadraállítását nem hanyagolta el, még akkor sem, ha az anyagilag nem volt kifizetődő. A díszletek, jelmezek megválogatására nagy gondot fordított. Ritkán fordult elő, hogy az előadások kivitelezését bírálat érte volna. Előszertettel kultiválta az operaelőadásokat, a drámai műfajnak is kellő helyet biztosított a repertoárban, hogy a művészi igények kielégítésének is érvényt szerezzen. Kellő alaposság és körültekintés jellemezte a darabok megrendezését, s amikor csak lehetőség volt rá, a kollektív színészi játékra helyezte a hangsúlyt. Ily módon a vezető színészek alakításainak minősége még hatványozottabban kifejezésre juthatott. Ha az objektív körülmények miatt a társulatszervezés nem úgy alakult, hogy a meghatározott szerepköröket megfelelő színészek töltsék be, az előadások színvonalának megőrzése céljából vendégművészeket hívott, kiknek közreműködését mindig nagy érdeklődéssel fogadták a becskerekiek. A fegyelem szintén jellemző sajátossága volt annak a társulatnak, amelyet Polgár vezetett. A színészek szövegtudásával, általában, nem voltak problémák, s ezt azért tartjuk fontosnak kihangsúlyozni, mert a vidéki társulatok többségének tevékenységében nagy mulasztások voltak ezen a téren.

Polgárék működésének éveiben, egy-egy évadra vonatkozóan nemigen történt meg az, hogy közönséghiányra kellett volna panaszkodni. Az természetesen előfordult, hogy bizonyos előadásokon kevés volt a néző, de általában gyakoribb volt a zsúfolt ház, mint az üres nézőtér.

Gyümölcsöző kapcsolat alakult ki a helybeli színügyi bizottság és Polgár társulata között, ugyanis a műsor összeállításában a bizottság tevékenyen részt vett. Az igazgatónak hetenként be kellett nyújtania a tervbe vett darabok jegyzékét, melyet a bizottság felülvizsgált, és jóváhagyási jogával élve, véglegesített. Ezért is tehette ezt, mert a társulat pénzelésében, a lehetőségekhez mérten, hatékonyan részt vett. Miután Polgár körültekintően és felölősséggel viszonyult a repertoár kialakításához, csak ritkán fordult elő, hogy az általa benyújtott javaslatokon módosítani kellett volna. Ez volt tehát

az a társulati közeg, melyben a pályakezdő Kabos Gyula évadról-évadra gyarapítva szerepeinek számát, színésszé érett. A segédszínész majd minden előadásban kapott feladatot, lett légyen az tragédia, színmű, komédia, bohózat, zenés vígjáték, operett vagy opera. Ez utóbbi műfaj állandó jelleggel ott szerepelt minden évadban egy-két alkalommal a műsorrendben. Kabos esetében a *Traviatát* és a *Hoffmann meséit* említjük. Az előbbiben Giuseppe, a szolga volt, míg Offenbach nagy vidéki közkedveltséget élvező művében a tenor hangot igénylő Andreas, Cochenille, Pitichinaccio és Ferenc szerepkörét bízta rá a rendező. Inasszerep a felsoroltak legtöbbje, amely azonban kiemelkedik a név nélküli kardalosos feladatköréből.¹⁷

A színművek, drámák, tragédiák előadásaiból sem maradt ki Kabos. Ezekben gyakran az inasok, komornyikok számtalan változatát kellett életre keltenie. Megjelenítésükről általában hallgatott a helybeli színireferens. Ha azonban a néven nevezhető kisebb-nagyobb epizód szerepek megformálásával bízták meg a rendezők, a színikritika néha egy-egy mondatot szentelt alakításainak. A Beregi Oszkár vendégszereplésével bemutatott *Hamlet*-ben 1906. október 24-én Polonius főkamarást jelenítette meg, de hogy hogyan, arra vonatkozóan nem szólt aínházi beszámoló, lévén hogy a vendégművész nagyszerűségének ecsetelése kötötte le minden figyelmét. A *Fátum* című katonadarab bemutatójáról értekezve viszont (*S* - *s*) megállapította, hogy „a párbajkérdés epizód szerepében Kabos Gyula sem találta fel magát”.¹⁸

A *császár katonái*-ban elmarasztaló a vélemény alakításáról, de nem ő az egyedüli, aki felett pálcát törnek: Halasi Mariska és Remete Géza inkább oprettet játszott, „éppen úgy Kabos Gyula is az ezredes szerepében, melyet erősen karikírozva játszott”.¹⁹

Heyermans Hermann *A remény* című halásztragédiájában a könyvelő szerepe jutott az ekkor már jellemkomikusnak szerződött Kabosnak. A kritikus által sötét, fekete, nehéz, fojtó levegőjű tragédiának nevezett mű, mely egyszerre volt „kegyetlen, de igaz és gyönyörű is”, elsőrangú előadásban került a kevés számú néző elé. Ezúttal Kabosnak is kijárt a dicséretből, függetlenül attól, hogy a színészi feladat nem tartozott szerződött szerepkörébe.²⁰

A Göth házaspár vendégszereplése 1909 áprilisában vált esedékessé. Többek között Bernstein *Sámson*-ját is bemutatták, s ebben „Kabos Gyula és Solymossi Sándor túlságosan eltorzították alakjaikat”.²¹

Az említetteken kívül a három év alatt számos komoly darabbéli szerepet játszott el Kabos, az idézetek tükrében, több-kevesebb sikerrel. A karikírozás és torzítás vádja, valószínű, nem volt alaptalan, s ez nem annyira a színészi rátermettség számlájára írandó, mint inkább arról volt szó, hogy – az esetek 80%-ban – az estéről estére könnyű műfaj műzsjának áldozó pro-

dukciók nem tették mindig lehetővé a szerepek megformálásához szükséges elmélyülést.²²

A komédiák, bohózatok előadásában közreműködő Kabost a helybeli kritika általában megdicsérte. A produkciók többsége, függetlenül attól, hogy a színpadra állított szövegek nagy része alig kapta meg az átmenő osztályzatot, kifogástalan, lendületes, gördülékeny, pompás összjátékú volt, amit a zsúfolt nézőtér nagy tetszéssel fogadott minden alkalommal. A *Goldstein Számiban*, *Nániban* (népszínmű!), *A sasokban* – itt „feltétlen dicséretben” részesült Kádárt alakító színészünk –, a *Nincs valami elvámolni valójában*, a *Szíruszban* név szerint is megemlíttette a lapkritikus a megdicsért felsoroltak között.²³

Úgy tűnik, operettelőadás sem múlt el Kabos Gyula közreműködése nélkül, mint ahogy az is kitetszik a fennmaradt kritikákból, hogy legnagyobb sikereit ebben a műfajban arathatta. A könnyű műfaj eme közkedvelt műszájának színpadi megjelenítése során számos esetben nemcsak a név szerint megemlíttettek között találjuk Kabost, hanem azok között is, akiknek egy-két mondatban az elismerés jóleső szavaival adózott a referens. Joseph Strauss *Tavaszi* című operettjében pincérként „a szakadásig kacagatta a karzatot”. Hasonló volt a vélemény 1908 tavaszán *Boccacciobeli* szatócs-alakításáról, viszont Lambertucciója egy évvel később „jó, bár túlzottan hajszolja a karzati hatást”. A *Mikádóban* (Pooh Bati) „sikerült maszkja és ötletes játéka feltétlen elismerésre tarthat számot”. Ez az 1908. évi tavaszi szezon, valóban kedvezően alakult karrierje szempontjából. Kabos mintha megtáltosodott volna: jobbnál jobb alakításaival egymás után csalta elő a színikritikus tollából a dicséretet. A *Dollárkirálynőben* „Kárpáthy Katica (bibliásasszony) és Kabos Gyula egymással vetekedtek, hogy énekükkel és játékuikkal kielégítsék a közönséget” – írta beszámolójában -r. Ugyanő „egy külön dicséretet érdemlő Gunther”-ként említi Kabost *A víg Niebelungok* kapcsán.

Az idézett Kabos-kritikákat már csak egy lépés választotta el attól, hogy a valóban befutottak között érezze magát ihletőjük. A legnagyobb elismerés, amit színész ez idő tájt a vidéken kaphatott az volt, ha a színikritikus kabinet-alakításként emlékezett meg egy-egy szerep megformálásáról. Tudomásunk szerint Kabosnak ez 1908-ban, az őszi évadban sikerült is, méghozzá két esetben: a *Tatárjárás* Lohonyay altábornagyaként – „Kabos Gyula altábornagya igazi kabinetalakítás volt” –, valamint a *Denevérben* Frosch börtönőr megszemélyesítőjeként.

Az elmarasztalás felhangjaival ekkor csak ritkán találkoztunk a lapkritikákban. Ilyen volt a zeneileg rosszra sikeredett *Szép Galatheában* Mydas, amelyet eltűzött, s 1909 márciusában a *Nagymama* zenés változatában – melyet Becskereken ekkor látott először a publikum – Tódorka Szilárdja.

Az (S - s) aláírású lapkritikus ezúttal még a nevét is elírta, állítván, hogy „Kabos Ede (!) Todorka szerepét játszotta, akik azonban elfelejtették, hogy nem Csíky darabja van előttük, azoknak sokszor túlzásnak tetszhetett játéka”.

Különben dicséretes alakításainak számát a rendelkezésünkre álló kritikák tükrében a *Szép Ilonkában*, a *Csókkirályban*, a *Drótotótban*, a *Víg özvegyben*, a *Szerencsemalacban* és a *Trapezunti hercegnőben* nyújtott színészi teljesítményei is gyarapították.²⁴

Annak ellenére, hogy a pályakezdő Kabos Gyuláról keveset írtak a színházi előadásokról készült ismertetőkből, a korabeli viszonyok ismeretében akár azt is állíthatjuk, hogy nagyon sok vidéki színésznek több évtizedes működés után még ennyi sem jutott ki. Az viszont, amit leírtak Kabosról 1906 ősze és 1909 tavasza között Becskereken, csírájában ugyan, de tartalmazza azokat a jellegzetességeket, melyek sikerekben gazdag művészi pályájának megfellebbezhetetlen jellemzőjévé váltak.

JEGYZETEK

- 1 Káich Katalin: A zombori magyar nyelvű színjátszás története és repertóriuma 1825–1918. Újvidék, 1975
- Uő.: Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertóriuma 1836–1918. Újvidék, 1983
- Uő.: A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertóriuma (1833–1918). Újvidék, 1987
- 2 Garay Béla: Festett világ. (Színészek és szerepek). Szabadka, 1977, Életjel, 31–32. old.
- 3 Uo. 32. old.
- 4 Otto Schneidereit: Lehár. Zeneműkiadó, Budapest, 1988, 256. és 259. old.
- Gerold László kéziratos jegyzetei, valamint: Száz év színház. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1900, 103. old.
- 5 Uo. 103. old.
- Kabos Gyula 1887–1941. Születésének századik évfordulójára. Magyar Filmintézet, Budapest, 1987: Cenner Mihály: Kabos Gyula a színpadon, 7–193. old.: 31. old.
- 6 Cenner: i.m. 32. old.
- Káich Katalin id. zombori monográfiája. 51. old.
- 7 Káich Katalin (kéziratban lévő monográfiája a becskereki magyar nyelvű színjátszás történetéről: a színikerületről szóló fejezet vonatkozó része, mely a *Torontál* 1903. jan. 5., 3. sz., jan. 9., 6. sz., jan. 10., 7. sz., jan. 13., 9.

sz. és febr. 11., 33. száma alapján íródott (61. lábjegyzet)

Uő. idézett zombori monográfiája, 21–22. old.

Míndezen figyelembe vételével téves Cenner állítása (32. old.), miszerint Zenta 1906-ban ehhez a színikerülethez tartozott volna

8 Káich Katalin idézett zombori monográfiája, 52. old.

9 Uo. 50–53. old.

Torontál, 1906. szept. 13., 208. sz., 1907. ápr. 13., 85. sz., szept. 20., 215. sz., 1908. szept. 25., 219. sz., márc. 30., 74. sz., szept. 4., 202. sz., szept. 22., 216. sz., 1909. márc. 9., 55. sz. és 11., 57. sz.

Nagybecskereki Hírlap, 1907. szept. 19., 75. sz., 1908. ápr. 2., 27. sz. és 20., 32. sz.

Ezek szerint téves Cenner állítása tanulmányának 34. oldalán, miszerint a társulat a téli hónapokat többnyire Lugoson töltötte „általában karácsonytól húsvétig”.

10 *Torontál*, 1907. május 2., 100. sz. és 3., 101. sz.

Cenner szerint (38. old.) „május elsején Zomborban voltak, itt ünnepelték meg Polgár Károly 25 éves évfordulóját. Ebből az alkalomból *A cornevillei harangokat* játszották, az ünnepelt Gáspár apó szerepében lépett fel. Kabos Gyula megszokott szerepét, Marcell matrózt játszotta...”

Különben május 1-jén a *Víg özvegyet* adták üres ház előtt ötödször, 2-án pedig a *Casanovát* zsfolt ház előtt Kaposi Józsa primadonna jutalomjátékául. Ez volt egyben a társulat búcsúelőadása.

11 *Torontál*, 1907. ápr. 23., 93. sz., 25., 95. sz., 26., 96. sz.

12 Káich Katalin: Egy téves színháztörténeti adat nyomában. *Híd*, 1995. márciusi száma: 218–220. old.

13 Uo.

Politika, Beograd, 1908. június 16., 19–24-ig

14 Cenner: i.m. 39. old.

15 Erre vonatkozóan Káich Katalin káziratban lévő monográfiája a becskereki magyar nyelvű színjátszásról: a 252. számú jegyzettől a 331-ig.

16 *Torontál*, 1909. ápr. 16., 86. sz.

17 Uo. okt. 28., 246. sz., május 5., 77. sz.

18 Uo. október 24., 244. sz.

19 Uo. 1908. okt. 1., 224. sz., okt. 2., 225. sz.

20 Uo. 1909. márc. 31., 73. sz., ápr. 1., 74. sz.

21 Uo. ápr. 21., 90. sz.

22 *Az asszony* (Inas), *A tolvaj* (Inas), *Marianna* (I. szolga), *A dolovai nábob leánya* (Lóránt hadnagy), *A bíboros* (Luigi, udvari pap), *Trilby* (Rochmertetel herceg), *A gyermek* (Miso), *Bálványimádók* (Mózes), *Kerülő út* (Michelon), *Visszatérés Jeruzsálemből* (Emile bácsi), *A tanítónő* (Kántor),

- Izrael* (De Mauve Hector), *A félisten* (Lorenzo Lotto), *Vasgyáros* (Go-bert), *Torontál* vonatkozó számai 1907., 1908., 1909.
- 23 *A nap hőse* (Framelli), *Gyurkovics lányok* (Semmessey), *Bernát* (Steiner), *Josette kisasszony a feleségem* (Maitre d'hotel), *A két egér* (Monche), *A szerencse fia* (Szűcs Adolf, a magyar könyvkiadó vállalat igazgatója), *A doktor úr* (Földrajz tanár), *Vírraszt a szerelem* (Carteret). *Torontál* vonatkozó számai 1906., 1907., 1908., 1909.
- 24 Ua. 1907. okt. 11., 232. sz., 1908. ápr. 24., 95. sz., 1909. ápr. 13., 83. sz., ápr. 14., 84. sz., 1908. ápr. 29., 99. sz., ápr. 27., 97. sz., május 2., 101. sz., okt. 12., 233. sz., okt. 23., 243. sz., 1908. okt. 27., 246. sz., okt. 28., 247. sz., 1909. márc. 30., 72. sz., márc. 31., 73. sz.

ADDITIONAL MATERIAL TO THE START OF GYULA KABOS'S CAREER

The author gives us the portrait of the young Gyula Kabos, the actor, as he emerged in the years spent on the stage in Zombor and Becskerek, and points out the mistatements occuring in the books about the years the actor spent in Szabadka. Based on documents, Katalin Káich gives a survey of the troupes and plays he acted in, and the appraisal of contemporary critics. In what they wrote about Kabos between 1906 and 1909 we can find all the characteristic features which had become his trademark during his rich and successful career.

PAPP GYÖRGY

A DRÁVASZÖGI HELYNÉV ELEMŰ SZÓLÁSOK SZERKEZETI, HASZNÁLATI JELLEMZŐI

0. A magyar szóláskutatás (a szólást a teljes frazeológiai műfaj jelölésére használjuk) már viszonylag régen eljutott a frazeológiai egységek *komponenciális elemzéséig*, motívumokra, szemantikai, szemiotikai, szintaktikai magelemekre bontásáig¹, a kiemelhető elemek viszonyrendszeréhez (oppozíciók, fokozó szerep) is². Ezek nyomán már az egyes motívumok kvantitatív, gyakorisági vizsgálata is kibontakozóban van, a teljes szóláskincs vonatkozásában is, amelyből például kiderül, hogy a magyarban a kutya és szinonímái fordulnak leggyakrabban elő.³

A *helynévi, helységnévi* – az egyiken bármilyen földrajzi nevet, a másikon település elnevezését értünk – eredetű lexémák az állandósult szókapcsolatokban jól elkülöníthetők, behatárolhatók, noha természetesen nemcsak *tulajdonneveket*, hanem származékalakjaikat, tehát a *melléknévi formákat* is idetartozónak tekintünk: Van minden, mint a bezdáni lakodalomban, még leves is; Iparkodjunk, mert Csantavéren már vacsoráznak (Kishegyes) stb.

0.1. Az ilyen és hasonló szólások keletkezésének tekintetében megoszlanak a vélemények, amelyek végeredményben két pólus, az egy központú és a több központú kialakulás köré csoportosíthatók. Az utóbbi véleményt vallók, így Bernáth Béla (A szerelem titkos nyelvén)⁴ szerint a helynevek nem kötődnek a keletkezés, terjedés körülményeihez, hanem jelképes szerepűek, nyelvi képzet-társítások céljából épülnek be, s többnyire rejtett, ezoterikus utalások megtestesülései. A monocentrikus kialakuláselmélet szerint, amelyet jómagam is vallok, a frazémák adott térben és időben keletkeznek, s a helyneveket ehhez mérten kell konkrétan értelmeznünk, mert legalábbis alkotójuk, korai használójuk tisztában volt a szó helyjelölő vonatkozásával, valamelyik releváns tartalmi vonatkozásával, tehát például azzal, hogy Tolna és Baranya határos megyék, a Bejárta Tolnát és Baranyát esetében. Az alaki torzulás – Bejárta Trónyát, Baranyát beálltakor már ez nem mondható el.

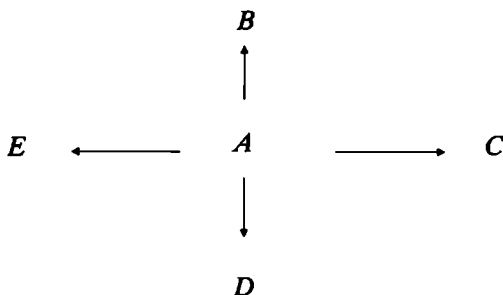
0.2. A helynévi, helységnévi elemek ilyen fölfogás érvényesítésével a parómiológianak, frazeológiának nagy hasznára válhatnak, hiszen ezek az általánossá váló, általánosításra törekvő nyelvi alakulatoknak ezek a szinte egyetlen fogódzói a keletkezési folyamatban, lokalizálásban, az alkotók, használók szociolingvisztikai behatárolásában, jellemzőinek vonatkozásában.

0.3. Az ilyen célú vizsgálatoknak, minden ígéretességük ellenére is nagyon az elején tartunk, még a Csige Katalin által kezdeményezett (Személynevek a frazeológiai egységekben)⁵ személynévi vizsgálatok párhuzamai sem képződtek meg, pedig a földrajzi névelemű frazémákról akár monográfia is írható, tekintélyes illusztráló adattárral.

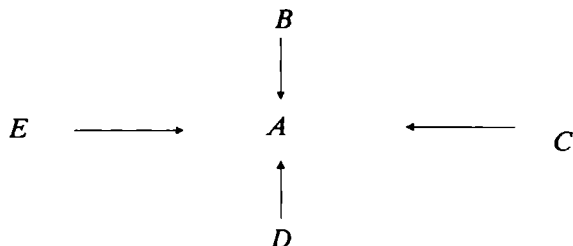
Jelenleg három területi-módszertani elv látszik követhetőnek

a) Az egyetlen település szóláshasználatából kiinduló *pontszerű* eljárásé, amelynek során megállapíthatjuk például, hogy a kanizsai szólásokban a következő helynevek fordulnak elő: Martonos, Horgos, Szeged, Tápé, Szentes, Buda, Pest, Fancsal, Mátra, Heves, Makó, Tápíósüly, Radna, Feketető, Tisza, Bánát, Adorján, Zenta, Ada, Becse, Futak, Oromhegyes, Csantavér, Topolya, Pacsér, Csonoplya, Mohács, Tolna, Baranya (Északi kiindulással az óra járásával megegyező irányban haladva). Ez az összesség természetesen elemi, bináris viszonylatokból áll össze. A—B Nyúlik, mint a *pacséri* rétes.

b) A több helység anyagára kiterjedő *regionális vizsgálaté*, amikor egy többé-kevésbé körülhatárolt területen vizsgálódunk, legalább kettős relációban, amelyben minden település használó is, megnevezett is virtuálisan: Adai drótosok, illetve Kanizsai rezsdások a falucsúfolókban, tehát A—B. Más esetben egymás néveleme nem kölcsönös, a kapcsolat egyirányú. Kanizsán mondjuk a fázós emberre: Azt dobálták *Szentesen*, aki fázik reszkessen. Szentesen viszont tudomásunk szerint nincs kanizsai névelemű szólás, és ezek az egyirányú kapcsolódások már a vonzáskörök és központok kérdéseire irányítják a figyelmet, amit az előfordulás gyakorisága is érzékeltet. Az egy település szólásaiban előfordulást:



illetve egyetlen településnév több helység szólásanyagában való előfordulását:



Az öt pontú viszonyítás csak jelzésszerű, hiszen Kanizsára is jóval nagyobb szám érvényes. A második esetben azt vizsgáljuk, hogy pl. Pacsér hány falu, város szólásaiban fordul elő.

c) Szükség van vagy lenne teljes nyelvterületi vizsgálatokra is a teljes magyar szólásállomány viszonylatában, amelynek terjedelmében kiderülnek az egyes régiók, tájegységek képviseltsége, igen jelentős történelmi, művelődéstörténeti, nyelvi tanulságokkal.

1. A Drávaszög a helynévi elemű szólások hátterének, használati jellemzőinek vizsgálatára kiválóan alkalmas, a következő okokból:

Viszonylag zárt, jól körülhatárolható területi egység, és a határok java része egyúttal természeti tényező is (Duna, Dráva).

Nem sok település anyagát kell számbavenni, tehát a lehetséges viszonyok megszámlálhatóak, áttekinthetőek. Összesen tíz helységről van szó, vagyis a következőkről: Bellye (Be), Csúza (Cs), Hercegszőlős (He), Karancs (Ka), Kopács (Kop), Kő (K), Laskó (L), Sepse (S), Várdaróc (Vár), Vörösmart (Vör). A rövidítések a későbbi előfordulási hivatkozások céljából szükségesek.

A felsorolt települések szólásanyaga gyűjteményes formában áll a kutató rendelkezésére, Lábadi Károly *Ahogy rakod tüzed* című adattárának jóvoltából.⁶

Maga a helynévi elemű szólásanyag nem túl terjedelmes, mindössze 47 frazémáról van szó.

Lábadi kutatásai az adott szólás, közmondás településenkénti használatára, előfordulására, esetleg ismeretére is kiterjedtek.

Az élő állomány mellett tartalmazza az irodalmi, diakron előfordulásokat is.

2. A Drávaszögben használt, ismert névelemű frazeológiai egységek a következők:

1. Kővér, mint az *apatini* szúnyog. Vár.
2. *Baranyai* bicskás, *bácskai* talicskás. Cs.
3. El van eresztve, mint *Baranyában* a számár. Cs.
4. Minden van, mint a *bezdáni* lakodalomban, még leves is. Vör. Cs.
5. Egyszer volt *Budán* kutyavásár. Ált.

6. *Pesten, Budán*, kiskutya lukán. L
7. Éles, mint a *csantavéri* bicska. Vör.
8. Majd ha eljön a csúzai asszony mosogatni. Vár.
9. Mikor *Csúzán* vásár lesz. Cs.
10. Megjött *Darázsról*. Vör.
11. *Darócról* még macskát sem jó venni. Kop.
12. Sok víz lefolyik addig még a *Dráván*. Vör.
13. *Dunára* vizet. L. S. Vár.
14. Ég a *Duna*, szalmával oltják. Ált.
15. Sok víz lefolyik addig még a *Dunán*. Ált.
16. Gondolkodik, mint Farahó a *Duna* fenekín. Kop.
17. Annyian vannak, mint a *gersei* ördögök. Vár. (Gersekarát Vas m.)
18. Berúgott, mint a *gyüdi* szamár. Kop.
19. Buta, mint *gyüdi* szamár. Vör.
20. Él, mint Marci *Hevesen*. Ált.
21. Megúsza, mint *karancsi* ember a ködöt. Kop.
22. A *kopácsi* embör egy lóval szánt, a *laskai* kettővel, a *daróci* hárommal. Kop.
23. Nekihajol, mint *kopácsi* ember a ködnek. L. Vár.
24. *Kopácson* jó, ott télön-nyáron aratnak. Vár.
25. *Kopácsról* macskát se vegyél! Vár.
26. *Kopácsról* menyecskét, *Kácsföldről* marhát ne végy! L. Vár.
27. *Kopácsról* tehenet meg asszonyt ne hozz! Vár.
28. *Kopácsról* palántát, *Darócról* menyecskét, *Terfliből* tehenet ne végy! Vár.
29. Sorba megy, mint *Kőben* a bíróság. Kop. Vár. Vör.
30. Eltűnt, mint a *miskei* malac. Kop.
31. Világgá szaladt, mint a *miskei* malac. Kop. Vár. (Bács-Kisk.)
32. Reszket, mint a *miskolci* kocsonya. Ált.
33. Pislog, mint a *miskolci* malac. Cs. Vár.
34. Több is vészett *Mohácsnál*. Ált.
35. Akinek nincs kocsija, gyalog menjen *Pestre*. Vár.
36. Mezítláb jár, mint a *pesti* kutya. Vör.
37. Majd ha *Pesten* kutyavásár lesz. Vár.
38. Be akari deszkázni, mint a *sepsei* embör a falu tetejét. Kop.
39. *Tiszába* hord vizet. B.
40. Sok víz lefolyik addig a *Tiszán*. B. L.
41. Akkor még a *Tisza* vize is másfelé folyt. B.
42. Elvezettük a *Tiszára*, mégis szomjasan jött haza. B.
43. Kanyargó, mint a *Tisza*. L.
44. Ki a *Tisza* vizét issza, szíve vágyik vissza. Kop. Kő. Vár.
Ki a *Duna* vizét issza, szíve vágyik vissza. Vár.
45. *Tiszát* lehetne vele rekeszteni. B.

46. Bírja, mint *Tótország* a havat. L. S.

47. Lenyelte az is, mint *vörösmarti* ember a békát, oszt azt hitte baglinc. Kop.

A drávaszögi települések: Bellye, Hercegszőlős, Csúza, Karancs Kopács,
Kő, Laskó, Sepse, Várdaróc,
Vörösmart.

Ha a szólásokban megnevezett helységneveket az előfordulási helyekkel összevetjük, a következő képet kapjuk:

Csúza	- Bácska	Bellye	- Tisza
	Baranya		Általános
	Bezdán	Hercegszőlős	- 0
	Csúza		Általános
	Miskolc	Kő	- 0
	Általános		Általános
Karancs	- 0	Laskó	- Pest, Buda
	Általános		Kopács
Kopács	- Várdaróc		Tisza
	Duna		Tótország
	Máriagyüd		Általános
Karancs		Sepse	- 0, Általános Duna
	Kopács		
	Laskó		
	Kő		
	Sepse	Várdaróc	- Apatin
	Tisza		Csúza
	Vörösmart		Gersekarát
	Általános		Kopács
Vörösmart	- Bezdán		Kácsföld
	Csantavér		Várdaróc
	Darázs		Terfli
	Dráva		Kő
	Máriagyüd		Miske
	Kő		Miskolc
	Pest		Pest
	Általános		Tisza
			Általános

4. Ha ezeket a településeket térképesen bemutatjuk, és az iménti összefüggéseket a térképre vetítjük, a következőket tapasztaljuk:

(Vö. a térképmelléklettel)

5. Ami az előforduló nevek *területi hovatartozását*, lokalizálhatóságát illeti, minden esetben valós és nem jelképes vonatkozásról van szó, a jelölt pontok területileg azonosíthatók (A *Szaladj* vármegyében lakik esetében ez nem mondható el).

Előfordulnák ugyan általánosabb, nagyobb területi érvényű megnevezések, mint a Baranya: El van eresztve, mint *Baranyában* a számár, Bácska: Baranyai bicskás, *bácskai* talicskás, Tótország: Bírja, mint *Tótország* a havat, de zömmel pontszerű, konkrét helyjelölésekről van szó.

Hasznosnak tűnik a lokalizálás folyamán a *külső és belső keletkezésű alakulatokat*, illetve vonatkozásokat szétválasztani.

Az előzőek, mint az Él, mint Marci *Hevesen*, Éles, mint a *csantavéri* bicska, részben a köznyelvvvel együtt élő, terjedő átvételek, részben területileg aktualizálódó változatok: *Dunára* vizet? (A Tiszára hord vizet alakkal szemben).

Több esetben feltételezhetjük már az eredeti szólástextus romlását: Majd ha *Pesten* kutyavásár lesz (tehát már nem Budán), sőt előfordul a szerkezeti vagy redakcióromlás is: Reszket, mint a *miskolci* kocsonya; Pislog, mint a *miskolci* malac, tehát már nem így: Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka.

A Drávaszögön kívüli települések némelyikénél konkrét tartalmi vonatkozásokat feltételezhetünk, pl. a Vas megyei Gersekarátnál: Annnyian vannak, mint a *gersei* ördögök, Gyüdnél: Berúgott, mint a gyüdi számár, Buta, mint a *gyüdi* számár (Máriagyüdről van szó). Nagyon tanulságos, látszólag rejtélyes egy Duna menti területen a Tisza folyónév gyakori előfordulása, hétszer (39–45), Bitó János egykori szegedi főhalász emlékirataiból azonban megtudjuk (az én kiskirályságom)⁷, hogy a bellyei uradalom révén nagyon sok Szeged környéki halász települt a régi időkben át. Nem véletlenek tehát az ilyenek: Elvezettük a *Tiszára*, mégis szomjasan jött haza. Akkor még a *Tisza* vize is másfelé folyt stb.

6. A belső keletkezésű, drávaszögi helyneveket tartalmazó frazémák vizsgálata már számos szociolingvisztikai tanulsággal is jár. Hercegszőlós a viszonyhálózatban meg sem jelenik, Bellyén csak a Tisza és már általános elnevezések fordulnak elő, Kőn csak általánosak, Karacson nemkülönben.

Egész más képet mutat a csúzai, vörösmarti, laskói anyag. Kopács és Várdaróc viszont igazi gravitációs központok, egymás felé irányuló vélekedésük, szólásítéleteik is nagyon érdekesek, külön tanulmányt érdemelnének: *Darócról* még macskát sem érdemes venni (mondják Kopácson), *Kopácsról* macskát se végy! – vélik Várdarócon.

Ha a területileg velük összefüggő Laskót is idevesszük, megkapjuk az egész tájegység nyelvészológiai bázisát, a térképünk tanúsága szerint is.

Ami a nyelviségben megfogalmazódó viszonyulásokat, értékítéleteket illeti, külön kell választanunk az *egy*, a *két* és a *több névelemű* egységeket.

Az *egy névelemű* frazémák többnyire kettős viszonyulásokat tükröznek, többször csak területi aktualizáltságban. Sorba megy, mint Kőben a bíróság (mondjuk Tápé helyett), Majd ha eljön a *csúzai* asszony mosogatni.

A *két névelemű* alakok már általánosabb oppozíciókat sejtetnek: *Kopácsról* menyecskét, *Kácsföldről* marhát ne vegyél!

A *három névelemű* szólások már regionális viszonyokat fejeznek ki: *Kopácsról* palántát, *Darócról* menyecskét, *Terfliből* tehenet ne vegyél. További árnyalást jelent az a szempont, hogy – akasztófahumor révén – a háromság kiterjed-e a szólást alkotó, használó falura is: A *kopácsi* embör egy lóval szánt, a *laskai* kettővel, a *daróci* hárommal – mondják Kopácson. Az utóbbi kritérium meglétét természetesen a „haza vonatkozó” értékítélet pozitív vagy negatív mivolta is befolyásolja. Az előzőekben bemutatott 47 proverbiumnak szinte mindegyike azt mutatja, valójában nem településekről van szó itt földrajzi értelemben, hanem a lakosságról, emberi viszonyulásokról, ritkábban eseményekről.

7. A helynévi elemű szólásokban egyébként is nagyon ritka a pozitív, kedvező értékítélet, a semleges is: Sok víz elfolyik addig még a *Dráván*, Él, mint *Marci Hevesen*; *Kopácson* jó, mert ott télen-nyáron aratnak (mert halászni mindig lehet). A többi viszont szemrehányás, baj, rossz tulajdonság megnevezése, csúfolódás.

8. Ezt a *szólásfunkciók* fajtái és megoszlása is ékesen bizonyítja:

A tiszta *falucsúfolók*: Be akari deszkázni, mint *sepsei* embör a falu tetejét, Megússza, mint *karancsi* ember a ködöt;

A tájcsúfolók: *Baranyai* bicskás, *bácskai* talicskás;

A *testi tulajdonság megszólása*: Kővér, mint az apatini szűnyog;

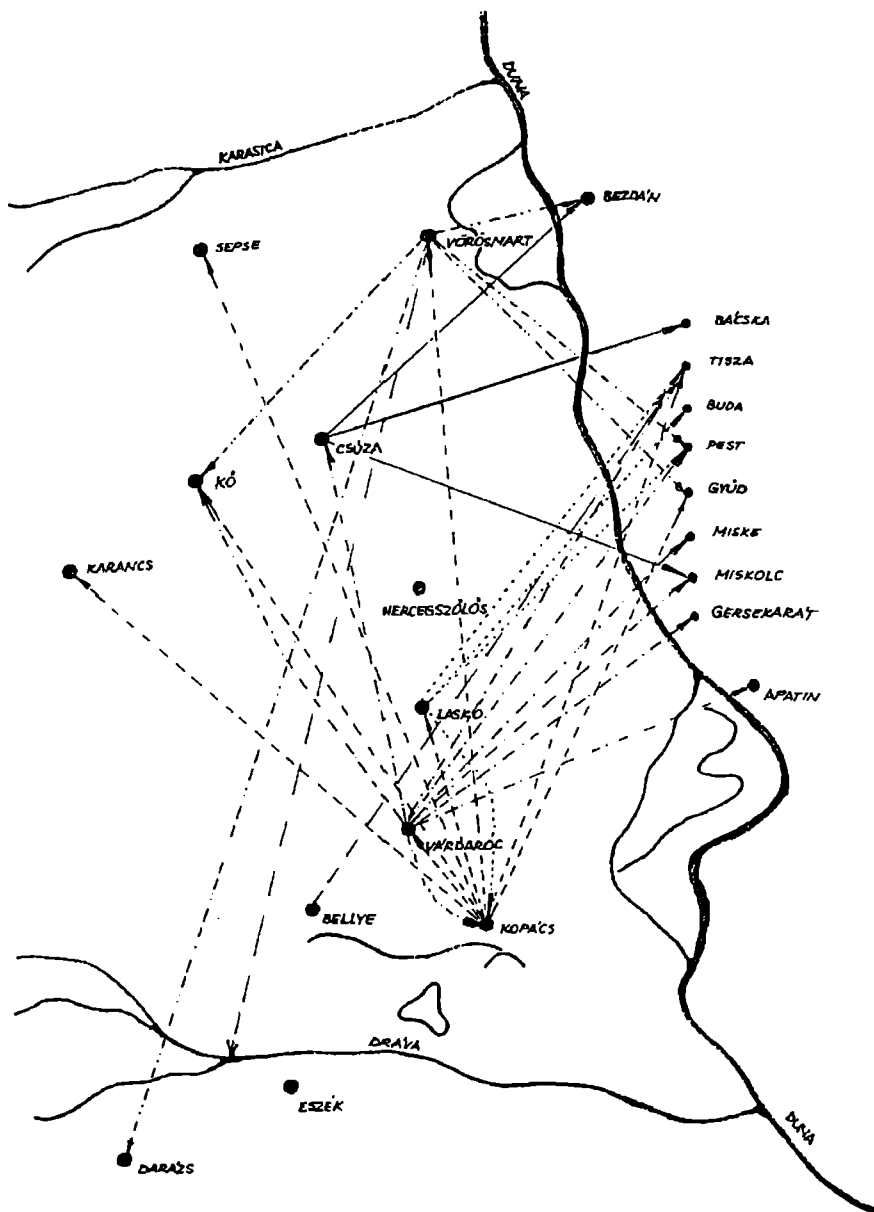
Lelkiállapot és tulajdonság: *Darázsra* ment (Harapós kedvében van) *Buta*, mint a gyüdi számár; Ég a *Duna*, szalmával oltják.

Negatív tárgyi tulajdonság, állapot: *Kanyargó*, mint a *Tisza*;

Kitérő válaszként, elutasításként: Majd ha *Csúzán* vásár lesz, Majd ha a *csúzai* asszony eljön mosogatni; *Pesten*, *Budán*, kiskutya lukán.

Valamely területi nyelvközösségre bizonyos szóláskategóriák hiánya is jellemző. A Drávaszögben például nincs egyetlen *nyelvjáráscsúfoló* szólás sem (Pl. Bácskában A szögedi embör möggyet öszik könyérrel), ami a nyelvállapotok kiegyensúlyozottságát sejteti.

9. Eddig jószerével a *szóláshasználati helyzetek, közlési célok* felől szemlélődtünk, de legalább ennyi haszonnal jár a szemantikai és képszerkezetet



befolyásoló *eredeti szóláshelyzet* is, amely a frazeológiai egységet létrehozta. Ez legtöbbször *történeti, epikai* bázisú. Vagy valamilyen zárt, anekdotikus epizód: Gondolkodik, mint Farahó a *Duna* fenekén, Nekihajol, mint *kopácsi* ember a ködnek, valamely közösségi esemény: Minden van, mint a *bezdáni* lakodalomban, még leves is; esetleg mindennapi esemény: El van eresztve, mint *Baranyában* a számár. A tárgyi, dologi tulajdonság, térbeliség jóval ritkább: Kövér, mint az *apatini* szűnyog; Éles, mint a csantavéri bicska, Buta, mint a *gyüdi* számár.

10. A képszerkezettel szorosan összefüggnek az un. *szólásredakciók*, szerkesztésmódok, amelyek a szemantikai, szemiotikai építőmag szerinti sajátosságokat is mutatnak.

A drávaszögi anyagra jellemző a közmondásredakciók viszonylagos nagy száma (11) Több is veszett *Mohácsnál*; Akinek nincs kocsija, gyalog menjen *Pestre*! A közmondásformák, főleg a tiltó, kizárva nyomósító formulák per-se ironikusan értendők: *Kopácsról* macskát se vegyél. Ezek alakulnak át leggyakrabban un. *szólássorolókká*, két, három osztatú struktúrákká: *Kopácsról* palántát, *Darócról* menyecskét, *Terfliből* tehenet ne végy!

A szólásredakciók között, érthetően, legtöbb a legegyszerűbb *szóláshasonlati* szerkezet. Ebben a csoportban világosan elkülönülnek az *epikus frazémák*, amelyek egyszeri történetre, epizódra utalnak, a helynév többnyire személynévvel is társul: Lenyelte az is, mint *vörösmarti* ember a békát, oszt azt hitte, baglinc; Gondolkodik, mint Farahó a *Duna* fenekén. Jóval gyakoribb azonban, hogy ez az esemény zsánerszerű: Meztláb jár, mint a *pesti* kutya, esetleg nem is eseményről, történésről, hanem tulajdonságról van szó: Reszket, mint a *miskolci* kocsonya, Sorban megy, mint *Kőben* a bíróság. Világgá szaladt, mint a *miskei* malac.

A fennmaradó szerkezeti megoldások általában a helyzetet, más mondatot kiegészítő, tagmondat értékű igei-főnévi szerkezetek: Mikor Csúzán vásár lesz, (akkor adok én neked kölcsönt), Tiszát lehetne vele rekeszteni, (annyi van belőle).

A vizsgálatok alaki, motivációs párhuzamokkal folytathatnánk még, de ezek már a nyelvterületi sugarú kutatások szintjén igazán gyümölcsözőek.

Végezetül még csak annyit: Jó lenne, ha ezek a szólások, közmondások változnának, gyarapodnának, mert az azt jelentené, hogy kialakulásuk, korábbi életük terében használnák is őket. Ez, sajnos, nemcsak nyelvészeti, nyelviségi gond.

JEGYZETEK:

1. Szemerkenyi Ágnes: A szólások szemiotikai analízise. In. Jel és közösség. Bp., 1975
2. Szemerkenyi-Voigt: The number six in hungarians proverbs. In. Proverbium paratum 1. 1980
Szemerkenyi-Voigt: A termelés és a nyelv kapcsolata a szólásműveletekben. Ethnographia 81. 1971
3. Olyan szinonímákra gondolunk, mint eb, puli, komondor, kuvasz stb.
4. Bernáth Béla: A szerelem titkos nyelvén. Bp., 1986
5. Csige Katalin: Személynevek a frazeológiai egységekben. Bp., 1986
6. Lábadi Károly: Ahogy rakod tüzed – Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986
7. Bitó János: Az én kiskirályságom. Szeged, 1993

PHRASES FROM THE DRÁVASZÖG REGION
INCORPORATING PLACE NAME ELEMENTS

In this paper György Papp presents phrases which contain place names from ten different places in the Drávaszög region. He gives the context in which they are used, their communicational goals, as well as the original context which has influenced their semantics and structure. He shows the connections between the so called phrase-reductions, wording and structure of the image. He compared the placenames in the phrases with the places of their occurrence and has marked them on the map. He also deals with the moral in the phrases from the sociological aspect and points to the value judgements expressed by them lingually.

UTASI CSABA

A MÁSIK GÁL LÁSZLÓ

A hetvenes évek elején, a *Rozsdás esték*¹ megjelenésekor irodalomtörténet-írásunk és kritikánk fokozott figyelemmel fordult Gál László költészete felé. A bő válogatás lehetővé tette a költő több évtizedes pályájának mérlegelését, versvilága változásainak és vissza-visszatérő motívumainak számbavételét. Az akkortájt publikált Gál-tanulmányok szerzői csaknem egybehangzón állapították meg, hogy az életmű azonos lírai magatartásról, egységes, autonóm költői világról tanúskodik, melyet épp ezért fölösleges lenne szakaszokra bontani. A kötet utószavában Bori Imre rámutat, hogy a költő kérdései „szüntelenül ugyanazok, csupán ‚formájuk‘ változik a változó időkkel. Ha azt a benyomást szerezzük, hogy Gál László költészetének nincs ‚fejlődése‘ s nincsenek a költői életművekre jellemző fázisai, s hogy a horizontális költői terjeszkedés fogalmát nála nem lehet használni, akkor ezt a sajátos ‚Gál László-i‘ költői effektust világképének (...) állandóságával magyarázhatjuk elsősorban”. Hasonlóképpen vélekedett Végel László is, elfogadhatatlannak tartva „azt az elképzelést, amely szerint Gál költészetének az érdekében meg kell teremtenünk a ‚két Gál‘ gondolatát”.² S e sorok írója is úgy látta még, hogy „felszabadulás utáni költészetéből nem egy *másik* Gál Lászlót ismerünk meg, még későbbben pedig egy *harmadikat*, hanem mindenkor ugyanazt az embert, aki azonban ‚azonosságát‘ csak sajátos vargabetűk árán tudta megóvni, majd (...) teljes értékűen kifejezni”.³

Csaknem negyed évszázad elteltével ma már részben másként látom a dolgot. Ehhez egyfelől nyilván hozzájárult az a körülmény, hogy életünk egymást követő periódusaiban természetszerűleg más-más távlatból szemlélődünk, s kisebb-nagyobb mértékben még ugyanazokat a jelenségeket is másként ítéljük meg, másfelől pedig az, hogy a szocialista rendszerek bukása után egész sor olyan fölismerés vált hozzáférhetővé és használhatóvá, amelynek hangoztatása az elmúlt évtizedekben főbenáró bűnnek számított volna.

Ha eltekintünk a még Budapesten, 1922-ben megjelent *Novellára* zsenéitől, melyeket a vajdasági olvasó egyébként sem ismert, Gál László költői indulását a hazatérte utáni időkre, a harmincas évek első felére kell tennünk. Rendkívül paradox indulás ez, hisz nem megvalósítandó költői tervek határozzák meg, hanem a személyes félresiklottság jóvátehetetlen tényeinek retrospektív kibeszélése. A költő számba veszi megtett életútjának főbb állomásait, s a magasírató panaszkodás, az érzelgősségbe át-átcsapó teatralitás

eszközeitől sem idegenkedve szélső pontokig merészkedik el. „Kezdjük előlről? Nem lehet. / Folytatni? Így? Hát érdemes? / Meghalni? Túl gyáva vagyok: / hát, igen... élek” – írja *Nem akarok 33 éves lenni* című „leltározó” versében, egy évvel később pedig, az *Eladok 34 évet*-ben az élet nagy aukciójára hívja meg az olvasót, leadásra kínálva az „első hálát, az első hitet”, az „első ámuló csodát”, harmincnégy évét, azaz „ami még nincsen megírva / s nincs befejezve: magam”.⁴

A bemutatkozó versek után e rossz közérzetnek, meghasonlottságnak természetesen közelebbi determinánsait is megnevezi. A Schöpflin Aladár-nak üzenő *Vagyunk!*-ban „istenes, bús paraszti nép”-nek nevezi a népünket, mely papot és csendőrt süvegelve csak „kalendárt olvas”, minek következtében a jugoszláviai magyar költő sorsa a teljes elszigeteltség. „Élünk és írunk csak magunknak: / élünk és írunk – senkinek” – panaszkolja föl, majd a vers további menetében a következő találó paradoxonnal érzékelteti helyzetének sivárságát: „Lenni és mégis lenni, / írni és mégis írni”. A *Harmincdináros kisistenek*-ben ugyanerre a témára így variál: „Nincs barátunk, csak poharunk van / és senki soha nincs velünk”. E téren legtovább azonban talán mégis a sokszor idézett és elemzett *Szubotica*-ban megy el, ahol a gátnak idegespedt város fáját rajzolgatja, gondosan kerülve a kinyilatkoztató panaszkodás gesztusait.

Gál László azonban nem pusztán szűkebb környezetében ismeri föl a lehúzó, visszafogó mozzanatok, hanem a nagyvilágban is. *Valahol virág virágzik* című versében „szörnyű panasz”-szal fordul az élethez, amiért tolláról még soha nem fakadt „bíborvörös, halkszavú, csendes szerelmes ének”, hiszen akár a „vér és szenvedés”, a „csók is örök”. Ez a „szörnyű panasz” természetesen komikus és groteszk, ám mégis híven érzékelteti: Gál László nem tudja levenni szemét a világról, nem tud visszavonulni a magánélet védőbástyái mögé, hogy egyféle szigetköltészetet művelve átmeneti nyugvópontig jusson el. Ez az oka annak is, hogy nem lát rá a tájra. Az évszakok ugyan sűrűn váltogatják egymást a versekben, de maga a táj, mely metaforikusabb versbeszédet igényelne, rendre háttérbe szorul, annak a jeleként, hogy Gál László elsődlegesnek, igazán fontosnak a direkt mondandót tartja. Így aztán a versek egy része meg is reked a publicisztika szintjén.

Leggyakrabban a háború, az erőszak foglalkoztatja. Az *Életem* című versben pl., mely ugyancsak a „leltározó” költemények sorába tartozik – bár későbbi keletű, mint a fentebb említettek –, a gyerekkorától a jelenéig terjedő időszakot tekinti át, olyképpen, hogy élete tartalmasnak ígérkezett fordulót következetesen az időközben lezajlott háborúk, a folyton-folyvást folyó vér képeivel állítja párhuzamba, majd végül a csömör, sőt az önutálat távollattalan pillanatáig jut el. Érthető hát, hogy az időszerű események elől

sem térhet ki. Elfordul ifjúkora Rómájától, a csodakék itáliai égtől, mivel a Duce talmi szava ott már mindent beszennyezett.⁵ Versek során át ironizál az újabb háborúval fenyegető fasiszta fajelmélet témájára, s az ezeréves német-magyar „barátság” ránk nézve sanyarú emlékei idézve kimondja: „Most megint szükség van barátságra / és magyar vérre.”⁶

Rendkívül fontos azonban, hogy ez a menekülő háborúellenesség nélkülözi az ortodox balosság ismérveit. Gál László nem hajlandó földadni értelmiségi szuverenitását, s így a kommunista stratégia kedvéért nem hallgatja el a Szovjetunióból érkező döbbenetes híreket sem, mint tették akkoron ezek és ezek szerte Európában. *Párisi kávéházban* című verse négy csendes, rongyos embert vonultat föl, nyilván emigránsok, s amint egyikük megszólal, nyomban árnyék vetül a szovjet paradicsomra. „Moszkvából jöttem egyszerűn” – hangzik az emigráns lassan hulló szava, majd hozzáfűzi: „most ott sem harasó”. 1936 karácsonyán pedig, a „megátkozottan is áldó” Jézusra emlékezve, mindkét diktatórikus rendszer szimbólumait elmarasztalja: „Tegyük le, kérem a kalapácsot / és a sarló most szörnyű jelét. / A rőzseköteget, a horogkeresztet / szépen mellé tegyék.”⁷ S hogy itt korántsem csupán az ünnepi ellágyulás vezette Gál László tollát, arról mi sem tanúskodhat meggyőzőbben, mint hogy a harmincas évek végén álláspontja tovább radikalizálódik. Mint ismeretes, a *Grimaszban* vicceket tesz közzé a Népek Nagy Tanítójának csöppet sem vicces cselekedeteiről, elítéli a Hitler–Sztalin-paktumot, s amikor az ifjúkorában még poétai álmokat szövögető Koba nekiront Finnországnak, egyértelműen a védekező gyengébb fél oldalára áll.⁸

Mennyire különböznek ezek a gáli gesztusok a hadrendbe szerveződő, officiális baloldal gesztusaitól! Gondoljunk csak arra, hogy a hidasok ez idő tájt propagandacélú cikkek garmadát teszik közzé a Szovjetunió természeti kincseiről, katonai erejéről, alkotmányjogi rendszeréről, országépítéséről és művészetéről, miközben a hódító szovjet háborúkat a kikényszerített támadva védekezés produktumának szeretnék láttatni. Az, hogy a hitleri szoldateszka és a szocializmus első országa testvériesen megosztozott Lengyelországon, hogy Sztalin Móricz Báthory Gáborára asszociáltató módon „föl-östökömré” bekebelezte a balti államokat, hogy a *Kalevalát* évszázadokon át megőrző Karéliát végül kihasztotta Finnországból, egyszerűen nem érdekli a hidasokat, vagy ha igen, jószerével csak stratégiai szempontból. Egyik cikkírójuk pl. az események következő körmönfont magyarázatát adja: „Történelem hadseregmozdulatok, haditények, melyek a megszállás külső jeleit mutatják, és pedig részben gazdasági, politikai, főleg stratégiai célszavakkal is, de ugyanakkor nem a birtoklás, a monopolkapitalista értelemben vett haszonhajítás jegyében történnek, hanem csak az új helyzet következtében, melynek semmi köze sincs a népek leigázásához.”⁹

Mindazonáltal fölmerül a kérdés, vajon mi képesítette Gál Lászlót arra, hogy a vészterhes, egyre zavarosabb időkben is meg tudott maradni a szellemi különállás posztján. A választ, azt hiszem, abban kell keresnünk, hogy tudatosan távol tartotta magát a jelenségek felszínétől. Bár századunk ismétlődő erőszaktételeit sorra számba vette, nemegyszer gyorsan, naprakészen reagálva, eszmélkedését nem szűkítette le a maga idejére. Mindazt, ami körülötte és a világban lejátszódott, történelmi perspektívába helyezte, s képpen próbált eljutni az ezredévek óta folyó öldöklés ontológiai forrásvidékére. Végül is Káin és Ábel bibliai történeténél állapotodott meg. *Mégis sötét van* című versében így általánosítja a témát:

*Millió Ábel füstje száll,
egyenesen a boldog égre.
Vajon hány Káin szomjazik
Ábel-vérre, embervérre?*

*Millió Ábel elterül,
vörösek lesznek a rétek.
Káin iszik, mindig iszik
és mindig szomjas és mindig részeg.*

Másutt, a *Hiszünk mégis* című versben még tömörebben így fogalmaz: „Ahol ember volt, gyűlölni kezdett, / ez volt a kezdet: / történelem.” A gyűlölségnek mint történelemformáló erőnek forrását tehát a „Káin-igézet”-ben fedezte föl, amely aztán a fejlődés során az öldöklés mind abszurdabb változatait hozta létre. Ez a felfogás érdekes módon rímelt Camus nézetével, miszerint „Hitler a történelem volt, a maga tiszta állapotában”.¹⁰ Rímelt, mert a Ducéban, Hitlerben és Sztalinban Gál László is a történelem lényegét ismerte föl. S minthogy a történelemnek e mögött az esszenciális megvalósulása mögött állandó, eliminálhatatlan emberi indulatok munkáját érzékelte, újra meg újra fölírmetlett elméjében a gondolat, hogy létezésünk végső fokon alighanem teljesen értelmetlen. Ilyen pillanataiban vélte úgy, hogy a Golgotára vezet „minden új út és minden indulás”¹¹, hogy „többé nem lehet tavasz”¹², hogy a „gyengét mindig megverik”, s „ez ősbib, mint az ember”¹³.

A teljes sötétség tartományában természetesen nem állapodhatott meg tartósan. A lehetséges kiutat olykor Jézus példájában vélte föllelni, aki „kenyeret dobott a kőért vissza / és Övé lett a világ”¹⁴, olykor pedig, reflexióinak egy merőben ellentétes pólusát jelezve, a standard emberi értékek tagadásában, visszájára fordításában. Mint *Kiosztották a bizonyítványt* című versében is, ahol a következő szarkasztikus parainézist intézi képzeletbeli

fiához: „Előbb ütni, csak ez a fontos, – / másképp, bizony, leütnek téged. / A könyveket meg vágd a sutba, / ez az élet!” Bármerre indult is azonban, biztos pontot nem talált sehol, épp ezért végül a mégis-hit, a hitetlen hit vált vezércsillagává, amely nélkülözött ugyan minden reális alapot, de legalább átsegítette az agresszív élettények bozótosán.

A háború után Gál László kételyektől megvert, ám épp a kétkedés következtében produktív emberi és költői magatartása gyökeresen megváltozott. Feladta önmagát, beállt a sorba, kíméletlenül háttérbe szorította tapasztalatait, egyszerűen: feltétel nélkül vállalta az „udvari” költő szerepét. Ma már ekkortájt keletkezett verseiben nem annyira a folytonos traktordübbörgés, a ziháló fűjtatók, az ismételten felharsanó hórúkkok, az ötéves terv kolosszális statisztikai adatai, tehát a szocrealista líra obligát eszközei szúrnak szemet, hanem inkább a költői szemlélet meghökkentő egyoldalúsága. Találóaan állapította meg még 1949-ben Lőrinc Péter: „Egysíkjú a látása: amint egykor alig látta meg a fényt is az árnyék mellett, úgy ma szinte csupán a fényt látja és láttatja az árnyék nélkül... Ebben hasonlít a mai Gál a régi Gálhoz: az egysíkjúságban.”¹⁵ Lőrinc Péter észrevételéhez azonban nyomban hozzá kell tenni, hogy igen, csakugyan hasonlít, de *csak* hasonlít, mert a régi Gál „fénytelenességéből” sokkal több fény árad, mint az új Gál „fényesség” tirádáiból. Az új Gál ugyanis oly hajszolt, eksztatikus örömmel tapad a pillanathoz, hogy a milliók feltételezett egyakarata nevében nemegyszer önön méltóságát sebzi meg. Ismételten célba veszi a múlt tévhiteit, bénító babonáit, bálványait, ami érthető is. Az viszont már nem, hogy közben maga is bálványfaragóvá lesz, miként ezt *Tito* című versének pattogó ritmusa, sámánkodó alliterációi is tanúsítják.¹⁶ Érdemes idézni a vers záradékát:

Dagad a dal, dagad a szó:

Tito!

Forrás forralja, csermely csurgatja:

Tito!

Folyam futtatja, tenger hömpölygi:

Tito!

Sziklába vágja csattogó csákány:

Tito!

Új kőtáblába véső bevési:

Tito!

Babona bávul fekete bálvány,

s a csipkebokorban új öröm ég:

Tito a miénk és szabad a nép!

Máskor a legkegyetlenebb kommunista szertartások egyikét, az „elvszerű” önkritikai gyónást is végigcsinálja. A *Számadásban* nem csupán kispolgárrá, óvatos duhajjá fokozza le egykori önmagát, ki a harctól gyáván megfutva rossz verseket énekelt, és szégyenszemre – képzeljük el! – egy gyárossal is barátkozott, hanem a bűnbánattartás legabszurdabb képletét is fölmutatja: „Csak arra jártunk, hol számár kolompol, / birkamódon, sunyi fejet hajtvá; / és gúnyt dobáltunk népre, szépre, jóra – / s aki értünk harcolt, / a Nagy Tanítóra...”

Ezeket és az ezekhez hasonló önpusztító megnyilatkozásokat Gál László újonnan kialakult jövőképe indukálta. Szeri-száma nincs a versekben azoknak a helyeknek, ahol a szép jövő fogalma kikezdzhetetlen bizonyosságot jelöl. „Színre lépett ragyogó Jövőnk”, „új, tiszta évek elé rohanunk”, „jövő színméze” pereg a fákon, a munkásé a „gyár, a jog és a jövő”, az alkotmány vonata „jövőnkbe száguld”, „épül és szépül új beton-jövőnk” – olvassuk¹⁷, arra gondolva közben, hogy Gál László egyáltalán nem töprengett el a hatalom felkínálta jövőkép mögötteséről. Nem vette észre, amit Camus – hadd idézzem őt még egyszer – igen frappánsan így fogalmazott meg: „Minden szocializmus utópisztikus, legkivált a tudományos szocializmus. Az utópia a jövővel helyettesíti Istent. Egybemos jövőt és morált; nincs más érték, mint az, amelyik e jövőt szolgálja. Az utópia ezért alkalmaz majdnem mindig kényszerítő eszközöket, ezért tekintélyelvű.”¹⁸ Gál László emellett, sajnos, nem vette észre azt sem – noha a harmincas években még „tudott” róla –, amiről a *Patmoszt* író Hamvas Béla értekezik. Hamvas ugyanis telitalálat értékűen megjegyzi, hogy a „világtörténet láthatárán belül senki sincs, aki a hatalmat kibírta volna”¹⁹, s e tézist a mindenkori forradalmár vonatkozásában is kifejti. Eszerint a „forradalmár azt hiszi, mert valaki nyomorult, az igazság csak az ő oldalán lehet. De abban a pillanatban, amikor a forradalmár a világot elfoglalja és berendezkedik, a javakat azonnal birtokba veszi és védeni kezdi (...). Ha a forradalmár hatalomhoz jut, a világnak tüstént behódol, és kezdődik az egész előlről.”²⁰

Szinte hallom az ellenvetést, hogy számonkérésem teljesen deplasszált, hiszen Gál László a felszabadulás és újjáépítés tavaszlázában csaknem szükségszerűen jutott el addig, hogy hitetlen hitét abszolutizált hitre váltotta. Csakugyan így van, de csak részben. Nem feledhetjük ugyanis, hogy Gál Lászlónál ez a váltás nem hónapokra vagy néhány évre, hanem bő másfél évtizedre szólt. Igaz ugyan, hogy az ötvenes évek derekán már egy partszélre vetett, gazdátlan csónak is megihleti, mely „mintha élő volna, olyan egyedül van” (*Óreg csónak a parton*), s bensőséges csendéletet fest az „üvegtemető”-be zárt „fekete ínnyú tulipán”-ról (*Tulipán az asztalomon*), ám ennek ellenére 1959-ben megjelent kötetében²¹, feltétlen elkötelezettségének folytonossá-

gát bizonyítandó, olyan verseket is besorol, mint a *Május*, melynek záróstrófája miben sem különbözik a negyvenes évek traktorbőggető hujjázásától:

*Viszem már tükrös szívemet elétek,
mint vásárra a mézeskalács-árus,
és békét mondok, boldog munkás békét,
mert Május van már, mindörökre Május,
s tavasz lesz! tavasz lesz! tavasz lesz!*

Egy évvel később pedig, úgyszólván a *Symposion* elindította költői forrongás előestéjén, még mindig szükségét érezte annak, hogy az absztrakciót megfutamodásnak, emigrációnak, félreállásnak és gyávaságnak nevezve, újfent nyomatékosítsa töretlen hitét. „Hiszek a szocialista ember, a szocializmus és a szocialista vers győzelmében” – üzenté költőtársainak és az olvasónak, mintegy lezárva hosszú tévelygésének időszakát.²²

Mindennek alapján nem lehet vitás, hogy a másik Gál Lászlóval igenis számolnunk kell. Azzal a Gál Lászlóval, aki hite szerint hatalmasat lépett előre, hétmérföldes csizmája azonban a régi hidasok közé, sőt messze mögük vitte vissza. Aki az önfeladók páratlan makacsságával remélte, hogy határozottan hozzájárulhat a történelemformáló negatív erők semlegesítéséhez, miközben ezek a folytonosan megújuló erők mérges folyondárként, szinte észrevétlenül, újra befonták. Egész költészetében tulajdonképp az az igazán nagyszerű, hogy öregkorára mégiscsak le tudott számolni zsákutcás zord hitével, és újra szembe mert nézni a lét kihívásaival, mégpedig érettebb, maradandóbb módon, mint ifjúsága idején.

Erre viszont a másik Gál László nélkül aligha kerülhetett volna sor. Ezért is szóltam ma róla.

Jegyzetek:

- 1 Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972
- 2 *A szocializált vallomások költészete, Új Symposion*, 1973, 104. sz.
- 3 *Tíz év után, Új Symposion*, 1973, 100. sz.
- 4 A harmincas években írt verseket a Gál László verseskötve alapján idézem. Fischer testvérek könyvnyomdája, Szubotica, 1939
- 5 *Sotto il cielo bello...*
- 6 *Ezeréves ez a barátság*
- 7 *Karácsony, 1936*
- 8 *A Grimasz történetét Petkovics Kálmán dolgozta fel a 7 NAP 1988-as évfolyamában.*

- 9 Takács István: *Mi a háború?*. Híd, 1940, 3. sz.
10 *A lázadó ember*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1992, 209. o.
11 *Húsvét, 1938*
12 *Nem lesz többé tavasz*
13 *A kis zsidó*
14 *Vers* („És add oda...”)
15 Idézi Szeli István *A negyvenes évek irodalma* című tanulmányában. In: *Utak egymás felé*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969, 256. o.
16 A negyvenes évek második felében keletkezett verseket az *57 vers* alapján idézem. Híd Könyvek, Szubotica, 1949
17 *A Számadás, Új esztendő elé, Tito vonata, Alkotmányunk és a Munkás, a múltra ne hallgass többé* című versben.
18 i.m. 239. o.
19 *Patmosz*, I. rész, Életünk Könyvek, Szombathely, 1992, 116. o.
20 i.m. 15. o.
21 *Dal a szegény halászlóról*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1959
22 *Hiszek a szocialista ember és a szocialista vers győzelmében...* In: *A vajdasági égi alatt*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1960, 145. o.

LÁSZLÓ GÁL, THE OTHER MAN

One of the most eminent poets of Hungarian literature in Voivodina, László Gál (1902–1975) came back to Yugoslavia in the middle of the thirties and from then on right until his death he had his works published in local papers and magazines. Although his oeuvre was considered as homogeneous by critics and literary historians for a long time, László Gál as a man and a poet altered his course radically after the war. He surrendered, joined the line and accepted unconditionally the role of the „poet laureate” for a long time. This paper efforts to reveal the ideological background of this turnaround on one side and its consequences on Gál’s poetry on the other.

SZAKDOLGOZATOK

CSAPÓ JULIANNA

SZÖVEGSZINTŰ STÍLUSESZKÖZÖK

1. *Stilisztika és szövegtan*

A klasszikus stilisztika egyik nagy fogyatéka, hogy nem tud a mondatnál nagyobb egységeket vizsgálni, nem tud olyan elemzési technikát létrehozni, amely alkalmas lenne a szövegegész és a szövegkohézió megragadására. Ezt a hiányt igyekszik pótolni a modern stilisztika különféle nyelvéleméleti alapokból indulva ki (strukturizmus, szemiotika, szemantika, matematikai nyelvészet, generatív grammatika, szövegnyelvészet).

Igen termékenynek bizonyult a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolata. A szövegnyelvészet nem egy képviselője továbbgondolja a hagyományos stilisztikát *Nils Erik Enkvist* pl. egy lehetséges „makrotilisztikát” emleget, amelynek az egymást követő, szöveget alkotó mondat sorozatokat kellene vizsgálnia. Igaz, ezt nem a stilisztika keretében, hanem csak nyelvészeti vonatkozásban tudja elképzelni, az elgondolás mégis hasznos, hiszen túlmegy a mondatanon, a szöveg kutatásának az irányába. *Archibald A. Hillt* szintén a mondat feletti kapcsolatok érdeklik. *Szabó Zoltán* szerint nála a stilisztika lényegében a szövegméleettel esik egybe. A kettő azonosságáról ugyan szó sincs, mindenesetre tény, hogy a stilisztika nem egy módszerét a szövegtanból merítette, a szövegszintű stílus eszközök tanulmányozása, feltérképezése területén pedig úttörő munkát végez a szövegnyelvészet.

2. *Szövegkohézió és stílári kohézió*

A szövegnyelvészet a szöveg vizsgálatának általános nyelvészeti elmélete. Alapvető problémája, melyek azok a hatóerők és eszközök, amelyek a mondatokat szöveggé szervezik. Az ilyen irányú kutatások eredményei, felismerései a stilisztika számára is hasznosak.

Az irodalmi mű részei egy összefüggő egészbe tömörülnek. A részek egymáshoz és az egészhez való (lineáris és hierarchikus) kapcsolódása révén jön létre a mű összetartó ereje, globális kohéziója. A kohézió által egybefogott alkotóelemek funkciója nem azonos, az egyik alárendelődik a másiknak. Meghatározó szerepe van az eszmei tartalomnak, amely mint a szöveg legfőbb rendező elve, magához idomítja a nyelvet és a stílust. A *globális szövegszervező elv* fogalma alatt *Szabó Zoltán* értelmezésében „a szövegnek egy olyan átfogó sajátosságát értjük, amely az irodalmi mű egészére, valamennyi

rétegére, legkisebb alkotóelemére is jellemző¹. Ez az elv a szövegkohézióra is érvényes, jegyzi meg Szabó.

A mondatok közötti vagy mondatok feletti összetartó erőt *szövegkohézió*-nak nevezik. A szövegkohézió két fajtáját különböztetik meg. Egyfelől a *mikrokohéziót* v. *lineáris kohéziót* (csak a mondatok közti összefüggésre utal), másfelől a *makrokohéziót* v. *globális kohéziót*, amely a szöveg szintjén a szövegrészek összefüggésére utal.

A *szövegkohézió* pontos meghatározását illetően eltérnek a vélemények. *Jadwiga Wajszczuk* szerint a szövegkohézió valamilyen szövegszerkesztési eljárás (pl. párhuzam vagy ellentét), *Nina Leontiewa*, *Irena Bellert* és *Jelena Paduczewa* a szemantikai elemek ismétlődéseként (pl. szóismétlés), átfogó szemantikai sajátosságként értelmezi. *Mayenova* a szöveg összetartó erejét egy integráló erejű mondatként mutatja be, amely fókusz jellegű, azaz magába sűríti a szövegegész jellemző összetevőit. *David G. Hays* azt állítja, egy szöveg annyiféleképpen szerveződhet, ahányféle szövegszerkezési tényszerő van (téma, szereplők, cselekmény, stíluseszközök, körülmények stb.). *Teun A. van Dijk* a szöveglogika felől közelít, amikor kifejti, hogy a szöveg mondatait elsődlegesen egy logikai viszony kapcsolja össze. Ugyanő a szöveg jelentését meghatározó mélystruktúrát is hangsúlyos szervezőelemként emeli ki. *Petőfi S. János* szerint a téma, az ún. tematikus háló (egy fő téma körül összpontosult ismeretek halmaza) fogja össze a szövegvilág valamennyi jelenségét. *Balázs János* a szöveg grammatikai (szintaktikai és szemantikai), tematikai, pragmatikai (szintaktikai és szemantikai), tematikai, pragmatikai rétegeihez köti a szövegszervező erőket. Szintaktikai szinten a szövegkohézió az anafora (visszautalás), a katafora (előremutatás), a közvetlen rámutatás (deixisz), az alterátor, az indikátor, a névelő, az ellipszis és a kapcsolóelemek (konjektorok) révén valósul meg. Szemantikai szinten a szöveget összefüggővé témájának azonossága teszi a tematikus névszó ismétlődése, a fogalomszavakra visszaautaló mutatószók, izotópia, hiperonimia, szinonimia segítségével. Tematikai viszonylatban a szöveg téma-réma tagolódásáról (Kiefer szerint topic-comment), pragmatikai szinten pedig a szöveg beszédhelyzettől, ill. szövegösszefüggéstől függő szerveződéséről van szó. Mindezen rétegeknek megvan a saját kohéziójuk, ami része a szövegkohézió egészének.

A stílus szerkezete a szöveg szerkezetéhez hasonló vonásokat mutat, így a szövegtan megállapításai a stilisztikában, a stílusra is érvényesek lehetnek. A stílusnak mint a szöveg egyik rétegének szintén megvan a maga alkotóelemeit összefogó ereje, ez a *stílári kohézió*.

A stílári kohézió forrása lehet a párhuzam és az ellentét. *Jakobson* szerint a szöveg struktúráját alapvetően a nyelvi elemek közti egyenértékűsége-

gek (ekvivalenciák), pl. ismétlés, hasonlóság, ellentét, rokonértelműség határozzák meg. Ennek alapján jön létre a párhuzamosság. Nála a nyelvi és stilisztikai kohézió a paralelizmus elvén alapszik. Hasonló stilisztikai jelentősége van az ellentétezésnek, amely *Király István* elgondolása alapján a szövegkohézióval azonosítható. Egy másik elgondolás szerint a szemantikai elemek ismétlődése nemcsak a szöveget tartja össze, hanem a stílus alkotóelemeit is egybefogja. Stilisztikailag is hasznosítható a szövegkohéziót biztosító integráló erejű mondat. Ez a stílus fókusza is lehet egyben, ha a mű stílus eszközei összegződnek benne.

Nemcsak a szövegkohézió eredhet egyszerre többféle forrásból, hanem a stíluskohézió is. Stílust szervező ereje lehet pl. egyidejűleg a szemantikai elemeknek, a stílus fókuszának, a szöveg mélyszerkezetének. „Mínthogy a stílus a szöveg sokféle viszonyának fókusza, és kapcsolatban áll a szövegalkotás módjaival is, érthető, hogy a stílusnak nemcsak kifejező, hanem szövegszervező funkciója is van”² – állapítja meg a fentiekkel összhangban *Szabó Zoltán*. A stílusba a nyelvi szint mellett a szöveg jelentése is beletartozik, teszi hozzá ugyanő. A stílus eszközöket összetartó erő, a stilisztikai kohézió része a globális kohézióknak.

Vass László szerint nemcsak mondatközi és szövegszintű, hanem szövegközi és feletti kohézióval is számolni kell. A kohéziós erőnek ezt a típusát szuper- v. intertextuális kohézióknak, megnyilvánulását pedig szupertextuális fókuszknak nevezi. A szupertextuális fókusz szövegszintű és szövegközi és/vagy feletti kategória egyszerre. Ha a szupertextuális fókuszokat egymás mellé illesztjük az egyedi művek folytonosságában, szuper- vagy intertextus jön létre, állapítja meg Vass. A szupertextuális fókusz a szövegnél nagyobb egységre is utalhat, ilyenkor a szupertextus az életműkontextus erővonalainak és tartalmainak a hordozója. A szupertextus az életmű adekvát szeletéhez, korszakához rendelhető hozzá, s így módon néhány szupertextussal jellemezhető az életműkontextus egésze. „Amennyiben pedig bebizonyosodik, hogy néhány szupertextus valóban lefedi egy-egy életmű egészét, feltehető, hogy különböző életművekhez tartozó szupertextusokkal (mint részrendszerek rendszerével) egy irányzat, vonulat stb. is jellemezhető.”³

3. *Stíléma, stílus eszköz, stílusalakzat, trópus*

A *stíléma* modern stilisztikai fogalom, tágabb értelemben felölel minden stílus eszközt, ami egy szövegegységet jellemezhet.

A *stílus eszköz* „olyan nyelvi eljárás eredménye, amely – pozitív vagy negatív irányban, tehát akár stílus eredményként, akár stílus hibaként – eltér a stílárís zérófokúságtól”⁴. Stílárís zérófokúságon v. zéró stilisztikumon a stílárís szempontból közömbös nyelvi elemeket értjük. Egyesek szerint az irodalmi nyelv beszélt formájára kell gondolnunk, mások azt hangsúlyozzák, stílárís

zérófokúság csak az egyes szavak, szókapcsolatok szintjén létezhet, a szöveg szintjén nem, mert a beszédhelyzet révén elkerülhetetlenül stílussajátságokat nyer a szöveg. A stílusere ny. stílusérték a stílusesszköznek az a tulajdonsága, amellyel egy meghatározott szövegösszefüggésben, beszédhelyzetben hatást gyakorol a szöveg befogadójára. Stílushibának tekinthető minden rosszul alkalmazott, a nyelvi rendszeren belül indokolatlanul megváltoztatott nyelvi elem. Kontextustól függően a stílushiba érényé változhat és fordítva.

Az alakzat v. szkhéma a klasszikus retorika alapfogalma. „... olyan nyelvi fordulat, amely azzal, hogy a szokásostól eltér, a stílus élénkítésének eszközévé válik. Hat az olvasó, hallgató érzelmeire, indulataira, akaratára.”⁵ Egyesek kifejezésközpontú nyelvi vétségként, stílushibaként határozzák meg az alakzat fogalmát. A klasszikus retorikák szabályrendszerében az alakzat olyan barbarizmus, amely a költői szándéktól függően alakul át vétségből nyelvi érényé. Terjedelme szerint megkülönböztetünk hang-, szó-, mondat- és gondolatalakzatokat. A mondat- és gondolatalakzatokat olykor nehéz elkülöníteni egymástól.

Míg az alakzatok esetében „az eredeti értelemben használt szavak természetes sorrendje és összetétele változik meg”⁶, a *trópusok* esetében az eredeti és elsődleges jelentésüktől eltérő értelemben használt szavakról van szó. A trópusok tulajdonképpen szándékos jelentésváltoztatás révén jönnek létre díszítő, figyelemfelhívó céllal. A Stilisztikai ábécé szerint a trópusi „egy fogalom, jelenség nevének átvitele egy másik fogalomra, jelenségre a köztük fennálló valamilyen kapcsolat alapján. Szókép úgy jön létre, hogy két fogalmat, jelenséget összehasonlítunk, illetőleg köztük összefüggést létesítünk azzal a céllal, hogy az egyiket a másikkal magyarázzuk, szemléletessé, elképzelhetővé tegyük, megértessük”. Trópus lehet fajfogalomként használt nemfogalom (szinekdoché), nemfogalomként használt fajfogalom, egy másik faj fogalmaként használt fajfogalom (szűkebb értelmű metafora) és analogikusan használt fogalom.

Problemátikus a trópusok felosztása. Egyesek szó- és gondolatalakzatokról beszélnek, az újkori retorikák és stilisztikák azonban (Quintilianus nyomán) kiemelik a trópusokat az alakzatok közül. Így az *allegória*, *ironia*, *emfázis*, *szinekdoché*, *hiperbola* több szóra, mondatra vagy annál nagyobb szövegegységre kiterjedő esetei gondolatalakzatként vannak számontartva.

4. Plett generatív alakzatmodellje

Heinrich Plett az eltérés stilisztikájából kiindulva, a pragmatikai sík figyelembevételével, Ch. W. Morris szemiotikai nézőpontú kutatásai alapján alkotja meg az alakzatok generatív modelljét, amit nem dolgozott ugyan ki teljes egészében, de így is szemléletes, és használhatónak tűnik. Plett kiindulási hipotézise szerint „egy retorikai alakzat olyan nyelvi egység, amely eltér-

résen alapul”⁷. A klasszikus retorika két alapelvét, az eltérést és az érzelmi hatást tartja szem előtt.

Egy meglévő grammatikai, kommunikációs és valóságmodellre alapozva három eltérésszótlyát (szintaktikai, szemantikai, pragmatikai), ezek alapján pedig három retorikai alakzatotszótlyát különít el: (szemio-) szintaktikai alakzatokat, pragmatikai alakzatokat és (szemio-) szemantikai alakzatokat. A nyelvészeti műveleteket két kategóriába sorolja. Egyfelől vannak a *licenciák*, amelyek megsértik a normát, másfelől a *normaerősítő ekvivalenciák*. A *licenciák*⁸ olyan műveletek, amelyek a normát bizonyos jelek hozzáadása, elhagyása, helyettesítése és helycseréje (permutációja) révén sértik meg. A norma erősítése a jelek ismétlésével történik néhány másodlagos kritérium figyelembevételével (helyzet, terjedelem, hasonlóság, gyakoriság, távolság). A nyelvészeti síkknál a szokásos, ám új kategóriákkal bővített nyelvi szinteket sorolja fel, a fonológiát, morfológiát, szintakszist, szemantikát, grafematikát és textológiát.

A modell működése igen egyszerű: minden nyelvészeti műveletet kapcsolatba hoz valamennyi nyelvészeti síkkal, így jönnek létre a másodlagos nyelvészeti egységek, az alakzatok.

5. A szövegszintű alakzatok

A fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai és grafematikai alakzatokhoz hasonlóan a textológiai alakzatokat is négy csoportba sorolja Plett.

Hozzáadós metatextéma a *kitérés (digressió)*. Ez a főtémától való eltérést és a főtémához többé-kevésbé kapcsolódó melléktéma bevezetését célozza. A klasszikus retorikákban a szónoki beszéd kötelező része⁹. Ha a szöveg első felében fordul elő, zökkenőmentes átmenetet biztosít a bevezetés és a tulajdonképpeni cselekmény narrációja között, folyamatossá teszi a kető kapcsolatát. Ezért általában rövid, legtöbbször leírás (tájleírás, régi vagy mesés dolgok elbeszélése), de emberek vagy helyek dicséretét is tartalmazhatja. Ha az elbeszélés folyamatában, a melléktéma bevezetéseként szerepel, ellenkező hatást vált ki, megszakítja az elbeszélés folyamatosságát. A főtémától való elfordulást jelzi, lehet az „elbeszélőtől” való elfordulás is, s egy másik (esetleg fiktív) személy beszéltetése, kijelentéseinek v. gondolati reflexióinak a közlése.

Az elhagyásos alakzatok szövegszintű fajtája a *fejezetkihagyás*, amikor a regényíró tiszteletben tartja ugyan a fejezetek rendjét, de kihagy néhány fejezetet, ill. üresen hagyja a fejezetek oldalait.

Helyettesítéses alakzat a parabola és a talány.

A *parabola* minden válfaja a hasonlat területéhez köthető. A görög retorikusok a metaforával, a képpel és a hasonlattal együtt emlegetik. Alapja egy hasonlat elvű összevetés, szemlélet, olyannyira, hogy sokszor csak nehe-

zen lehet elkülöníteni a rokon kategóriáktól, mint pl. az allegória. A jelkép-, ill. szimbólumszerű hasonlóság, ill. azonosulás hasonlóságon alapuló asszociációkból, hasonlóságképzetetekből alakul ki. A parabola mindig két részből áll. Egyrészt van a fikatív történet, elbeszélés, utána következik a jelkép, történet, erkölcsi tanulság kifejtése, értelmezése hasonlósági alapon. A Világirodalmi Lexikon szerint „a parabolának ez a formája úgy is felfogható, mint elbeszéléssé terebélyesedett hasonlat, s szinte szinonimája a példabeszéd, példázat, exemplum, tanítómesé s olykor az allegória. Abban is megegyezik velük, hogy a parabola is nagyon ritkán fordul elő önállóan, többnyire betétként szerepel minden kornak és népnek az erkölcsi nevelést szolgáló irodalmában...”¹⁰ Az allegóriával nem azonosítható, mert az tágabb fogalom, jelentése az egész alkotáson végigvonul, a parabolában viszont a tanulság, értelmezés, intés csak a rövid elbeszélés végén, ritkábban az elején, kerül a szövegbe.

A *talány*, ill. *enigma* irodalmi formába öltöztetett rejtvény. Világos logikai szerkezete tömörségre törekszik, lényegét tekintve a metaforához köthető: egy fogalmat egy másik hasonló fogalommal takar. A klasszikus retorika homályos allegóriaként kezeli. Kedvelt műfaja volt a középkori irodalomnak, amikor a tömör antik enigmákkal szemben terjedelmes találós költeményekké, mesékké, önálló műfajjá nőtte ki magát. Célja, jellege szerint lehet játékos enigma, amikor az elbeszélő kétszeresen rejtjelezve (a hagyományos nyelvi kódhoz képest) szervezi meg szövegét, s ennek a nehézségnek a beiktatása feszültséget teremt, a feszültség feloldása pedig örömforrás lehet. A találós kérdés formájává vált enigma a középkorban önálló irodalmi műfajjá lett. Jellemző a misztikus talány. Az allegóriába öltöztetett enigma rejt, ugyanakkor szemléletesebbé teszi a gondolatot. Ez a kettősség teszi alkalmassá a vallási misztikum közvetítésére, ezért fordulnak elő olyan gyakran enigmatikus allegóriák az Újszövetségben. A misztikus talány kedvelt formája az önellentmondás, amely eleve biztosítja a többértelműséget.

A szövegpermutáció jellemző esete a *logikai vagy kronológiai rend megbontása*, ahogy ezt a mesterséges rend retorikai elve megkívánja.

Tekintve, hogy a stílusba a nyelvi szint mellett a szöveg jelentése is beletartozik, a textológiai alakzatok mellett vegyük szemügyre a szövegszintű szemantikai alakzatokat, ill. a metaszemémákat is. A szemantikai transzformáció alapja a szeméma, amely szemákra v. szemantikai megkülönböztető jegyekre bontható fel. A licenciák a szemikus összetételt érintő különféle változások eredményei.

A legjellemzőbb szemantikai alakzatok helyettesítéssel keletkeznek, hagyományosan trópusoknak nevezik őket. A trópusok két alaptípusát különíti el Plett, a hasonlóságon alapuló metaforát és a kontiguitáson alapuló metonímiát. Minden más trópus e kettőnek van alárendelve. A metafora és a

metonímia is egyaránt elhelyezhető a különböző nyelvészeti síkokon (morfológiai, szintaktikai és textológiai síkon).

Textológiai metaforának nevezhetjük az *allegóriát*, amelyet már a klasszikus retorika is ismert „folytatott metafora” (*continuata translatio*) néven. Egy elvont fogalmat (Szeretet, Igazság stb.) személyesít meg, vagy érzékelhető kép formájában ábrázolja. A két elem, a gondolat és a részletesen kidolgozott kép, megtartja benne önállóságát, sőt a kép egyes mozzanatainak az ábrázolt gondolat egy-egy mozzanata felel meg. A textológiai allegória (a klasszikus retorikákban teljes allegória) legfőbb jellegzetessége, hogy meghaladja a mondat határait, sokszor az egész szöveget behálózza. Jelentkezhet *hiperbolikus*, *ironizáló* v. *antropomorfizáló* allegória formájában. Stílushatása kettős értelméből adódik, abból, hogy a képnek önmagában is van értelme, a mélyebb, rejtett üzenet mellett, amit a szerző végül azonosít, nem áll meg a hasonlításnál, mint a parabola esetében.

A textológiai (szövegszintű) metonímia a *körülírás* (*perifrázis*). A körülírásban textológiai szeméma helyettesít egy nála kisebb terjedelmű (pl. morfológiai) szemémát. A nagyobb szemémában általában az egyéni, esetleges, okozati szémák vannak jelen, a kisebbben az általános, lényegi, oki szémák. Az eljárás következménye az, hogy a szöveg szemantikai magva részletekre töredezik, esik szét. Jótékonyan hat szemléletes, kifejező volta, az a vonása, hogy a közvetlen megnevezés helyett sugall, képi és hangulati asszociációkra késztet. *Jakobson* szerint a textológiai metonímia gyakori használata a realista leíró próza sajátossága.

A fentiekhez kapcsolhatók a szövegsemantikának a textológiai alakzatokkal kapcsolatos észrevételei. *T. van Dijk* a szövegen belüli összefüggéseket, a szövegbeli jelentéskiterjedést vizsgálta. Megállapította, hogy az egy szóból álló metafora, ill. a pár szavas képek nem elszigetelt szójelentéseként szerepelnek a szövegben, hanem szövegjelenségek. *Petőfi S. János*, hasonlóan gondolkodik, amikor a képfogalom körülírásakor hangsúlyozza, a kép szövegrészlet, akkor is, ha csak két szóból áll. *H. Weinrich* kontextuális determinálásról beszél, aminek az a lényege, hogy a szó jelentése egy kontextust kíván meg, ill. determinál, a metafora viszont nem várt kontextusban jelenik meg, azaz ellendeterminált. Ennek alapján Weinrich hangsúlyozza, a metafora egy szó és egy kontextus kapcsolódásával jön létre, tehát a szöveg szintjén jelenik meg.

Az idő mint jelentésegység hatással van a szöveg jelentésére. Ugyanakkor az idő szövegstruktúraerő, hiszen a szövegnek időszerkezete is van. A *szöveg időszerkezete* fontos szerepet játszik a szöveg jelentéshordozó alkotóelemeinek az elrendeződésében, az egymásutániség megkonstruálásában. Stílushatása is lehet, ami a közölt információk feldolgozásának az időtarta-

mából fakad. Az ilyen jellegű stílusesszközök javarésznének *késleltető* vagy *gyorsító* funkciója van, mint pl. a ritmus fékezése v. gyorsítása, tömörítés és lazítás (részletezéssel, felsorolással), a kiváltott feszültség gyors, csattanós feloldása stb.

6. A szövegszerkezetből eredő stílusesszközök

Nagy Ferenc definíciója szerint a szöveg „nem egyszerűen a grammatikailag szoros kapcsolatban álló mondatok tömege, hanem lényegében az embert körülvevő világ sajátos tükörképe, a gondolkodás nyelvi formába öntött megtestesülése”¹¹. Röviden: a szöveg struktúra, mégpedig a lehetséges és nem a szükséges szerkezeti sajátosságok rendszere.

A szöveg felépítéséről értekezve *Petőfi S. János* különbséget tesz a *kompozicionális* és a *texturális felépítés* között. A *kompozicionális* felépítés a szöveg vertikális, hierarchikus viszonyait jelzi, s a „különbféle hierarchiaszintekhez rendelhető egységeken keresztül vezet el a szöveg egészéhez mint legmagasabb rendű kompozícióegységhez”¹². A *texturális* felépítés a szöveg horizontális, lineáris szerveződése, amely „azáltal jön létre, hogy a szöveg különböző hierarchiaszintekhez tartozó elemei ismétlődnek, s ezáltal a szövegnek egy bizonyos fajta horizontális megformáltságot adnak”¹³.

A *texturális* felépítéshez a szöveg mikroszerkezeteit kapcsolhatjuk. Ezek a mondat, a mondatömb, a bekezdés, a drámaegység jelenete, a költemény strófája, a próza fejezete, része, valamint a dráma felvonása. A mondat a szöveg minimális egysége, a mondatsszöveg pedig a legegyszerűbb struktúra. A mondatok között kialakult, kötőszóval jelölt v. jelölhető tartalmi viszony eredménye a mondatömb. Mondatömbökből épül fel a bekezdés, amely jelentés szerinti egyívű tartozást jelöl, a formai elkülönülés pedig az ún. demarkációs jegyből (beljebb kezdés írásban, szünet beszédben) ered. A paragrafus jelentés tanilag legfontosabb része a tételmondat, amely a bekezdés egészére vonatkozik, globális kohéziós ereje van, állhat a bekezdés elején, végén, ill. mindkét pólusán. A bekezdés ad helyet a tartalmi kitérésnek (lásd *digressio* mint stílusalakzat). A mellékkörülmény elmondása kitöltheti a paragrafus egészét vagy csak egy részét, így a mellékszál egyetlen bekezdésen belül szakíthatja meg a cselekmény folyamatosságát. A bekezdés a paragrafusok közötti témaváltás, a paragrafuson belüli tematikai egybetartozás és a mondanivaló kihangsúlyozásának az eszköze. Mind szövegtani, mind stilisztikai szempontból meghatározó lehet a bekezdés terjedelme. Ugyanis a rövidebb és hosszabb bekezdések váltakozásával alakul ki a szöveg ritmusa. A cselekmény elbeszélése, előadása hosszabb paragrafust igényel. A rövidebb bekezdés a főhős zaklatott gondolatait, dialógusszerű belső beszédét fejezheti ki. Míg a mondat univerzális szövegsajátság, a bekezdés műfajilag kötött. Drámabeli megfelelője a jelenet, amely egy szereplő színrelépésétől a

távozásáig elhangzott párbeszédék összességéből áll. A bekezdés versbeli megfelelője a versszak, amely jelentéstani vonatkozásai mellett a forma strukturális egysége is (pl. a rímé). A fejezetek, részek és felvonások is a mikroszerkezetekhez tartoznak. Szerepük a cselekmény, elbeszélés tartalmi tagolása.

A mikroszerkezetek mind formai, mind jelentéstani tulajdonságokkal bírnak, lineárisan épülnek egymásba, vagyis egy balról jobbra haladó szövegfoltonosság alakul ki. A mikroszerkezetek kapcsolódásával jönnek létre a kompozicionális felépítésnek megfelelő *makroszerkezetek*. Ezek egyértelműen jelentéstani természetűek (témaváltást jelezhetnek). A három általánosan elterjedt makroegység univerzális szövegsajátosság. A bevezetésről, a tárgyalásról és a befejezésről van szó. A tárgyalás műfajtól függően tovább tagolható. A szöveg menetét tekintve a bevezetéstől a befejezésig, az ismert fogalomtól az ismeretlen felé vezet az út. A szöveg két pólusán (bevezetés, befejezés) kevesebb új ismeret közlésére kerül sor, az új információk közlése inkább a tárgyalás előkészítő és kifejtő szakaszában tetőződik. A makroszerkezetek meglétét illetően teljes és hiányos szerkezetű szövegekkel van dolgunk. Ami azonban kötelező: minimum egy mikroszerkezet v. egy makroszerkezet jelenléte szükséges ahhoz, hogy szövegről beszélhessünk!

A makroszerkezeti egységek megléte, ill. hiánya műfajilag és stilisztikailag jellemző lehet a szöveg fajtáját, milyenségét illetően. A hír műfaja pl. csak bevezetésből álló szöveg, a tudományos eredményekről szóló hír a bevezetés mellett tárgyalást is tartalmaz, a népmesének, az önéletrajznak, a levélnek, hivatalos iratnak stb. kötelezően tartalmaznia kell mindhárom elemet, sőt a bevezetés, befejezés módja szigorúan meghatározott! Eltérések persze lehetségesek, de mégsem olyan mértékben, mint a szépirodalom műfajaiban (regény, novella, vers, dráma stb.).

„Ha egy nyelvi alkotásból hiányzik valamelyik makroszerkezeti egység, műfajától függően változik a szöveg stílushatása” – állapítja meg Nagy Ferenc¹⁴ Vagyis ami jó az egyik esetben, az nem megfelelő egy másik helyzetben. Ami hatásos egy elbeszélésben, az pl. nem biztos, hogy a kívánt eredményhez vezet egy iskolai dolgozatban, részletezi Nagy. Mindenesetre vannak általánosítható, gyakran előforduló szerkesztésmódok.

A szöveg elrendezésének a két mozgatóereje a feszültség és a teljesség. Ha a feszültségkeltés a cél, akkor két ellentétes részre kell bontani az egészet, ha a teljesség a fontosabb, akkor a hármas tagolás célravezető. Ennek a retorikai alapelvnek megfelelően az alábbi szövegszerkezetek alakíthatók ki:

A.) *Kéttagú elrendezés*

1.) Feszültségkeltő hatása van az egyenrangú tagok szembeállításának, amikor a kezdet és a vég a hangsúlyos, a közép pedig elcsúszkodik.

2.) Hatásosabb a fenti megoldás, ha egy hármas v. többszörös felosztásra épülő mű valamely részén belül jelenik meg.

B.) Teljességre törekvő elrendezés

Ez a háromtagú makroszerkezet megvalósulását jelenti. A megvalósítás lehet arányos ill. aránytalan. Az aránytalanság fokozást eredményez, ami történhet a középrész jelentőségének a növelésével, vagy a zárórész megtoldásával. Az ily módon kialakított szerkezet tovább árnyalható a fenti ellentézés bevonásával, ami egyben erősíti is az egységek kapcsolódását.

1.) *A háromtagú felosztás* klasszikus szerkezet. Ez ellen lázad a költő, ha a norma ellen lázad, állapítja meg a Szabó-Szőrényi-féle Kis magyar retorika.

Ha eltekintünk a teljességtől, több megoldás lehetséges. Kihagyható a középső rész, a cselekmény kifejtése. Ilyenkor a bevezetés és a befejezés hirtelen váltása, ellentétbe hajló szuggesztív ereje az, ami hat. A hármas felosztás így kettős tagolódásba megy át.

A hármas és kettős felosztás másik kombinálási lehetősége, amikor a bevezetés oppozícióba van állítva az egybevont tárgyalással és befejezéssel. Ilyenkor a kezdet előlegezi a tanulságot, a tárgyalás bizonyítja ezt, a befejezésben pedig újra megjelenik az alaptétel fokozva a hatást.

Hasonló módon egybevonható a kezdő- és a középrész, s ezekkel szemben nyomatékosítható a befejezés.

2.) Vannak esetek, amikor a téma túlnövi a hármas tagolás lehetőségeit.

Ilyenkor az egyes makroszerkezetek két egymással ellentétes alrészre bomlanak (csak egy, kettő vagy mind). Előfordul az ún. *öttagúság* is, amikor a tárgyalás nem két, hanem három részre van osztva, sőt ehhez még ellentézés is járulhat. Az ilyen szerkesztési módok a drámairodalomra jellemzőek.

3.) Túlbujánzó tematika esetében, amikor sem a hármas tagolású, ellentétezett középrész, sem a bővített befejezés nem elegendő, egyedül a kaotikus befejezés segít. Ilyenkor a mű megoldatlansága a „megoldás”, az azonosulás gesztusa mellé az elkülönülés gesztusát is odailleszti az elbeszélő.

A szöveg elrendezését illetően kétféle „rendet” különböztetnek meg a retorikák.

A természetes rend (*ordo naturalis*) alkalmazása akkor célszerű, ha a téma kifejtésében semmiféle akadályt sem kell legyőzni. Ez azt jelenti, hogy a bevezetéstől a befejezésig időrendben következnek a mű részei. Az *ordo naturalis* jellegzetes formája lehet a bővítmények szerinti módszer, melynek alkalmazásakor a műegész részei növekvő erejű sorrendben jelennek meg, s a legerősebb hatású rész kerül a mű végére. Ez a szerkesztési mód érvényesülhet az egyes részen belül is amellet, hogy az egész szervezője. Azaz a két-

tagú forma mellett (gyengére következik az erősebb) működtethető egy háromtagú forma is, ahol erős kezdetet szándékosan gyöngített közép és maximálisra hangolt vég követ. A részek erősségi foka kifejezheti az érzelmi intenzitást, ill. a jelentés sűrítettségét.

A *mesterséges rend* (*ordo artificialis*) az erősebb hatást célozza. Ilyenkor elmaradnak egyes makroszerkezeti egységek (bevezetés, befejezés), vagy töredékesen vannak jelen, ill. részekre oszlik, megszakad az elbeszélés. Jellemző az *in medias res* kezdet, amikor a közepén kezdődik az elbeszélés, s a cselekmény kibontakozása folyamán mozaikszerűen áll össze a történet. Ez a kezdésmód túlnyomórészt a hosszabb epikus művekben fordul elő. Elbeszélésekben alkalmazva fokozza a szöveg drámai kifejeletét, ugyanis a bevezetés, előkészítés hiánya a csattanóra irányítja a figyelmet. Igen hatásos, ha a csattanó valamilyen abszurd előfeltevés.

A szövegszerkezetek alapsémájával és annak stílusértékű változataival Deme László is foglalkozott. A szöveget mint kommunikátumot és konstruktumot szemlélve a szöveg mikroegységeként a mondatot, ill. mondategységet jelöli meg. A mondategység Deme értelmezésében „egy predikatív mag köré épülő konstrukcionális alapforma”¹⁵, ami egy bevezető, nem főhangsúlyos, főhangsúlyos és egyéb részre bontható, ballisztikus görbével ábrázolható. A görbe a közlés ívét jelzi, s kimutatja, hogy a kulmináció a közlemény középpontján túlra esik. Ezzel a ballisztikus görbével, Deme szerint, a bekezdés, a fejezet és a közlés makroegysége, a beszédmű is jellemezhető, vagyis a kommunikáció menetének, ill. a szöveg szerkezetének az alapsémája egyben. Ugyanis a makroegység szintjén „.... a bevezetés exponálja a tárgyat, esetleg előre mutat a kifejezés szerkezetére; a tárgyalás kifejt (mégpedig az ismerttől az ismeretlenre haladva); a befejezés összegez, illetőleg adott esetben tovább mutat, felhív, mozgósít”¹⁶.

Az így értelmezett alapforma, a ballisztikus görbe minden nagyságrendben csonkulhat, módosulhat. Egyetlen része nem maradhat el, a kulminációs pont, a „téma” vagy legalább annak magva, reprezentáns csonkulata. A csonka formáknak stílusértékük lehet, állapítja meg Deme. A bevezető nélküli v. a lezárás nélküli „nyitott” bekezdés a kommunikációs kapcsolat folyamatosságát érzékelteti elevenebben. A fejezet esetében az *in medias res* kezdés, még inkább az ilyen módon való zárás a mesélői, elbeszélői feszültség jelentékeny forrása lehet. A beszédmű (írásmű) esetében a nyitott kezdés megmozgatja az olvasó fantáziáját, a nyitott befejezés pedig ítéletformálásra késztet.

A hármas tagolás, ill. a fenti szövegszerkezeti egységek mellett vannak más, érdekes és hatásos szövegszerkezetek is. Ilyen a nominális stílus és a szabad indirekt stílus.

A *nominális stílus*, ill. szerkesztésmód igei állítmányok helyett névszók-kal, mondattani kapcsolóeszközök nélkül fejezi ki a közlés lényegét. Rendszerint szaggatott, rövid mondat szerkezettel társul. Előnye a tömörség és az asszociációs gazdagság, hátránya a szabálytalan mondattagolás, ami által romlik a szöveg érthetősége. A nominális stílus nagyon jól alkalmazható a váratlanság, a feszültség, az intenzitás érzékeltetésére, egyes részletek gyors felvillantására, egy eseménysor filmszerűen pergő előadására. Személytelen jellege és szerkezeti lazasága pedig sejtelmességet, határozatlanságot áraszt, melynek révén a modern eldologiasodás és elidegenedés tükrözője is lehet.

A szabad *indirekt stílust* v. közvetett stílust a retorikában az idézettel azonosítják. A hagyományos stilisztika számon tartja a szó szerinti beszédet (a nyelvészetben egyenes beszéd) és a nem szó szerinti idézetet, amit függő beszédnek nevez. A modern retorika szerint a szöveg megfogalmazható közvetlen, ill. közvetett formában. Az első esetben a természetes beszédmód a jellemző (leírás, monológ, párbeszéd stb.), a második esetben a közvetett stílus, a szabad indirekt stílus érvényesül, vagyis a belső monológba leírászerű elemek, a dialógusokba idézetek vegyülnek, az idősíkok egybeomódnak, az idézetek kollázs-szerűek stb.

Martinkó András és Voigt Vilmos tartalmi, poétikai ismérveket is bevont a szöveg szerkezetének a vizsgálatába.

Martinkó szerint az írásművészetben kétféle ritmusmozgás van, egyrészt egy keresztirányú (transzverzális), másrészt egy hosszirányú (longitudinális). Keresztirányú mozgás az időváltás, azaz a műbeli időfolyamat jelenéből a jövőbe v. a múltba való ugrálás, de ide tartozik az elbeszélői objektivitás (a szubjektív elemekhez képest), valamint a megszokottól való eltérés nyelvi és stiláris szinten. Hosszanti irányban az időfolyamat egymásutánjában történő táguló és elnyúló mozgások a jellemzők, melyek szaggatottá, terjengőssé v. tömörre teszik a szöveget. A keresztirányú mozgások ritmusát Martinkó szerint négy tényező határozza meg: az *elbeszélő* személye, a *cselekmény*, az *idő* és a *tér*. Az elbeszélő személye kétféleképpen okozhat mozgást: ha a szerző helyett más szólal meg (dialógus), vagy ha váltás történik az elbeszélő jelenlétének a módjában (pl. tárgyilagosság helyett értékelő momentumok). A cselekmény hatása abban nyilvánul meg, hogy milyen a cselekményről szóló, valamint a leíró, gondolati (reflexió), ill. hangulati elemek aránya. Az utóbbiak lassíthatják a ritmust. Az időváltás módja lényeges tényező. A folyamatosan előrehaladó idő (mint a cselekmény, lelki történés, gondolati és érzelmi folyamatok kerete) kisebb intenzitású ritmusélményt kelt, mint a gyakori idősíkváltás. A tér mozgósítóereje sem hanyagolandó el, hiszen minél súlyosabb következményei vannak a helyszín megváltozásának, annál erősebben lüktet a szöveg ritmusa.

Voigt szegmentumokban gondolkodik, vagyis olyan szövegrészekben, amelyekben az író nem változtatja meg a fenti négy tényező közül legalább az egyiket. Attól függően, hogy ezek közül melyik kerül előtérbe P(a cselekvő személy)-, L(a cselekvés színhelye)-, T(a cselekvés ideje)- és A(cselekvés)-típusú szakaszokat különít el. Ezek egybeszővődése eredményezi a szegmentum-szekvenciákat. Mindez azt jelenti, hogy a szövegalkotók általában nem törekszenek a szereplők, a helyszín, az időpont és a cselekvések szabatos bemutatására, hanem átformálva a hagyományos elbeszélés-szerkezeteket a fenti négy elemből csak egy-egy elemet emelnek ki.

7. Összefoglalás

A fentieket összegezve kitűnik, a szövegszintű stílusesszközök kutatása a stilisztika újabb keletű területe. A retorikából származó előzetes ismeretek ellenére szükséges a további kutatás, a hagyományos stilisztika át- és továbbgondolása (amit a szövegnyelvészet részben már elvégzett) és a modern stilisztika eredményeinek, módszereinek rendszeres, szisztematizált összefoglalása.

Jegyzetek

- 1 Szabó Zoltán: Szövegkohézió és globális stilisztikai elemzés. Magyar Nyelvőr, 1985, 4. sz., 480. p.
- 2 Szabó Zoltán: Stilisztika és stílus a szövegnyelvészetben. Magyar Nyelvőr, 1975, 2. sz., 141. p.
- 3 Vass László: Szupertextuális kohézió és stilisztika. 53. p.
In: Szemiotikai szövegten I. Szeged, JGYTF, 1993
- 4 Világirodalmi Lexikon I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970
- 5 Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához / R. Molnár Emma; Vass László. Szeged, 1989, 7. p.
- 6 Világirodalmi Lexikon I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970
- 7 Heinrich Plett: Retorika és stilisztika. 150. p.
In: Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Szerk.: Kanyó Zoltán, Síklaki István. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988
- 8 A licenciák fogalma nem újkeletű. Arisztotelész: Analitika c. munkájában a 240 alakzatot 28 modális szillogizmusra, logikai alakzatra vezeti vissza, miközben négy műveletet alkalmaz, a hozzáadást (adiectio), az elhagyást (detractio), a fölcserélést (transmuttatio) és a kicserélést (immutatatio).
- 9 Általánossá vált az alábbi hetes felosztás:
 1. principium (exordium), vagyis a kezdet
 2. narratio (vagyis elbeszélés)

3. egressus (vagy digressio), kitérés
4. propositio (vagy partitio), részletezés
5. argumentatio (vagy probatio), bizonyítás
6. refutatio (vagy confutatio), cáfolás
7. peroratio (vagy epilogus), befejezés
- 10 Világirodalmi Lexikon I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970
- 11 Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 22. p.
- 12 Petőfi S. János: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig. 95. p. In: Szemiotikai szövegtan IV. Szerk.: Petőfi S. János, Békési Imre. Szeged, JGYTF, 1992
- 13 Uo.
- 14 Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988, 75. p.
- 15 Deme László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: Nyelvünkről, használatáról, használóiról. Szeged, JGYTF, 1994, 65. p.
- 16 Uo., 66. p.

Irodalom

1. BALÁZS János: A szöveg. Budapest, Gondolat, 1985
2. DEME László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: Nyelvünkről, használatáról, használóiról. Szeged, JGYTF, 1994
3. NAGY Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988
4. Petőfi S. János: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiájáig. In: Szemiotikai szövegtan IV. Szerk.: Petőfi S. János, Békési Imre. Szeged, JGYTF, 1992
5. Heinrich PLETT: Retorika és stilisztika. In: Tanulmányok az irodalomtudomány köréből. Szerk.: Kanyó Zoltán, Síklaki István. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988
6. Stilisztikai ábécé a magyar nyelv és irodalom tanításához / R. Molnár Emma; Vass László. Szeged, 1989
7. SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László: Kis magyar retorika. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988
8. SZABÓ Zoltán: Az irodalmi mű stílárís kohéziójáról. Magyar Nyelvőr, 1976, 2. sz., 163–172. p.
9. SZABÓ Zoltán: Stilisztika és stílus a szövegnyelvészetben. Magyar Nyelvőr, 1975, 2. sz., 135–142. p.
10. SZABÓ Zoltán: Szövegkohézió és globális stilisztikai elemzés. Magyar Nyelvőr, 1985, 4. sz., 478–490. p.

11. SZABÓ Zoltán: A szövegnyelvészeti stilisztika jelentősége. In: A szövegvizsgálat új útjai. Bukarest, Kriterion, 1982
12. SZABÓ Zoltán: A szövegsemantika stilisztikai jelentősége. Magyar Nyelvőr, 1977, 4. sz., 468–481. p.
13. VASS László: Szupertextuális kohézió és stilisztika. In: Szemiotikai szövegtan I. Szeged, JGYTF, 1993, 45–55. p.
14. Világirodalmi lexikon I. Budapest, Akadémia Kiadó, 1974

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

**EGY TANKÖNYVFORDÍTÁS KONTRASZTÍV
NYELVÉSZETI ÉS SZÖVEGSZERKESZTÉSI
VIZSGÁLATA**

(Részlet)

Az itt következő szemelvény egy összehasonlító szövegvizsgálat egyik részproblémájával foglalkozik.

A teljes vizsgálat során arra próbáltam választ kapni, hogy milyen specifikus szövegszerkesztési problémákat vet fel a didaktikai szöveg általában; vannak-e annak külön nyelvhez, tudományos diszciplínához, tárgyhoz kötött jellegzetességei, s a szöveg mely rétegében mutathatók ezek ki; valamint hogyan valósul meg mindez egy konkrét kiválasztott tankönyv(fordítás) esetében.

A vizsgálat tárgyát képező tankönyv tekintetében választásom a jelenleg érvényben levő tanterv alapján készült, hatodikos szerb történelemkönyvre és annak magyar fordítására esett (Rade Mihaljčić: *Istorija za 6. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bgd., 1995, ötödik kiadás és Rade Mihaljčić: *Történelem az általános iskolák 6. osztálya számára*, Fordította és a magyar nép történetét írta: dr. Csehák Kálmán, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bgd, 1994, második kiadás.) A nyelvi adatok és eredmények kontrollja érdekében azonban egy magyarországi tankönyvet is megvizsgáltam, de mivel nem sikerült hatodik osztályos magyar történelemkönyvhöz jutnom, a legelső rendelkezésemre bocsátott tankönyvet elemeztem (Helméczy Mátyás: *Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 7. osztálya számára*, Tankönyvkiadó, Bp., 1990). Mivel azonban a vizsgálat tárgyát nem a tankönyv törzsanyaga, hanem annak szövegszerkesztési és nyelvi specifikumai képezték, az egy éves korszálykülönbség a vizsgálat eredményét tekintve nem okozott zavaró körülményt.

A vizsgálat során elsősorban a kontrasztív nyelvészet szempontjait igyekeztem szem előtt tartani, s ennek keretei közé beágyazni azokat az eredményeket, melyeket a konkrét szövegek textológiai, fordításkritikai és

nyelvstatisztikai (gyakorisági) módszerekkel végzett elemzései során kaptam.

A didaktikai szöveg általános jellemzőit vizsgálva kiderült, hogy a didaktikai szöveg általános, nyelvtől és tárgytól (tudományos diszciplínától) független jellemzői azok, melyek egyrészt az általános oktatáselmélet követelményrendszerének tesznek eleget (tartalmi és terjedelmi meghatározottság, zártság; tartalomközpontúság; szigorú megszerkesztettség és előre megtervezett logikai struktúra; a hangzó didaktikai szöveg mintája stb.), másrészt viszont a szövegszerkesztés általános retorikai eljárásaival állnak összefüggésben (a szöveg klasszikus hármasság tagolása; a konnexitást és koherenciát biztosító eszközök tudatos alkalmazása; a szöveg mikro- és makrostruktúrájának összehangolása stb.); a didaktikai szöveg tárgytól (diszciplínától) függő (ezek által determinált) jellemzői elsősorban a nyelvhasználat általános vonatkozásaiban, a szövegszerkesztés stilisztikai ismérveiben ragadhatók meg (pl. a nyelv ábrázoló, kifejező és felhívó funkcióinak megoszlásában; a szövegegészre eső mondategészek ill. a mondategészre eső mondategységek általános arányában; a mondatok telítettségében; a közlő vagy fejtegető próza irányába történő elhajlásban; a narratív vagy tényközlő leíró próza ismérveinek megoszlásában stb.); a didaktikai szöveg nyelvhez kötött jellemzői viszont az előbbi ismérvek konkrét megvalósulásában ragadhatók meg, tehát abban a lexikai és grammatikai struktúrában, mely minden nyelvben más módon modellálja, önti konkrét szövegbe a megismerés tárgyát képező valóságot.

A didaktikai szöveg fent említett ismérvei közül ezen kívül léteznek olyanok, melyeket csak (vagy túlnyomórészt) minőségi elemzés útján ragadhatunk meg, s a nyelvek kontrasztivitást hordozó jegyei nagyrészt éppen ebbe a kategóriába tartoznak. (Ilyen pl. a magyar és a szerb nyelv viszonylatában az igeidők használatának kérdése; a grammatikai nemek megléte vagy hiánya; az igék szemlélete (aspektusa); a szenvedő igék hiánya a magyar nyelvben vagy az alanyi és tárgyaz ragozás hiánya a szerbben; a névszók egyes és többes számának viselkedése a két nyelvben; a vonzatok körüli gondok és az esetrendszer viselkedése a két nyelvben; a jelző szintaktikai pozíciójának kérdése; vagy szöveggrammatikai szinten a magyar névelő problémája, a mondat aktuális tagolásának kérdései stb.)

A didaktikai szövegnek azonban vannak olyan ismérvei is, melyek statisztikailag is megragadhatók, s ennek a vizsgálatnak éppen egyik legizgalmasabb kérdését az képezte, hogy vajon megragadható-e a nyelvek kontrasztivitása kvantitatív úton, vagy sem. Az itt következő szemelvény erre vonatkozik.

2.2. AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ MENNYISÉGI VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

Az előző pontban a magyar és a szerb nyelv minőségi különbségeit vetjük szemügyre, tehát azokat a nyelvi sajátosságokat, melyek statisztikailag kevésbé megragadhatók, vagy teljesen kimutathatatlanok.

Ebben a pontban viszont a magyar és a szerb szövegszerkesztés mennyiségileg kimutatható sajátosságairól lesz szó. Tehát az egész tankönyv szövegállományának szerkezeti megoszlásáról, az egyes didaktikai szövegek (leckék) makrostrukturális sajátosságairól, valamint egy konkrét szöveg mikrostrukturális mutatóinak megoszlásáról.

Az egész tankönyv szövegállományának és didaktikai apparátusának mennyiségi mutatói nem nyelvhez kötöttek, hanem a tankönyv didaktikai megformáltságából következnek. Ugyanez vonatkozik az egyes leckék makrostrukturális mutatóira, melyek didaktikai, de elsősorban textológiai vonatkozásúak. A kontrasztivitás mennyiségi mutatóit viszont a szöveg mikrostrukturális elemzésétől várhatjuk, mivel a nyelv szövegszint alatti struktúráinak gyakorisági jellemzői mutathatnak rá azokra a szintaktikai ismérvekre, melyek esetleg a két nyelvben eltérnek egymástól.

Ezeknek az ismérveknek kimutatására Deme László gyakorisági módszerét alkalmaztam, mégpedig egy konkrét leckeszövegre a forrásnyelvi tankönyvből (*Opšte odlike srednjovekovne kulture*), annak magyar fordítására (*A középkori kultúra általános jellemzői*), a fordító által írt eredeti leckeszövegek egyikére (*A középkori magyar kultúra*), valamint a magyarországi tankönyv egyik szövegére (*Széchenyi István, a reformmozgalom elindítója*; ezen belül: *Nemzeti kultúránk kibontakozása többek között*). (A továbbiakban: A, B, B₁, C jelölésben.)

2.2.1. A vizsgált tankönyvek szövegállományának és didaktikai apparátusának strukturális megoszlása

A vizsgált tankönyvekben – hatodikos szerb történelemkönyv (A), ennek fordítása B) és a magyarországi tankönyv (C) – a leckék száma 30 és 40 között mozog (A: 33, B: 37, C: 37).

A leckék mindhárom könyvben 6 nagyobb tematikai blokkra, fejezetre oszlanak szét. Az egy-egy fejezetre jutó leckék száma azonban nem azonos: mindhárom könyvben vannak több leckét felölelő fejezetek, és olyanok, melyek kevesebb leckéből állnak. Ilyen szempontból a legnagyobb kilengést az A tankönyv mutatja (leghosszabb fejezet: 12 lecke; legrövidebb: 2 lecke); B-nél a fordító által írt eredeti leckeszövegek miatt ez a kilengési arány csökken (11:3), míg C-nél a megoszlás arányosabb (leghosszabb: 9; legrövidebb: 4). (L.: I. táblázat)

I. Táblázat: A tankönyvek szövegállományának strukturális megoszlása			
	A	B	C
részek (fejezetek) száma	6	6	6
A leckék száma fejezetenként			
I.	3	3	4
II.	5	7	6
III.	4	6	6
IV.	12	11	9
V.	2	3	7
VI.	7	7	5
Összesen	33	37	37
effektív oldalszám	149	162	181
a leckék hosszúságának átlaga (oldal/lecke)	4,51 o/1	4,37 o/1	4,76 o/1
illusztrációk száma	154	156	196
átlagban (kép/oldal)	1,03 k/o	0,96 k/o	1,05 k/o
a leckék alcímeinek száma (összesen)	203+9 (212)	224+10 (234)	182
(a + jellel elválasztott szám: életrajzok)			
az alcímek átlagos száma (alcím/lecke)	6,15 (6,42)	6,05 (6,32)	4,79
(a zárójelben: az életrajzokkal együtt számolt érték)			

A fejezetek hosszának aránytalansága nyilván a tantervi követelmények függvényében áll, s nem a dolgozat feladata ennek didaktikai vetületével

foglalkozni. S ugyancsak a didaktika hatáskörébe tartozik arról dönteni, mennyire megalapozott az egyes leckék alegységekre való felosztásának számbeli megoszlása és ennek szórási aránya az alegységek számának átlagos értékéhez viszonyítva. Mert az *A* és *B* tankönyvek esetében, bár a leckék nagyobb hányadánál az alcímek száma tényleg 6 körül mozog, vannak leckék, melyeknél csupán 4 alegység található, az olyanokkal szemben, melyek 14 alegységből épülnek fel. A *C* tankönyv esetében viszont ismét – akárcsak a leckék fejezetenkénti megoszlása esetében – kisebb kilengést észlelhetünk. Az átlagos 5 (4,79) alegységhez mérten a legrövidebb lecke két alcímet tartalmaz, a leghosszabb viszont nyolcat. A leckék legnagyobb hányada viszont négy-öt alegységből áll össze.

Ha viszont összehasonlítjuk az *A* és *B* tankönyvek egy leckére jutó átlagos oldalszámát és alcímeinek átlagos értékét a *C* tankönyv ugyanerre vonatkozó adataival, láthatjuk, hogy a három tankönyv egy leckére jutó oldalszáma nagy mértékben megegyezik: (*A*: 4,51; *B*: 4,37; *C*: 4,76), míg az alcímek száma a hazai tankönyveknél nagyobb (*A*: 6,15; *B*: 6,05; *C*: 4,79).

Ennek okát kutatva első tekintetre feltételezhetjük, hogy talán a *C* tankönyv hosszabb szövegegységeket dolgoz fel egy alcím alatt. Amint azonban ezt megkíséreljük ellenőrizni, láthatjuk, hogy ennek az ellenkezője igaz. Ha viszont az egy oldalra eső illusztrációk átlagos számát vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azok értéke ismét csak nagy mértékben azonos (*A*: 1,03; *B*: 0,96; *C*: 1,05). Az eltérés okát tehát valami harmadikban kell keresnünk. Ezt pedig a tankönyvek didaktikai kidolgozottságában lelhetjük meg.

Mert a hatodik osztályos történelemkönyv a klasszikus tankönyvek didaktikai lépéseit követi, míg a *C* tankönyv rövid lépésekben halad, s gazdag didaktikai eszköztárral járul hozzá ahhoz a korszerű pedagógiai elvhez, hogy a tanulót aktív szerepbe helyezze a tanítási-tanulási folyamat fókuszában. Ezért e célkitűzésnek megfelelően a tankönyv alapszövegének terjedelme is mennyiségileg kisebb helyet foglal el a didaktikai apparátus arányának javára, mint az *A* és *B* tankönyv esetében, ahol a leckék alapszövegét egyetlen helyen sem szakítja meg egyetlen kérdés vagy feladat sem, tehát ezeknek a tankönyveknek a szerzője nem is kísérel meg párbeszédbe lépni a tanulókkal a leckeszövegek előtt feltett „motiváló” kérdéseken és „sorold fel...”, „mutasd meg a térképen...” típusú feladatokon, valamint a leckeszöveg végén feltett ismétlő kérdéseken kívül.

A tankönyv szerzőjének koncepciója azonban már általában a könyv elejére helyezett bevezetőből is kiolvasható, amennyiben a szerző egyáltalán ír ilyen.

Így a *C* tankönyv elején a tanulókat (többes szám első személyben) megszólító módszertani útmutatót, „használati utasítást” olvashatunk, melyben

a szerző felhívja a figyelmet azokra a didaktikai elemekre, melyek a könyvben elősegítik és megkönnyítik a tanulók önálló munkáját. Ismerteti a tankönyv jelölési rendszerét is, továbbá rámutat a könyv végén található időrendi táblázat és kislexikon használati lehetőségeire; valamint az egyes fejezetek végén található összefoglaló ismertetésekre és a leckék végén nyomtatott összefüggésvázlatokra irányítja a figyelmet, hogy a munkafeladatok, kérdések, leírások, szemelvények, adatok, táblázatok, diagramok stb. ismertetését itt ne is részletezzük.

Az *A* és *B* tankönyv szerzője ezzel szemben a könyv elején csak egy rövid bevezetőben fordul olvasóihoz, akiket meg sem szólít közvetlenül, csupán többes szám harmadik személyben utal rájuk, a módszertani útmutatóból viszont csak ennyire futotta: „Számomra mint szerző számára nem maradt más hátra, mint a terjedelmes tananyagnak a lehető legtömörebb leírása. A tanároknak a megadott óraterv keretein belül ezt az anyagot alkotóan fel kell dolgozniuk, a tanulóknak pedig meg kell tanulniuk, el kell sajátítaniuk.” (Szerbül: „Meni je preostalo da obimno gradivo izložim na ograničenom prostoru, nastavnicima da ga stvaralačkim pristupom, u određenom broju časova, realizuju, a učenicima da ga savladaju i usvoje.”) A tanulók szubjektum-helyzetbe való állításáról, amiről a hetvenes-nyolcvanas évek iskolareformjában olyan sok szó esett, itt említés sem esik. A tanuló itt befogadóképp lett ismét, a tanár pedig eléggé nagykorú, hogy egyedül is feltalálja magát. De ennek megítélése már nem tartozik ennek a dolgozatnak hatáskörébe.

Itt kell ellenben azt is megemlítenünk, hogy a vizsgált tankönyv (*A* és *B*) leckeanyaga azonos makrostrukturális képletet követ a szövegállomány egész terjedelmében.

A tankönyvi anyag leírása előtt ezen kívül egy rövid előzetes összefoglalót olvashatunk a középkor történelmi ismérveiről, majd a tankönyvben két helyütt, a III. tematikai blokk (*Európa a felett hűbériség korában*) és a IV. tematikai blokk (*A délszlávok és szomszédaik a kései középkorban*) előtt ismét találunk egy-egy rövid bevezető szöveget. A többi négy tematikai blokkot (I.: *Európa a korai középkorban*; II.: *A délszlávok és szomszédaik a korai középkorban*; V.: *A középkori kultúra*; VI.: *A Balkán-félsziget a török hódoltság alatt*) ellenben bevezető nélkül hagyta a könyv szerzője.

A tankönyvi anyag ismertetése után viszont a szerző még beiktatott egy rövid (a szerb tankönyvben 13, a fordításban 18 évszámból álló) időrendi táblázatot, mely azonban az adott esemény megnevezésén kívül nem tartalmaz más adatokat, *C* tankönyv időrendi táblázatával ellentétben, mely két teljes oldalt foglal el a könyvben, s a történeti személyeken kívül összehasonlító (szinkron) egyetemes és magyar művelődéstörténeti adatokat is közöl.

2.2.2. A vizsgált szövegek makrostrukturális elemzése

Ebben a pontban tulajdonképpen annak a négy leckének makroelemzését végzem el, melyeknek címét a 2.2. pont bevezető részében tüntettem fel, s melyeket A, B, B₁ és C jelöléssel láttam el.

Mint már az előző pontban említettem, a hatodik osztályos történelemkönyv (melyből az A, B és B₁ leckék származnak), a leckék strukturális megkomponálásában a tankönyv egész terjedelmében nagyjából azonos képletet követ.

Így az A és B lecke, melyek közül A az eredeti, B pedig ennek fordítása, természetesen teljesen azonos képletben ragadható meg. B₁ az előző két szöveghez képest mennyiségi eltéréseket mutat, C viszont, mely egy teljes egészében más didaktikai megformáltságú tankönyvből származik, makrostrukturáját illetően is más képletet követ.

A és B lecke tehát a következő kompozíciót valósítja meg:

A lecke címének feltüntetése után három bevezető kérdést intéz a tanulókhoz.

Ezután kilenc alcímbe foglalva következik a didaktikai alapszöveg. A lecke alegységei azonban nem egyforma hosszúak. Közülük a legrövidebb 5 mondategészből áll, a leghosszabb viszont 23-ból.

II. TÁBLÁZAT: A, B és B₁ szövegek makrostrukturális megoszlása

	alegység	A		B		B ₁	
		bekezdés	mondat-egész	bekezdés	mondat-egész	bekezdés	mondat-egész
1.	1	5	1	5	2	17	
2.	1	6	1	7	3	8	
3.	1	14	1	14	6	24	
4.	1	6	1	5	4	13	
5.	2	16	2	17	4	13	
6.	1	11	1	11	-	-	
7.	3	16	3	15	-	-	
8.	2	23	2	22	-	-	
9.	1	6	1	5	-	-	
összesen:	13	103	13	101	19	75	

A táblázatból kitűnik, hogy a fordító összesen hatszor változtatta meg a forrásnyelvi szöveg mondathatárait (kétszer végzett felbontást, négyszer pedig összevonást), a bekezdések számát azonban nem változtatta.

A lecke alapszövege folyamatos, tehát egyetlen egyszer sem ékelt közbe a szerző egyetlen kérdést vagy feladatot. A szöveg hasábjai között elrendezett képanyag viszont csupán illusztratív értékű, és nem rendelkezik munkáltató jelleggel, ami a hatodik osztályos történelemkönyv képanyagának általános jellemzője, s ez alól a megállapítás alól talán csak a térképek vonhatók ki.

Az alapszöveg után a lecke végén hét kérdés található (a többi leckénél ezek száma 4 és 11 között mozog), majd irodalom ajánlat külön a tanulók és a tanárok részére, legvégül pedig egy három bekezdéses emlékeztető, mely a lecke anyagát foglalja össze ugyancsak szövegszerűen (nem vázlat alakjában). Más leckék végén ezen kívül az ismeretlen fogalmak magyarázata is megtalálható, amennyiben a szerző szerint ilyenek a szövegben előfordulnak.

A B₁ szöveg makrostrukturális vonatkozásairól ugyanez mondható el, csupán az alegységek számában és a fogalommagyarázat meglétében különbözik a fentebb ismertetett szövegképlettől (vö. II. Táblázat).

A C tankönyvben vizsgált lecke viszont sokkal bonyolultabb szövegtani képletet követ.

Itt a könyv bal- és jobb oldali hasábjai is külön funkciót kap: balról helyezkedik el a lecke alapszövege, melyből különféle jelek utalnak ki: színes kör, háromszög vagy négyzet utal a jobb hasábjában található kiegészítő szövegekre, magyarázatokra; bagoly utal a könyv végén levő kislexikonra, színes könyv viszont a tankönyvben nem található, hozzáolvasandó irodalomra, melynek jegyzékét a tematikai blokkok (fejezetek) elején, a bevezetés után közli a könyv szerzője.

Ilyen szempontból tehát a tanuló egy sajátos „hiper”-szöveggel találja magát szemben, melynek csontvázát a lecke alapszövege képezi, külön „ruházatát” viszont a több forrásból származó kiegészítő szövegek alkotják.

A differenciált oktatás elve tehát a mindenki számára kötelező alapszövegen túl a hozzáolvasott anyag mennyiségében és „súlyában”, valamint a sikeresen megoldott feladatok minőségi és mennyiségi ismérveiben valósul meg.

A C szöveg (alapszöveg) tehát a következő makrostrukturális felosztást követi:

Maga a lecke négy alcímre (alegységre) oszlik, melyek után még két hosszabb kiegészítő szöveg következik, valószínűleg szintén a tanítási órán történő feldolgozásra szánva.

III. Táblázat: C szöveg makrostrukturális megoszlása					
alegység:	bekezdés	mondat- egész	kiegészítő szöveg (bekezdésben mérve)	kérdés	feladat
1.	2	7	1+3		
2.	3	9	1	2	
3.	5	12			
4.	2	5		3	
1. kieg.	15	41		3	2
2. kieg.	9	25		1	2
összesen:	36	99	5	9	4

A fenti táblázatból tehát kitűnik, hogy a C tankönyv leckéjének alapszövege sokkal rövidebb (a két hosszabb kiegészítő szöveggel együtt is rövidebb, az A, B szöveg teljes terjedelmétől, a két kiegészítő szöveg nélkül viszont csupán 33 mondategésszel tesz ki, tehát az A, B szöveg 1/3-át), mint az A, B tankönyv leckeszövegei, ellenben a munkáltató feladatok száma nagyobb, a kérdések viszont nem a szöveg elején és végén vannak, hanem magában az alapszövegben.

A lecke végén ezen kívül összefüggésvázlat is található, mely segíthet a tanulóknak abban, hogy a lecke anyagát nem bemagolva, hanem saját szavakkal mondják el.

A C szöveg tehát mindenképpen tanulságul szolgálhat, hogyan lehet egy didaktikai szöveget úgy megkomponálni, hogy az egyidejűleg megőrizze szövegszerűségét is, ugyanakkor azonban világosan rámutasson a differenciált oktatás számára fenntartott „plussz” tartalmakra és feladatokra is, anélkül, hogy azok elválaszthatatlanul beleolvadnának az alapszöveg korpuszába.

2.2.3. A vizsgált szövegek mikrostrukturális elemzése

Ha mondat szerkesztési szempontból vizsgáljuk a négy kiválasztott didaktikai szöveg mondatait, melyek közül az A szöveg szerb nyelven, a többi három viszont magyarul íródott, azzal, hogy a B szöveg fordítás, B₁ a fordító magyar nyelven írt eredeti szövege, C viszont magyarországi tankönyvben napvilágot látott szöveg, tehát valószínűleg a szerb nyelv hatásától teljesen mentes, láthatjuk, hogy mindhárom magyar szöveg magasabb arányban használ összetett mondatot, mint a szerb szöveg. (L. a dolgozat végén mellé-

kelt táblázatokban.) S ez különösen a fordító által írt két szövegre vonatkozik, melyek közül mindkettőnél az összetett mondatok aránya az összes mondatához képest 40%-on fölül van, míg a C szöveg összetett mondatainak aránya 33,33% az A szöveg 29,13%-ához viszonyítva.

A fordító tehát több alkalommal is élt a mondat szintek megváltoztatásával a fordítás során, ami a magyarra való fordítás egyik általános művelete, mégpedig a szerb mondatok bonyolult szintagmáinak mondat szintről mellékmondati szintre való sülyesztésének irányában. S ezt a feltevést támasztja alá a mondat egységek számának megnövekedése is B szövegnél az A szöveg mondat egységeinek számához viszonyítva (A: 144 me; B: 155 me).

Ha azonban a mondatok minőségi elemzését is elvégezzük, láthatjuk, hogy az összetett mondatok számarányának növekedése nem jelenti azok bonyolultságának növekedését is. Mert az összetett mondatok között nem a többtagúak dominálnak mennyiségileg, hanem a kéttagúak. Ezeknek aránya mindegyik szöveg esetében meghaladja a 69%-ot (A: 73,33%; B: 80,95%; B₁: 78,79%; C: 69,70%). S ezt támasztják alá a szerkesztettségi mutatók is, melyek közül egyik sem üti meg a közlő prózára jellemző mutatót, melyet Deme László 2,00 me/m (mondat egység/mondat) értékben határozott meg. (A: 1,39 me/m; B: 1,53 me/m; B₁: 1,56 me/m; 1,51 me/m)

A szerkesztettségi mutató fenti értékeiből azonban kitűnik, hogy a magyar szövegek kivétel nélkül meghaladják az 1,5 me/m szerkesztettséget, míg a szerb nyelvű szöveg még az 1,4 me/m értéket sem haladja meg, ami az egyszerű mondatok magasabb fokú részesedésével áll összefüggésben.

Ha viszont a fenti megállapításokhoz hozzávesszük azt is, hogy a mondat hosszúsági csoportokban a mondat hosszúság növekedésével a csoportok részesedése lineárisan csökken, továbbá hogy az egy- és kéttagú mondatok együttes részesedése jóval 75% felett van (A: 92,23%; B: 92,07%; B₁: 90,66%; C: 89,89%), tehát az egy-, két- és háromtagúak együttes részesedése is 90% fölött van, a négytagúak részesedése viszont B kivételével mind 3% alatt van (A: 2,92%; B: 3,98%; B₁: 0%; c: 2,02%), megállapíthatjuk, hogy a vizsgált szövegek kivétel nélkül a közlő próza gyakorlati ismérveit hordozzák magukon. Az az izolált eset ugyanis, hogy B szöveg négytagúinak részesedése meghaladja a Deme László által megjelölt határértéket, még korántsem közelíti a B szöveget a fejtegető próza felé, egyrészt mert a többi ismérvei hiányoznak hozzá, másrészt viszont azért, mert Deme László a fejtegető próza négytagú mondatainak részesedési arányát 8,5% felett állapította meg az általa vizsgált korpusz tanulságai alapján, 14%-os felső határértékkel, így tehát B 3,98%-os értéke még mindig a közlő próza határértékéhez áll közelebb.

Másrészt, ha a vizsgált szövegek összetett mondatainak további isméréit vizsgáljuk, láthatjuk, az egy mondatra eső kapcsolások átlagos értéke ($B =$ bonyolultsági mutató) ugyancsak arra utal, hogy a szövegek mondatai a tankönyv funkciójával összhangban és a megcélzott korosztály képességeinek megfelelően inkább egyszerűsége törekednek, hisz a bonyolultsági mutatók azt mutatják, hogy a mondatonkénti kapcsolások száma (c/m) egyik szöveg esetében sem éri el az egy egész kapcsolásnyi értéket ($A: 0,4$ c/m; $B: 0,53$ c/m; $B_1: 0,56$ c/m; $C: 0,51$ c/m), azzal, hogy a magyar szövegek mutatói itt is magasabb értéket mutatnak.

A mondatok bonyolultságának mutatói azonban akkor sem mutatnak ugrásszerű növekedést, ha a mondatonkénti kapcsolások számát csak az összetett mondatokra számoljuk ki (B_0). Ebben az esetben sem mutatható ki még két egész kapcsolás sem mondatonként ($A: 1,36$ c/m; $B: 1,28$ c/m; $B_1: 1,27$ c/m; $C: 1,54$ c/m). Itt azonban, érdekes módon, a B tankönyvből származó szövegek bonyolultsági mutatója alacsonyabb értéket mutat mind a C szöveg, mind pedig az A (szerb nyelvű) szöveg mutatóinál, ami arra enged következtetni, hogy az egy főmondatra eső mellékmondatok száma kisebb, tehát az elágazásos szerkezetek és tömbök részesedési aránya is alacsonyabb, még a mindeddig egyszerűbb struktúrát mutató A szöveg bonyolultságánál is, míg a C szöveg ilyen szempontból magasabb fokú bonyolultságot mutat.

De a két bonyolultsági mutató egymáshoz mért viszonya is (B_0/B) – mely arra utal, hogy az egyszerű mondatok részesedése mekkora súlyú a szöveg összes kapcsolásainak viszonyítási tükrében – arra enged következtetni, hogy a vizsgált szövegek mindegyikében – az előbbi pontban is észlelt különbségektől eltekintve – az elsekélyesedés törvénye érvényesül, mely a közlő próza határértékéhez viszonyítva is túl magas százaléktérben mutatkozik meg többek között ($A: 341\%$; $B: 241\%$; $B_1: 227\%$; $C: 303\%$; a közlő próza határértéke: $B_0B > 155\%$).

De ha a kapcsolások fajtáit figyeljük is meg, láthatjuk, hogy általában a kevésbé bonyolultnak tekintett mondatfajták vannak nagyobb számban.

Így a mellérendelő kapcsolások közül mind a négy szövegben a kapcsolatos mellérendelés részesedése a legnagyobb ($A: 47,06\%$; $B: 56,52\%$, $B_1: 47,37\%$; $C: 72,73\%$), ezt követi az ellentétes mondatok részesedési aránya ($A: 35,29\%$; $B: 21,74\%$; $B_1: 26,32\%$), C szöveg esetében azonban második helyen nem az ellentétes, hanem a következtető mondatok százalékaránya áll (C : ell: $9,09\%$; kv: $18,18\%$), míg a többi szöveg esetében a következtető mondatok harmadik helyen állnak ($A: 11,76\%$; $B: 17,39\%$, $B_1: 15,79\%$).

Érdekes jelenség, hogy egyik szövegben sem találunk egyetlen választó mondatot sem, míg az okadó magyarázó mondatok részesedési aránya a ki-

fejtő magyarázó mondatokéhoz hasonlóan a legalacsonyabb (A: kif. mgy.: 0%; okadó mgy.: 5,88%; B: kif. mgy.: 0%; okadó mgy.: 4,34%; B₁: kif. mgy.: 5,26%; okadó mgy.: 5,26%). Máskülönb a mellérendelő kapcsolások részesedési aránya mind a négy szöveg esetében az alárendelőkénél valamivel alacsonyabb (A: ar.: 57,5%; mr.: 42,5%; B: ar.: 57,4%; mr.: 42,60%; B₁: ar.: 54,76%; mr.: 45,24%; C: ar.: 56,86%; mr.: 43,14%).

A mellérendelő kapcsolások megoszlását illetően megállapíthatjuk, hogy azoknak részesedése nem illeszthető bele a Deme László által felállított kulcsok egyikébe sem, mivel a kapcsolatos mondatok a fejtegető próza határértékébe igazodnak bele ($kp < 66\%$), s úgyszintén az ellentétes mondatok is ($ell > 12\%$) C kivételével, míg a következtető, magyarázó és választó mondatok tekintetében a közlő próza határértékeit követik (kif. mgy. $> 1\%$; köv. $> 5\%$; okadó mgy.: $< 10\%$; vál. $< 1\%$).

Az ellentétes, következtető és magyarázó mondatok azonban nyilván a tantárgy természetéből következően helyezkednek el azon a részesedési szinten, ahol helyüket megjelöltük. Mivel a történelemkönyv prózája több szembeállítást és következtetést igényel, mint mondjuk alternatív megoldások közötti választásokat. A kapcsolatos mondatok magas részesedési aránya viszont a történelemkönyv narratív prózájával áll közvetlen kapcsolatban, a történeti események elmondása ugyanis igen gyakran igényli az egymás után következő állítások konjunkcióját.

Az alárendelő mondatfajták és kapcsolások részesedési arányát vizsgálva viszont ugyancsak azt vesszük észre, hogy a kapcsolásfajták megoszlása vegyes ismérveket mutat. Az alanyi, tárgyi és birtokosjelzői mellékmondatok együttes részesedési aránya ugyanis A, B és B₁ szövegek esetében a fejtegető prózára jellemző értékeket vesz fel (A: 21,74%; B: 19,35%; B₁: 13,35%; fejtegető próza: $al+bj+t < 25\%$), míg a C szöveg esetében ez az érték a közlő prózára jellemzően meghaladja a 25%-ot (C: 41,38%). A jelzői mellékmondatok aránya viszont A, B és B₁ esetében közlő prózai (A: 39,13%; B: 35,48%; B₁: 69,56%; közlő próza: $j > 32\%$), C szövegben viszont inkább a fejtegető prózára jellemző, tehát 32%-nál alacsonyabb értéket vesz fel (C: 20,69%), bár a fejtegető prózájánál a jelzői mellékmondatok aránya változó értékű lehet. A határozói mellékmondatok részesedési aránya pedig A, B₁ és C szövegek esetében közlő prózai, B esetében pedig fejtegető (A: 34,78%; B: 45,16%; B₁: 8,69%; c: 27,59%; közlő pr.: $hat < 40\%$; fejtegető pr.: $hat > 40\%$).

A mellékmondat fajták részesedési arányát vizsgálva viszont megállapíthatjuk, hogy az A és B szövegek mutatóinak értékkülönbségei a fordított szöveg szintaktikai szuverenitását sugallják eredetijéhez képest, mivel ha a fordító a forrásnyelvi szövegben használt mondatfajtákat túlnyomórészt

azonos mondatfajtákkal fordította volna, ezek részesedési aránya a két szövegben megegyezne. Másfelől a jelzői mellékmondatok részesedési arányának túlsúlya B₁ szöveg esetében ennek a szövegnek leíró, definiáló jellegére enged következtetni, míg a „grammatikaibb”-nak számító alanyi, tárgyi és birtokosjelzői mellékmondatok magasabb részesedési aránya viszont a C szövegben ennek a szövegnek precízebb logikai-grammatikai struktúrájára utal.

A mondatfajták használatát illetően azonban nem mutathatunk ki olyan tendenciákat, melyek nyelvhez kötöttek lennének, mivel ez a kapcsolási fajták részesedési aránya nem homogén a magyar nyelvű szövegeken belül sem. Bár az is lehetséges, hogy egy nagyobb korpuszon végzett vizsgálatok pontosabb eredményeket adnának ezen a téren is, ennek a dolgozatnak azonban ez a feladat már kívül esik a hatáskörén.

Ugyancsak kevésbé megbízhatóak az eredmények, melyek a szinteződés és a tömbösödés vizsgálatára vonatkoznak, mivel ez a kérdés kimondottan a többszörösen összetett mondatokat érinti, melyekből a vizsgált szövegekben – mint említettem – a kéttagú mondatokhoz képest elenyészően kevés volt.

A vizsgált szövegekből kapott gyakorisági eredmények azonban nem támasztják alá azt a kontrasztív nyelvészeti megfigyelést sem, hogy a szerb nyelv mondatainak telítettsége általában meghaladja a magyar nyelv mondatainak telítettségét. Ezekben a szövegekben ugyanis ilyen szabályszerűséget nem figyelhetünk meg. A szerb szöveg korpuszegészének telítettségi mutatója, mely a korpuszegész összes tartalmas szavainak és mondategészének számbeli hányadosával egyenlő, 10,11 szót mutat mondatonként. Ehhez nagyon közel álló értéket mutat a magyarországi tankönyvszöveg korpuszegészének telítettségi mutatója (T_{kt}) (9,83 szó/m). Érdekes módon azonban a szerb szöveg fordítása érezhetően alacsonyabb telítettséget mutat eredetijéhez képest (8,58 szó/m), a fordító által írt eredeti magyar szöveg viszont mind a négy szöveg közül a legmagasabb telítettségi értéket mutatja (11,31 szó/m). De ugyanez a telítettségi sorrend észlelhető a szövegek között, ha az egyszerű mondat telítettségi mutatóját figyeljük meg ($T_{1/1}$): A: 8,65 szó/m; B: 6,76 szó/m; B₁: 9 szó/m; C: 8,36 szó/m), vagy ha a korpuszegész összetett mondatainak egy tagmondatára eső átlagos telítettséget vizsgáljuk (T_{ktme} : A: 7,23 szó/me; B: 5,61 szó/me; B₁: 7,25 szó/me; C: 6,51 szó/me).

Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg mondatainak telítettségét rendszeresen csökkentette, s ezt a célnyelvi szöveg mondategység számának növelésével összhangban tette meg. Ugyanakkor azonban saját szövegét ismeretlen oknál fogva még a szerb mondat szerkesztéshez képest is túltelítette.

A mondatok telítettségére vonatkozó vizsgálatokra is érvényes azonban a megállapítás, hogy a korpusz növelésével az eredmények is megbízhatóbbak lennének, ennek a vizsgálatnak azonban nem tartozott a feladatkörébe, hogy az egész tankönyv szövegállományán elvégezze a gyakorisági számításokat.

A TAPASZTALATOK ÖSSZEFOGLALÁSA

A dolgozatban leírt vizsgálat rámutatott egyrészt arra, hogy a didaktikai szöveg szerkesztésében sokkal több az olyan tényező, mely nyelven kívüli, általános, és a didaktika, valamint az általános szövegnyelvészet hatáskörébe tartozó elvektől és törvényszerűségektől függ, másfelől viszont arra, hogy a didaktikai szöveg konkrét, nyelvhez kötött megszövegezésében sokkal több az olyan kontrasztív elem, mely csak minőségileg ragadható meg, mint a mennyiségileg is világosan kimutatható különbségek száma. Ez utóbbiak közé a dolgozat eredményei alapján csak a magyar mondatok több tagmondatból álló mondat szerkesztését emelhetjük ki általános elvként, a szerb mondatok magasabb arányú egytagmondatúságával szemben, s részben következtethetünk a szerb mondatok magasabb fokú telítettségére, bár ez a vizsgálat ennek a feltevésnek megerősítésére nem szolgáltatott biztos eredményeket.

MELLÉKLET

•

IV. TÁBLÁZAT: A vizsgálat szövegek mikrostrukturális elemzésének statisztikája				
	A	B	B ₁	C
mondategészek száma	103	101	75	99
egyszerű mondatok száma	73	59	42	66
összetett mondatok száma	30	42	33	33
kéttagúak száma	22	34	26	23
háromtagúak száma	5	4	6	5
négytagúak száma	3	4	0	2
öttagúak száma	0	0	1	3
mondategységek száma összesen	144	155	117	150
az összetett mondatok mondategységeinek száma	71	96	75	84
az egyszerű mondatok számának százalékaránya	70,87%	58,42%	56%	66,67%
az összetett mondatok számának százalékaránya	29,13%	41,59%	44%	33,35%
kéttagúak	21,36%	33,60%	34,67%	23,23%
háromtagúak	4,85%	3,98%	8%	5,05%
négytagúak	2,92%	3,98%	-	2,02%
öttagúak	-	-	1,33%	3,03%

IV/1. TÁBLÁZAT (folytatás az előző oldalról)					
		A	B	B ₁	C
az összes szavak száma		1133	1228	1083	1229
tartalmas szavak száma		1041	867	848	974
a tartalmas szavak aránya		91,88%	70,60%	78,30%	79,25%
kataforikus utalószók	mondat szintű	1	10	1	9
	szöveg-szintű	0	0	0	0
anaforikus utalószók	mondat szintű	0	4	1	4
	szöveg-szintű	6	14	6	16
utalószók összesen		7	28	8	29
mondatrészeket kapcsoló kötőszók		57	66	63	39
tagmondatokat kapsz. ksz.		30	42	34	31
mondatokat összekötő ksz.		5	9	5	3
kötőszók összesen		92	114	91	94
határozatlan névelők		-	5	2	3
határozott névelők		-	242	142	158
névelők összesen		-	247	144	161

V. TÁBLÁZAT: A gyakorisági vizsgálat eredményei					
		A	B	B ₁	C
Mondat-hosszúság	szerkesztettségi mutató (me/m)	1,39	1,53	1,56	1,51
Kapcsolások	bonyolultsági mutató (B) (c/m)	0,4	0,53	0,56	0,51
	az összetett mondatok bonyol. m. (B ₀) (c/m)	1,36	1,28	1,27	1,54
	B ₀ /B	341%	241%	227%	303%
	az alárendelő mondatok népeségi mutatója $N_a = \frac{\text{alár.me}}{\text{alár.c}}$	1,13	1,13	1,04	1,14
	a többszörösen összetett m. alár. népességi m. (N _{a-tö})	1,17	1,31	1,11	1,19
	N _{atö} /N _a	103,5%	115,7%	106,8%	104,2%
	Kapcsolatos m. részese-sedése	47,06%	56,52%	47,37%	72,73%
	kifejtő magyarázó m. rész.	0%	0%	5,26%	0%
	következtető m. rész.	11,76%	17,39%	15,79%	18,18%
	ellentétes m. rész.	35,29%	21,74%	26,32%	9,09%
	választó m. rész.	0%	0%	0%	0%
	okadó mgy. m. rész.	5,88%	4,34%	5,26%	0%

V/1. TÁBLÁZAT (folytatás az előző oldalról)					
		A	B	B ₁	C
	alanyi, tárgyi, birtokos jelzői, állít- mányi mellékm. együttes rész.	21,74%	19,35%	13,03%	41,38%
	jelzői mm. rész.	39,13%	35,48%	69,56%	20,64%
	határozói mm. rész.	34,78%	45,16%	8,69%	27,59%
Szinte- zódás	a korpuszegész tényleges mély- ségmutatója (M _{kt}) (szint/m)	1,01	1,29	1,29	1,35
	az összetett mondatokra (M _{köt}) (sz/m)	1,2	1,71	1,67	1,84
	a mélység muta- tó mechanikus átlaga (M _á) (sz/m)	1,95	1,88	2,09	2,09
	a mélység- mutató kihasz- náltsága (M _{kt} /M _{kelvi}) (M _{át} /M _{ke})	84%	101,9%	101%	107,14%
	a felső szintek kihasználtsága	115,66%	107,4%	119%	103,8%
	K. I. aláren- delésben	72,9%	96,75%	72,8%	103,7%
	K. II. alár.	32,4%	50,02%	9,6%	103,5%
	K. III. alár.	89,67%	0%	26,31%	31,31%
	kéttagúak felső szinten	72,73%	73,53%	73,08%	71,74%

V/2. TÁBLÁZAT (folytatás az előző oldalról)					
	A	B	B _I	C	
	a korpusz- egész tényle- ges mélységi fekvésének a mutatója (F _{kt}) (szint/me)	1,23	1,25	1,16	1,29
	a mélységi fek- vés kihasználtsá- gú mutatója (F _{kt} /F _{ke})	100,8%	99,2%	95%	100%
	a kéttágúak mélységi fek- vésének muta- tója (F _{1/2}) (szint/me)	1,27	1,26	1,26	1,28
	a kéttágúak ki- használtsági mutatója (F _{1/2t} /F _{1/2e})	102,6%	100,8%	100,8%	103,2%
Töm- bösö- dés	a korpusz- egész tagoltsá- gi mutatója (T _{kt}) (tömb/m)	1,5	1,37	1,85	1,69
	a tagoltság ki- használtsági foka (T _{kt} /T _{ke})	114,5%	88,39%	121,7%	107,7%
	a korpusz- egész tényle- ges zsúfoltsági mutatója (Z _{kt}) (me/tömb)	2,49	2,82	2,66	2,5
	a zsúfoltság ki- használtsági mutatója (Z _{kt} /Z _{ke})	114,7%	124,2%	114,2%	76,27%

V/3. TÁBLÁZAT (folytatás az előző oldalról)					
		A	B	B1	C
	a tagoltsági határérték és a mondathosszúság aránya	50%	50%	40%	60%
	egy- és két-tagúak: a tagoltabb megoldás aránya	300%	300%	40%	125%
Telítettség	az egyszerű mondat tényleges telítettség mutatója ($T_{1/1}$) (szó/m)	8,65	6,76	9	8,36
	a korpuszegész telítettség mutatója (T_{kt}) (szó/m)	10,11	8,58	11,31	9,83
	a korpuszegész mondat-egységeinek tényleges telítettség mutatója (T_{kt}) (szó/m)	7,23	5,61	7,25	6,51
	az egyes mondat-hosszúsági csoportok kihasználtsági mutatói	$K_{2/2}$ 73,6%	75,27%	74,33%	63,97%
		$K_{3/3}$ 56,26%	72,73%	56,79%	60,60%
		$K_{4/4}$ 53,95%	58,24%	0%	71,78%
		$K_{5/5}$ 0%	0%	66,67%	41,47%
		$K_{/ko}$ 83,62%	82,74%	80,55%	77,65%

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALBERTHNÉ HERBSZT Mária: Modern nyelvészet – anyanyelvoktatás. Bp., Tankönyvkiadó, 1987
- DEME László: Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata. Bp., Akadémiai Kiadó, 1971
- DEZSÉRY Judit–TERESTYÉNI Tamás: Élő szöveg – stúdió szöveg. In: ÁNyT. XI. Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 51–77. o.
- DEZSŐ László: A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. (In: Telegdi Zsigmond szerk.: Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet, Bp., Tankönyvkiadó, 1972, 85–104. o.)
- DONSZKOJ, G. M.: A történelemkönyv néhány szerkezeti problémája (In: Dürr–Zujev, 1985, 223–239. o. ford.: Horváth Zsuzsanna)
- DONSZKOJ, G. M.: A történelmi tények megválasztása és leírása (uo. 239–257. o.; ford.: Horváth Zsuzsanna)
- DONSZKOJ, G. M.: Az elméleti ismeretek megválasztása a történelemkönyvben (uo. 258–280. o.; ford.: Horváth Anna)
- DÜRR Béla–ZUJEV, D. D. (szerk.): Szovjet tankönyvelméleti tanulmányok. Bp., Tankönyvkiadó, 1985
- GERGELY György: Az aktuális tagolás a mondatmegértésben. In: ÁNyT, XVIII., Bp., Akadémiai Kiadó, 1995, 43–61. o.
- KARLOVICZ János (szerk.): Tankönyvekről – mindenkinek. Bp., Tankönyvkiadó, 1980
- KARLOVICZ János (szerk.): Tankönyvelméleti tanulmányok. Bp., Tankönyvkiadó, 1986
- KIEFER Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan I. – Mondattan. Bp., Akadémiai Kiadó, 1992
- KLAUDY Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. Nytud Ért. 123.; Bp., Akadémiai Kiadó, 1987
- KLAUDY Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata. Bp., Scholastica, 1994
- LAPPINTS Árpád: A tankönyv struktúrájának szerepe a tanulás irányításában. In: Karlovicz, 1986, 89–127. o.
- LERNER, I. J.: Az egyes tankönyvelemek nehézségi kritériumai In: Dürr–Zujev, 1985, 318–334. o., ford.: Fehér János
- MIKK, J. A.: A tankönyvi szöveg érthetősége uo. 1985, 334–347. o., ford.: Fehér János
- NAGY Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Bp., Tankönyvkiadó, 1988
- PAPP György: A vajdasági tankönyvfordítás eredményeiről és problémáiról (kézirat)

- POLJAK, Vladimir: Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika. Zg., Školska knjiga, 1980
- SZOHOR, A. M.: A tankönyvi szövegek összehasonlító elemzése (fizika-könyvek anyaga alapján). In: Dürr–Zujev, 1985, 300–317. o., ford.: Horváth Zs.
- ZUJEV, D. D.: A tankönyvszerkezet problémái. uo. 57–77. o., ford.: Fodor Judit
- ZUJEV, D. D.: A tankönyv munkáltató szerepének erősítése, korszerűsítése. In: Karlovicz, 1986, 69–88. o. ford.: Lelkes József.

Tanulmányok, 29. füzet, 1996.

ETO: 081.313.1(497.1), „1880/1920”-055.1

VIRÁG EMESE

A FÉRFI KERESZTNÉVADÁS DIVATJA SZABADKÁN (1880 és 1920)

„Felületes dolog azt hinni, hogy a név csak afféle külsőség. Ha az élet nem külsőség, akkor a név sem az. Ha pedig fontos a valóság akkor a név is fontos.”¹ – írja Kosztolányi Dezső egyik tanulmányában.

A vezeték- és keresztnév elsődleges szerepe a megkülönböztetés, az elkülönülés. Az egyedítő értéket erősen csökkenti, és így az összetévesztés lehetőségét fokozza, ha gyakori családnévhez gyakori keresztnév járul. Ezért ajánlatos, mondja Ladó János, hogy ritka családnévhez ismertebb utónévet, pl.: Thöthössy András, gyakori családnévhez pedig ritka utónévet válasszunk, pl.: Nagy Emerencia. A névválasztás elemzését Szabadka város ezernyolcszáznyolcvanas és ezerkilencszázhuszas évi adatai alapján végeztem. Az említett két év férfi keresztnévanyagát a Történeti levéltár általános mutatóiból gyűjtöttem össze.

A dolgozat a kutatott időszak (1820 és 1920) alatt bejegyzett összesen 6968 férfi keresztnév feldolgozását tartalmazza. A 6968 név közül 129 fajtát különböztettem meg.

Első adattáram az egyes nevek időszakonkénti megterhelését mutatja be, így jobban megfigyelhetjük a névdivat alakulását. A neveket betűrendben közlöm, a nevek mellett megtalálható az említett két évben a nevek előfordulási száma, valamint a megterhelési mutató százalékban, majd az összesített adat következik. Ebből a kimutatásból jól megfigyelhető egy új név megjelenése, így szemléletesebbé válik a nevek pályája és a szerb és horvát nevek tömeges megjelenése. (1. táblázat)

Megjegyzem, hogy a különféle írásformákat és variánsokat az adattárban feltüntettem, de azonos névként osztályozom.

Az irodalmi műveknek, filmalkotásoknak is hatásuk van a keresztnévadásban. Az irodalmi hősök népszerűségét bizonyítják a Csongor, Roland, Tiborc, Zalán, Rómeó nevek, melyek napjainkban igen elterjedtek. A Tiborc név már a megfigyelt időszakban is igen nagy népszerűségnek örvendett.

A vallási szempont is jelentős a keresztnévadásban. Ha az újszülött egyházi ünnepnapon vagy annak „környékén” született, az ünnepelt szent nevét kapja. Ez még ma is megfigyelhető jelenség, hát még ezernyolcszáznyolcvanban és ezerkilencszázhuszban. A Sándor, József, Benedek, Péter, Pál, György stb. nevek a legkedveltebbek voltak Szabadkán mindkét évben.

Érdekesek azok a nevek, amelyek valamikor becenévként voltak jelen a köztudatban, és amelyek már elvesztették becéző jellegüket, és keresztnévként használatosak. Ilyenek az én táblázatomban is szereplő Flórián, Gedeon, Hugó, Lázár és Sámuel. Megfigyelhető, hogy ezek a valamikor becenévként használatos nevek mellett különféle variánsok és becéző formák nincsenek jelen. Tehát ezeknél a becéző neveknel külön kedveskedésre, babusgatásra, becézőtetésre nem volt szükség a megfigyelt korszakban.

Ladó János Magyar utónévkönyve meghatározza, hogy Magyarországon mely utóneveket lehet az anyakönyvbe bejegyezni. Szól az elfogadható és ajánlott nevekről: „Az ajánlott nevek csoportjába kerültek a régebben közismert, gyakori, illetve napjainkban elterjedt vagy terjedőben levő utónevek. Elfogadható, vagyis második kategóriájú neveknek minősítette a bizottság a ritkább, szokatlanabb, még meghonosodásra váró, illetve az elavulóban levő csökkenő hangulati értékű neveket.”²

Ladó János utónévkönyve alapján Szabadka város ezernyolcszáznyolcvanas és ezerkilencszázhuszas névadatai alapján meghatároztam, hogy melyek az ajánlott és elfogadható nevek, és melyek azok, amelyek normán kívüliek. Így szépen látszik, hogy minden név, mely normán kívüli, az szerb vagy horvát (Andrija, Elenor, Frányo, Jankó, Jócó, Josip, Julije, Ladislav, Lojzije, Luka, Martin, Matija, Mijo, Nikola, Pajo, Pavle, Sztipan, Szvetozar, Veco, Zvezdan). Egyetlen kivétel a Jámbor név (1880 – 0,01%; 1920 – 0,02%), mely Szabadka névadatában megtalálható, noha normán kívüli név. Igen sok szerb és horvát név van feltüntetve Ladó Jánosnál, mely elfogadható. Ilyen a Szabadkán is megtalálható: Dusán, Emilio, Ilija, Marko, Milos és Mirko.

Ladó János elfogadhatónak tartja a következő neveket is: Mano, Rajmund, Tóbiás és Vazul.

Szabadka város kutatott időszakának összes többi neve Ladó János könyve alapján ajánlott név.

Minden területnek és kornak megvannak a divatos keresztnévei. Második adattáram az ezernyolcszáznyolcvanas és ezerkilencszázhuszas évi szabadkai névdivatot igyekszik feltárni. (2. táblázat) A táblázat a húsz legkedveltebb keresztnévet tartalmazza a sorszámmal és az előfordulási számmal. Mindkét megfigyelt évben a József név volt a legdivatosabb, de a Tamás, Antal, Mihály, István, János és Lajos nevek is igen kedveltek voltak Szabadkán.

A megfelelő „utónévválasztás méltóan fejezi ki nyelvünk szépségét, és jó barátként kíséri végig a néviselőt a bölcsőtől a koporsóig.”³

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
1	Ábrahám	2	0,02	1	0,11	3
2	Ádám	20	0,20	71	0,71	91
3	Adolf	27	0,27	21	0,21	48
4	Ágoston	6	0,06	13	0,13	19
5	Aladár	1	0,01	5	0,05	6
6	Alajos	18	0,18	46	0,46	64
7	Albert	21	0,21	61	0,61	82
8	Ambrus	2	0,02	-	-	2
9	András, Bandi	33	0,33	130	1,30	163
10	Andor	7	0,07	18	0,18	25
11	Andrija, Andrije	-	-	113	1,13	113
12	Antal, Tóni	95	0,95	275	2,75	370
13	Áron	-	-	3	0,03	3
14	Árpád	2	0,02	11	0,11	13
15	Balázs	12	0,12	43	0,43	55
16	Bálint	7	0,07	21	0,21	28
17	Béla, Bélus	15	0,15	56	0,56	71
18	Benedek	1	0,01	3	0,03	4
19	Benjamin, Benjámín	1	0,01	2	0,02	3
20	Benő	3	0,03	11	0,11	14
21	Bernárd	1	0,01	4	0,04	5
22	Bertalan	2	0,02	5	0,05	7
23	Boldizsár	2	0,02	16	0,16	18
24	Csaba, Csabika	1	0,01	5	0,05	6
25	Dániel, Dani	19	0,19	71	0,71	90
26	Dávid	4	0,04	3	0,03	7

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
27	Dezső	15	0,15	97	0,97	112
28	Dusán	3	0,03	7	0,07	10
29	Ede	14	0,14	12	0,12	26
30	Elenor	-	-	3	0,03	3
31	Elemér	1	0,01	3	0,03	4
32	Emanuel, Emánuel	14	0,14	23	0,23	37
33	Emil, Emilke	2	0,02	3	0,03	5
34	Emilio, Emilián	-	-	2	0,02	2
35	Endre, Bandi	1	0,01	9	0,09	10
36	Ernő	2	0,02	13	0,13	15
37	Ferencz, Ferke, Fercsi, Ferenc, Feri	68	0,68	117	1,17	185
38	Flórián	-	-	3	0,03	3
39	Frányó, Fránya	-	-	73	0,73	73
40	Frigyes	2	0,02	15	0,15	17
41	Fülöpp, Fülepp, Fülöp, Fülep	13	0,13	6	0,06	19
42	Gábor, Gabi	16	0,16	54	0,54	70
43	Gáspár, Gazsi	1	0,01	9	0,09	10
44	Gedeon	-	-	3	0,03	3
45	Gergely	8	0,08	21	0,21	29
46	Gergő	1	0,01	27	0,27	28
47	Géza, Gézi	4	0,04	4	0,04	8
48	György	53	0,53	145	1,45	198
49	Gyula, Gyszi	24	0,24	92	0,92	116
50	Hugó	1	0,01	4	0,04	5

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
51	Ignác, Ignác	20	0,20	2	0,02	22
52	Ilija, Ilije, Ilián	-	-	15	0,15	15
53	Illés	3	0,03	1	0,01	4
54	Imre, Imrus	23	0,23	88	0,88	111
55	István	78	0,78	296	2,96	374
56	Iván, Ivan, Ivánka	5	0,05	35	0,35	40
57	Jakab, Jákob	20	0,20	75	0,75	95
58	Jámbor	1	0,01	2	0,02	3
59	Jankó	1	0,01	24	0,24	25
60	János, Jancsi	59	0,59	231	2,31	290
61	Jenő	4	0,04	6	0,06	10
62	Jócó	1	0,01	12	0,12	13
63	Josip	-	-	19	0,19	19
64	József, Jóska, Joci, Jozef	191	1,91	424	4,24	615
65	Julije	-	-	27	0,27	27
66	Kálmán, Kálmány	7	0,07	30	0,30	37
67	Károl, Karlo	42	0,42	74	0,74	116
68	Kázmér	1	0,01	14	0,14	15
69	Ladislav	-	-	11	0,11	11
70	Lajos, Lajcsi, Lajcó	44	0,44	173	1,73	217
71	László, Laci	4	0,04	29	0,29	33
72	Lázár	8	0,08	25	0,25	33
73	Leó	1	0,01	-	-	1
74	Lipót	9	0,09	34	0,34	43
75	Lojzije	-	-	6	0,06	6

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
76	Lőrincz, Lőrinc	1	0,01	7	0,07	8
77	Luka	-	-	10	0,10	10
78	Lukács	27	0,27	103	1,03	130
79	Manó	1	0,01	7	0,07	8
80	Márk	17	0,17	-	-	17
81	Marko	-	-	17	0,17	17
82	Martin	-	-	21	0,21	21
83	Márton, Marci	15	0,15	86	0,86	101
84	Máté	22	0,22	75	0,75	97
85	Matije	-	-	33	0,33	33
86	Mátyás, Matyi	34	0,34	125	1,25	159
87	Menyhért	3	0,03	9	0,09	12
88	Mihály, Miska	86	0,86	341	3,41	427
89	Mijo	-	-	14	0,14	14
90	Miklós	26	0,26	141	1,41	167
91	Miksa	3	0,03	5	0,05	8
92	Milan	-	-	14	0,14	14
93	Milos	-	-	2	0,02	2
94	Mirko	-	-	17	0,17	17
95	Mór	10	0,10	13	0,13	23
96	Mózes	-	-	1	0,01	1
97	Nándor, Nandi	3	0,03	-	-	3
98	Nikola	-	-	7	0,07	7
99	Ottó, Otó	2	0,02	6	0,06	8

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
100	Pajo	-	-	9	0,09	9
101	Pál, Pali	55	0,55	134	1,34	189
102	Pavle	-	-	6	0,06	6
103	Péter, Pétör, Peti	38	0,38	102	1,02	140
104	Rajmond, Rajmund	2	0,02	-	-	2
105	Rezső	1	0,01	47	0,47	48
106	Richárd, Richard	1	0,01	2	0,02	3
107	Rókus	1	0,01	1	0,01	2
108	Rudolf, Rudi	5	0,05	3	0,03	8
109	Salamon	10	0,10	14	0,14	24
110	Sámuel	1	0,01	6	0,06	7
111	Sándor, Sanyi	32	0,32	119	1,19	151
112	Simon	4	0,04	-	-	4
113	Szabolcs	9	0,09	31	0,31	40
114	Szaniszló	-	-	1	0,01	1
115	Szilveszter	1	0,01	4	0,04	5
116	Sztipan	-	-	26	0,26	26
117	Szvetozar	1	0,01	7	0,07	8
118	Tamás, Tomi	113	1,13	271	2,71	384
119	Tibor, Tibi	2	0,02	7	0,07	9
120	Tiborc	1	0,01	6	0,06	7
121	Tóbiás	1	0,01	4	0,04	5
122	Vazul, Wazul	1	0,01	2	0,02	3
123	Veco	-	-	5	0,05	5
124	Viktor	2	0,02	7	0,07	9

Sor-szám	Név	1880	%	1920	%	Össz.
125	Vilmos	8	0,08	23	0,23	31
126	Vince	6	0,06	9	0,09	15
127	Zoltán	-	-	15	0,15	15
128	Zvezdan	-	-	5	0,05	5
129	Zsigmond, Sigmond	6	0,06	23	0,23	29

1880			1920		
1	József	191	1	József	424
2	Tamás	113	2	Mihály	341
3	Antal	95	3	István	296
4	Mihály	86	4	Antal	275
5	István	78	5	Tamás	271
6	Ferencz	68	6	János	231
7	János	59	7	Lajos	173
8	Pál	55	8	György	145
9	György	53	9	Miklós	141
10	Lajos	44	10	Pál	134
11	Károly	42	11	András	130
12	Péter	38	12	Mátyás	125
13	Mátyás	34	13	Sándor	119
14	András	33	14	Ferenc	117
15	Sándor	32	15	Andrija	113
16	Adolf	27	16	Lukács	103
17	Lukács	27	17	Péter	102
18	Miklós	26	18	Gyula	92
19	Gyula	24	19	Imre	88
20	Imre	23	20	Márton	86

2. táblázat

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

1. dr. Bányai János, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Irodalomelmélet, Esztétikatörténet)
2. dr. Bosnyák István, egyetemi rendes tanár
(Régi magyar irodalom)
3. dr. Gerold László, egyetemi rendes tanár
(A XIX. század magyar irodalma, Dramaturgia)
4. dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pszichológia, Pszicholingvisztika)
5. dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
6. dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár
(A magyar nép története, Művelődéstörténet)
7. dr. Utsi Csaba, egyetemi rendes tanár
(A XX. század magyar irodalma)
8. Csáky S. Piroska, egyetemi rendkívüli tanár
(Szakirodalmi tájékoztató, Könyvtárta)
9. dr. Láncz Irén, egyetemi rendkívüli tanár
(Bevezetés az általános és magyar nyelvészetbe)
10. dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendkívüli tanár
(Fonetika, Mondattan)
11. dr. Papp György, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés és helyesírás, Kontrasztív nyelvészet)
12. dr. Bagi Ferenc, docens
(Mai magyar nyelv, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
13. dr. Cseh Márta, docens
(Szókészlettan és alaktan, Mai magyar nyelv)
14. dr. Csányi Erzsébet, docens
(Világirodalom)
15. dr. Danyi Magdolna, docens
(A nyelvvizsgálat mai módszerei)
16. dr. Juhász Erzsébet, docens
(A jugoszláviai magyar irodalom története, A délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok története)
17. dr. Losoncz Alpár, docens
(Filozófia)
18. dr. Rajsli Ilona, docens
(A magyar nyelv története, Dialektológia)

19. Andrić Edit mgr., asszisztens
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
20. Faragó Kornélia mgr., asszisztens
(Irodalomelmélet)
21. Harkai Vass Éva mgr., asszisztens
(A XX. század magyar irodalma)
22. Katona Edit mgr., asszisztens
(Nyelvművelés és helyesírás, Mondattan)
23. Bence Erika, asszisztens-gyakornok
(A XIX. század magyar irodalma)
24. Csapó Julianna, asszisztens-gyakornok
(Szakirodalmi tájékoztató)
25. Csorba Béla, lektor
(Mai magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
26. Móricz Tünde, könyvtáros
27. Brindza Ildikó, segédkönyvtáros
28. Raffa Katalin, titkárnő

A TANSZÉK HALLGATÓI

az 1996/97-es tanévben

I. év

- | | |
|----------------------|---------------------|
| 1. Almásy Csilla | 17. Kovács Karolina |
| 2. Burján Anikó | 18. Kovács Melánia |
| 3. Cigura Mónika | 19. Kökény Katalin |
| 4. Csákvári Hajnalka | 20. Kutasi Csilla |
| 5. Detki Gyöngyi | 21. Lajkó Szilvia |
| 6. Dupák Orsolya | 22. Lakatos János |
| 7. Faragó Karolina | 23. Mackó Zsuzsanna |
| 8. Fehér Tamás | 24. Móra Regina |
| 9. Fendrik Éva | 25. Muci Attila |
| 10. Ferenc Edvin | 26. Pálfi Attila |
| 11. Ferenc Krisztina | 27. Pesti Tamara |
| 12. Fodor Judit | 28. Sütő Erika |
| 13. Gallos Magdolna | 29. Szabó Dóra |
| 14. Huzsvár Attila | 30. Szakmány György |
| 15. Kalmár Zsuzsanna | 31. Virág Ildikó |
| 16. Kéri Andrea | |

II. év

- | | |
|---------------------|---------------------------|
| 1. Bagi Tímea | 18. Németh András |
| 2. Bálint Teodóra | 19. Pandurcsek Bettina |
| 3. Bata Mária | 20. Pesitz Mónika |
| 4. Bózsó Ildikó | 21. Petrás Teodóra |
| 5. Crnkovity Gábor | 22. Pressburger Csaba |
| 6. Csernik Előd | 23. Rácz Eleonóra |
| 7. Csincsik Zsolt | 24. Raj Kinga |
| 8. Dávidházi Judit | 25. Rajsli Tünde |
| 9. Dékány Ildikó | 26. Rekecki Angéla |
| 10. Faragó Lehel | 27. Szűcs Budai Engelbert |
| 11. Farkas Zsolt | 28. Szügyi Róbert |
| 12. Kollár László | 29. Tóth Andrea |
| 13. Krajcsik Angéla | 30. Tóth Gábor |
| 14. Lavró Ferenc | 31. Túri Angelika |
| 15. Majlát Zita | 32. Vajda Annamária |
| 16. Mihók Hilda | 33. Zsoldos Zsaklina |
| 17. Mihók Zsolt | |

III. év

- | | |
|----------------------|-------------------------------|
| 1. Bartusz Karolina | 12. Klinec Klára |
| 2. Bene Annamária | 13. Kopilovity Hajnalka |
| 3. Bicskei Gabriella | 14. Kopunovity Legetin Andrea |
| 4. Domján Andrea | 15. Kormányos Gyöngyi |
| 5. Fischer Tamás | 16. Lestár Anikó |
| 6. Futó Hargita | 17. Márkus Johanna |
| 7. Halász Gyula | 18. Šimunović Rozália |
| 8. Harmath Mária | 19. Szalma Ildikó |
| 9. Irsai Andrea | 20. Tolnai Csaba |
| 10. Kántor Erika | 21. Virág Emese |
| 11. Kiss Piroska | |

IV. év

- | | |
|----------------------|---------------------|
| 1. Apró Lea | 6. Huszár Izabella |
| 2. Csehák Zsuzsanna | 7. Kovács Alexandra |
| 3. Dömötör Krisztina | 8. Lassú Kornélia |
| 4. Figura Terézia | 9. Varga Judit |
| 5. Görög Andrea | |

Abszolvensek

- | | |
|------------------|-------------------|
| 1. Anderla Mária | 6. Kocsis Zoltán |
| 2. Bata Rózsa | 7. Sipek Christin |
| 3. Bokor Beatrix | 8. Vass Andrea |
| 4. Herbut Ildikó | 9. Vass Izabella |
| 5. Juhász Ágnes | 10. Virág Gábor |

III. fokozatos hallgatók

II. év

- | | |
|------------------|-----------------|
| 1. Bálizs István | 4. Piszár Ágnes |
| 2. Kiss Gusztáv | 5. Raffai Éva |
| 3. Lakner Edit | |

Diplomáltak

(1995. november 1-je és 1996. december 31-e között)

1. Ábrahám Éva (Síkváltások Mátyás Iván *Francia kulcs* című regényében)
2. Győrfi Irén (Magyarittabé nyelvjárása)
3. Hatala Éva (Kenyérmorzsák – Jugoszláviai magyar irodalom a Dolgozóknak)
4. Juhász Aranka (Az egyszerű mondat elemzése a generatív grammatika szabályrendszere alapján)
5. Juhász Attila (A játékoság a posztmodernben Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című művében)
6. Kucora Eszter (A dohánytermesztés szókinccse Majdán és Rábé népnyelvében)
7. Lajber Tímea (A dokumentaritás és a fikció viszonya Kontra Ferenc prózaiműveiben)
8. Pizsánity Ibolya (Szabadkán született bánati származású tanulók nyelvállapota)
9. Rajcsán Ferenc (A regényforma felbomlása – Andre Gide: *A pénzhamisítók*)
10. Tóth Mercédesz (Mózes könyveinek fordító minősége Károlynál, a Biblia átdolgozott kiadásának [1908] tükrében)

Prózamondó verseny

A tanszék az idén is meghirdette a magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók „Szép magyar beszéd” elnevezésű prózamondó versenyét. A III. 6-án megtartott verseny első helyezettje, Kormányos Gyöngyi részt vett az Egerben tartott magyar területi versenyen, ahol különdíjban részesült.

Március 15-e

1996. III. 15-én a tanszék megemlékezett az 1848-as szabadságharcról. Bányai János tanszékvezető alkalmi beszéde után Németh Ferenc művelődéstörténész tartott előadást *Március 15-e visszhangja az egykori Nagybecskerek* címmel. A tanszék elsőéves hallgatói alkalmi műsort szerveztek. Felléptek: Bagi Tímea, Csernik Előd, Kollár László, Lavró Ferenc, Pandurcsek Bettina, Pressburger Csaba, Tóth Gábor, Tripolszki Dalibor, Vajda Annamária és Zsoldos Zsaklina.

Szavalóink szereplése

1996. márc. 18-án a Forum klubjában bemutatták Papp József Kert(v)észének c. verseskötetét. A költő verseit a tanszék hallgatói mondták el: Kormányos Gyöngyi, Lavró Ferenc, Pesitz Mónika, Szalma Ildikó és Vajda Annamária.

Kormányos Gyöngyi a tavasszal részt vett a Ki mit tud? vajdasági selejtezőjén, december 7-én és 8-án pedig a Szatmárnémetiben (Románia) a Geléért Sándor vers- és prózamondó versenyen, ahol 6. lett, és különdíjakban is részesült (az Anyanyelvi Konferencia Oklevele, a Határon Túli Magyarok Hivatala Emléklapja, a Lóránthffy Zsuzsanna Nőszervezet jutalma).

Szalma Ildikó első lett a márciusban megrendezett Kosztolányi Dezső vers- és prózamondó versenyen.

Tudományos diákköri tanácskozás

Az 1996. III. 25-én megtartott tudományos diákköri tanácskozás résztvevői:

Bata Mária: Természet és individuum Domonkos István költészetében
 Belec Csilla: Minden egy, avagy Weöres Sándor *A teljesség felé* c. művének és Richar Bach *Minden és mindenki egy* c. regényének közös motívumai
 Bicskei Gabriella: „Ha ki bírnék menni innen” – menekülési kísérlet Garaczi László műveiből

Bózsó Ildikó: A valóság mint groteszk rögeszme
 Crnkovity Gábor: Rákóczi alakja a magyar költészetben
 Csernik Előd: „Én vagyok nem, én vagyok a szó”

- Dávidházi Judit: Korona és kard
 Fischer Tamás: Darvasi László története
 Futó Hargita: A nézőpont Gion Nándor *Börtönről álmodom mostanában*
 c. regényében
 Juhász Ágnes: Népi gyermekjátékok Csantavéren
 Kántor Erika: Látványelemek, színhatások Kosztolányi Dezső költészetében
 Klinec Klára: Egy torz éntudat világában
 Kocsis Szilvia: A gondolkodás szerepe nyelvünk változásában
 Kollár László: Fenyvesi Ottó költészete (A káosz anygala)
 Majlát Zita: Attila, a hunok királya
 Szalma Ildikó: Milyen Kovács András Ferenc költészete?
 Virág Emese: Oravecz Imre költészete
 Zsoldos Zsalkina: A zuhanás pillanatképei

Magyartanárok szemináriuma

1996. április 29-én volt az általános és középiskolai magyartanárok továbbképző szemináriuma.

Az általános iskolai magyartanárok szemináriumának programja:

- *A jelző helye és szerepe a mondatban* – előadó Molnár Csikós László
- *Versszerkezet a lét védelmében* – Pilinszky János: Francia fogoly – előadó Utasi Csaba
- *Vizuális tapasztalás és lélekállapot* – leírástípusok Déry Tibor Niki c. kisregényében – előadó Juhász Erzsébet
- *Novellapoétika – műelemzés* – előadó Faragó Kornélia

A középiskolai magyartanárok szemináriumának programja:

- *A mondat stilisztikai értéke* – mondattípusok Gozsdu Elek *Ultima ratio* c. novellájában – előadó Láncz Irén
- *Helyszín, hangneme, beszédmód* – Füst Milán: *Advent* – előadó Gerold László
- *Jorge Luis Borges: Homokkönyv* – szövegértelmezés – előadó Csányi Erzsébet
- *Ritmussalkotás, ritmusvariáció* – Weöres Sándor: *Magyar etűdök* – előadó Bányai János

A szakmai továbbképzésen résztvevő tanárok ezen kívül megismerkedtek a Tanszék könyvtárának állományába került újabb kiadványokkal, a Tanszék új publikációival, és alkalmi beszélgetésen találkoztak a módszertan tanárával, a magyar nyelv és irodalom tanügyi megbízottjaival és a Tankönyvkiadó szerkesztőjével.

Tanévzáró

1996. május 24-én volt a tanszéken a tanévzáró.

Dr. Bányai János tanszékvezető értékelte az elmúlt tanév munkáját.

A szerkesztők bemutatták az Új-Vidéki Műhely legújabb számát.

A Beszédművészeti Műhely műsorában felléptek: Bagi Tímea, Faragó Lehel, Lavró Ferenc, Kocsis Szilvia, Krajcsik Angéla, Majlát Zita, Pesitz Mónika, Pressburger Csaba, Tóth Andrea, Tóth Gábor és Vajda Annamária

A tanévzáró egyúttal a negyedévesek búcsúztatója is volt. Mint az elmúlt években, a végzős hallgatók ezúttal is könyvcsomagot kaptak útravalóul.

Díjazott pályamunkák

Az adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesületnek a honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából kiírt pályázatán hallgatóink szép eredményt értek el. A III. kategória díjazottjai:

I. díj: Bene Annamária (A -NEK névrag)

II. díj: Futó Hargita: A Magyar Nyelvőr első évfolyamának nyelvművelő rovatai

III. díj: Virág Emese: A férfi keresztnévadás divatja Szabadkán (1880 és 1920)

A Kosztolányi irodalmi pályázaton is nyertek díjat hallgatóink:

Virág Gábor: A Vajkayékhoz – novella

Vass Izabella: A Fecskelány emlékirataiból – vers

Dömötör Krisztina: Kosztolányi Dezső csodálatos látogatása – novella

Hallgatóink a néprajzi és nyelvjárási táborokban

A *Veszendő értékeink nyomában* c. kanizsai nyelvjárási-néprajzi tábor munkájában részt vettek: Anderla Mária, Bózsó Ildikó, Csehák Zsuzsanna, Domonkos Szilvia, Herbut Ildikó, Juhász Ágnes, Pisanity Ibolya és Tolnai Csaba.

Az Illyefalván (Románia) szervezett néprajzi táborban (júl. 22–27.) részt vettek: Anderla Mária, Herbut Ildikó és Juhász Ágnes.

Néprajzi előadások

1996. okt. 17-én dr. Juhász Antal és dr. Bellon Tibor, a szegedi JATE Néprajzi Tanszékének tanárai előadást tartottak tanszékünkön.

Dr. Penavin Olga köszöntése

A Magyar Tanszék 1996. okt. 23–24-én egyetemi nyelvészeti napokat szervezett a 80. születésnapját ünneplő dr. Penavin Olga nyugalmazott egyetemi rendes tanárunk tiszteletére. Dr. Bányai János tanszékvezető méltatásában rámutatott arra, hogy a tanszéken végzett tanárok, nyelvészek, kutatók, újságírók és mások sokat köszönhetnek a Tanárnőnek, hiszen pályafutása során a tanszék megalakulásától kezdve részt vett a munkában és több nemzedék fölnevelésében.

Dr. Penavin Olgát, a modern néprajzkutatás vajdasági megalapozóját és fáradhatatlan művelőjét dr. Papp György, a nyelvészeti napok szervezője is köszöntötte, majd dr. Benkő Loránd budapesti akadémikus beszélt a Tanárnő életútjáról, és méltatta szerepét a jugoszláviai magyar nyelvjárások feloldozásában.

Dr. Jung Károly a Tanárnő néprajzi munkásságát ismertette.

A dr. Penavin Olga munkásságát bemutató alkalmi kiállítást Móricz Tünde állította össze.

Tanszék-napi konferencia

A tanszék 1996. okt. 25-én nyilvános értekezletet tartott, melyen felköszöntöttük dr. Penavin Olgát és dr. Szeli István akadémikust, tanszékünk nyugalmazott egyetemi rendes tanárait születésnapjuk alkalmából.

Az egybegyűlteket és az ünnepelteket a Bölcsészettudományi Kar nevében dr. Mara Đukić oktatási prodékán üdvözölte, majd dr. Bányai János tanszékvezető megemlékezett a tanszék alapítása (1959. okt. 21.) óta eltelt időszak eredményeiről, és beszámolt a tanszék hallgatóinak sikeres munkájáról, továbbá arról is, hogy az elmúlt egy év alatt lényegesen bővült könyvtárunk állománya, hogy jelenleg öt doktori értekezés készítése van folyamatban, és azt is hangsúlyozta, hogy egyre bővül az intézmény támogatóinak köre, és ennek köszönhetően javultak a munkafeltételek is.

A rendezvény második részében dr. Utasi Csaba és dr. Jung Károly egyetemi rendes tanárok bemutakozó előadást tartottak.

Az idei Sinkó Ervin Irodalmi Díjat a Harkai Vass Éva, Csányi Erzsébet és Bence Erika összetételű bizottság ifj. Virág Gábornak ítélte. Az indoklást Harkai Vass Éva ismertette.

A főszerkesztők bemutatták az Új-Vidéki Műhely és a Hungarológiai Közlemények legújabb számait.

Dr. Csáky Piroska bemutatta az *Értékeink – A magyar írásbeliség kezdetei* című kiállítás anyagát, melyet a tanszék könyvtárában őrzött dokumentumokból, régi könyvekből állított össze.

HARKAI VASS ÉVA

JEGYZŐKÖNYV ÉS LAUDÁCIÓ

A Sinkó Ervin-díj bírálóbizottsága (Harkai Vass Éva – elnök, Csányi Erzsébet és Bence Erika) 1996. október 18-án megtartott összejövetelén egyhangúlag úgy határozott, hogy az 1996. évi Sinkó-díjat ifj. Virág Gábornak ítéli oda.

Virág Gábor a mai jugoszláviai magyar irodalom legfiatalabb korosztályának írója. A Magyar Szó Kilátó című irodalmi rovatában, a Symposiumban, a Hidban, az Új-Vidéki Műhelyben és másutt publikált alkotásai – köztük is főként prózája – egy kibontakozó, de kibontakozásának folyamatában is egyéni jegyeket felmutató írói attitűdről tanúskodnak. Virág Gábor alakuló írói pályája a legújabb szépirodalmi és irodalomelméleti folyamatok iránt nyitott fiatal alkotó vonásait rejt. Oly módon, hogy alakoskodása, választott írói álnevei valóban rejtik, sajátos kísérletei, nyelvjátékai viszont felfedik egyéniségét, megszólalásmódjának egyéni vonásait. A bírálóbizottság mindenekelőtt a fiatal alkotó e kísérletekben megmutatkozó, felismerhető eredetiségét díjazta.

*

Az idén Szivácon, irodalmunk egyik ünnepén, a Szenteleky-napokon többek között az is elhangzott, hogy irodalmunk legfiatalabb korosztályának tagjai között most mintha megindult volna valamiféle összekovácsolódás; hogy sok év után talán egymásra talált egy korosztály, egy nemzedék. A bírálóbizottság úgy véli, azt tapasztalta, hogy e korosztály tagjai között Virág Gábor a legtehetségesebb fiatal alkotók egyike, az ő hangja tűnik a legegységesebbnek, a legeredetibbnek, a legjobban felismerhetőnek köztük.

Akár a 90-es évek magyar irodalmát szemléljük, akár előbbi időszakra tekintünk vissza, egy egész sor helyi és magánmitológiába ütközünk. Ott van Sinistra, „a mi utcánk”, időben nem sokkal előtte Porlód, a Virág utca 3, s újabban Szabadka. Ilyen helyi és magánmitológia színhelye Virág Gábornál Dombos és Csengettyűs, s ott lebeg valahol az a bizonyos fülesfotel is, ahol minden bizonnyal jókat lehet olvasni és meditálni, s ahol Virág Gábort a garaczi, szilasi és darvasi laczik, németh gáborok és mások látogatják meg, Foucault-val és Derridával karöltve – „hogy Wittgensteinről ne is beszéljünk”... S kész a „vendég(szöveg)ség”, melynek folyományaként – Virág Gábor egyik legszebb, legjobb szövegében – Jókai Móricz ezernyolcszázkilencszázkilencvennégyben Bodor Ádám részlegében, telepén meglátogathatja a

Parti Nagy Lajos által is megidézett Weisz duplavé Gizellát. (S mondhat-e szebb bókot ezernyolcszázkilencszázkilencvennégyben valaki, mint amit szerzőnk Jókai Mórícza mondott Weisz Gizellának: „De régen olvastalak.”)

„Furcsa, szövevényes dolog ez a magyar irodalom”: Dániel Tiborokkal, Nat Roidokkal, Csokonai Lilikkel, Szív Ernővel, Kávai M.-ekkel, Aaron Blummokkal, Wyragh duplavé-ipszilon-gh Gáborokkal, akikről előbb-utóbb kiderül, hogy kicsodák, hiszen nemcsak a név – a stílus, a megszólalás-mód is – ómen. Nekünk pedig tudnunk kell – illik tudnunk –, hol vagyunk: „melyik szövegben”. Még akkor is, ha a varázsló kertjét azóta menthetetlenül benőtte a gaz, a dudva, a bogács, a disznóparé, a beléndek és a kutya-benge.

Mindehhez még csak annyit fűznék hozzá, hogy Virág Gábor most induló pályája máris gyanúsán magán viseli a jugoszláviai magyar, azaz kisebbségi írók tájunkon ismeretes vonásait, ismertetőjegyét – stigmáját: azt, hogy irodalmunkban a maga életkorának megfelelően vállalta, vállalja a minde-nes szerepét; hogy verset, prózát, kritikát, tanulmányt ír, hogy tudományos konferencián szerepelt, hogy folyóiratot szerkeszt.

Sinkó-díj ebbéli törekvéseiben kívánja őt továbbra is motiválni.

CSÁKY S. PIROSKA

A MAGYAROK ÍRÁSBELISÉGÉNEK EMLÉKEI

„Az írás az emberiség emlékezete” [Georges Jean]

A magyarok írásbeliségének magyar nyelvemlékeit október 12-én bemutatták Adán a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokon. A bemutatott dokumentumok egy része a Tanszék könyvtárának anyagából került ki, s megtekinthették, akik Adán megfordultak, és akit érdekelt. Mi, a Tanszék-napon, az ünnepség kísérő rendezvényeként ugyancsak válogatást mutatunk be **ÉRTÉKEINKBŐL, A MAGYAROK ÍRÁSBELISÉGE** címen, tehát nem csupán a magyar nyelvemlékeket láthatják tárlatunkon, hanem egy szélesebb témakörön keresztül szeretnénk bemutatni a Tanszék könyvtárában lappangó értékes könyvek közül egy válogatást, amely a magyarok írásbeliségének emlékeit tükrözi, s egyaránt fontos források a történelem, művelődéstörténet, irodalom, nyelvtörténet kutatásához, megismeréséhez. A bemutatásra kerülő kiadványok mindegyike külön értéket képvisel, létezéséről kevesen tudnak, mivel a kiadványok nem a kölcsönzési állomány részét képezik, hanem csupán könyvtárunk megőrzési funkcióját igénylik, hiszen muzeális értékűek.

A Magyar Tanszék Könyvtára *típusát* nézve egyetemi könyvtár, *gyűjtőkörébe* elsősorban az oktatáshoz, kutatáshoz szükséges szakirodalom beszerzése, feldolgozása és kölcsönzése tartozik. Muzeális értéket képező művek gyarapítására nem vállalkozhat, nincs hozzá anyagi lehetősége, de nem is célja. Hogy állományába bekerült néhány felbecsülhetetlen értékű mű az elmúlt közel 40 év alatt, az csak a véletlennek köszönhető. A hatvanas évek elején (amikor a könyvtár állománygyarapítása fellendült), gyakran jártuk Vajdaság városait, falvait, amikor meghallottuk, hogy valahol felszámoltak egy könyvtárat, vagy kiselejtezték a könyvtár állományából feleslegesnek minősített, elavult (számukra) használhatatlan régi könyveket. Így fordultunk meg Penavin tanárnővel, Bori tanár úrral, Bosnyák tanár úrral Kikindán, Debellácson, Szabadkán, Verbászon, Újvidéken (a Szerb Matica pincéjéből), ahol csak lehetett: menteni a menthetőt. Ezekkel a könyvekkel gyarapítottuk könyvtárunk állományát. Szimbolikus összegért, olykor ingyen is, számunkra rendkívüli értékes művek kerülhettek a Tanszékre. A főlöspéldányokat mi sem vettük nyilvántartásba azonnal, de megmentettük őket, s nem papírhulladékként értékesítették apró pénzért, nem kerültek zúzdába. A legkopottabb, legporosabb könyvek jelentették gyakran a legna-

gyobb meglepetést, és a legnagyobb izgalmat is a kezdő könyvtárosnak. Még akkor is, ha tudta: ezeket a könyveket féltett kincsként kell őrizni, nem mindennapi használatra felkínálni, hogy még sok éven át kultúrkincsként megmaradjonak az utánunk jövő nemzedékek számára. Részben ezeket a könyveket mutatjuk be most a nyilvánosságnak, részben pedig az OSZK-tól és az Akadémiai Könyvtártól nemzetközi csere címén kapott hasonló kiadványokat.

A rendelkezésünkre álló szűk tároló tér *nem* tette lehetővé, hogy bármilyen *teljességre törekedjünk*, akár a nyelvemlékek bemutatását tűztük volna ki célunkul, akár a nyomtatott könyvek fejlődési ívét óhajtottuk volna bemutatni az első Magyarországon nyomtatott könyvtől századokon keresztül napjainkig. Így csupán *válogatást* láthatnak a könyvtárunkban őrzött *régi és ritka könyvekből*. Időszaki kiadványokat ezúttal nem mutatunk be, azoknak megismerése egy másik rendezvény témája lehet.

A műveket részben *időrendben*, részben *tematikailag* csoportosítottuk, figyelembe véve megjelenési formájukat. A szigorú időrend betartásától olykor eltértünk, ha az megbontotta a formai vagy logikai egységet. A különlegesen szép, figyelemreméltó könyveket külön tárolókba tettük, hiszen ezek a művek képezik legnagyobb értékeinket. Így kerül a figyelem középpontjába a Képes krónika hasonló kiadása, az Anjou legendárium, a Corvina könyvtár legszebb darabjaiból egy válogatás, a Jordánszky kódex, a Károli biblia mindkét kötete, s a nyomdászat előhírnökeként megjelent táblanyomatokon forgalomba került biblia pauperum, majd az első Magyarországon nyomtatott könyv: Hess András Chronika Hungaroruma.

A *magyarok írásbeliségéről* a kereszténység felvétele óta beszélhetünk, azóta vannak írásos emlékeink. Ez az írásbeliség latin nyelvű volt, és csak kevesek privilégiuma volt az írás ismerete és az olvasás. Előzményként meg kell említenünk a székely rovásírást, mint a gondolatrögzítés ősi formáját, de ez az írástechnika nem volt alkalmas hosszabb szövegek rögzítésére, inkább numerikus feljegyzésekhez használták (adósság, vagyon feljegyzés, stb.). Könyvtörténeti szempontból vizsgálva az írásos dokumentumokat, kéziratok könyvekről és nyomtatott könyvekről szoktunk beszélni.

I. korszak: A KÉZIRATOSSÁG KORA

Könyvtárunkban a kéziratosság dokumentumai (régebbi és újabb) *hasonló kiadásban vannak meg*. Ezekből a kiadványokból mutatjuk be a legjelentősebbeket. Nem törekedtünk teljességre a kódexek bemutatásában, csak a könyvtárunkban megtalálható kiadványok legjelentősebbjeit állítottuk ki. (Azt hiszem nem kell hozzá külön magyarázat: miért nincsenek eredeti kódexeink, vagy miért alkalmasabb az oktatásban a hasonló, esetleg betűhív átiratban közölt kiadás.) Így is bepillantathatunk a középkori kódex

készítés egyszerűbb és díszesebb példányainak megformálásába. Láthatunk díszes iniciálékat, lapkeretdíszbe ékelt szöveget, miniatúrákat, amelyeken az illuminátor megörökítette nemcsak kora viseletét, építészeti szokásait, hanem a háborúkat, az uralkodók és a szentek legendáit is. (Képes krónika, Anjou legendárium, Corvinák.) Ugyanakkor láthatunk egyszerű írásos kódexeket, amelyeknek a szövege jelentős számunkra. (Jókai kódex, Bécsi kódex, Birk kódex stb.)

II. korszak: A NYOMTATOTT KÖNYV kora. Ezt a kort a már említett első Magyarországon nyomtatott könyv, Hess András *Chronica Hungarorum* c. könyvének 1973-ban készült hasonmás kiadásával kezdtük. Ez a latin nyelvű történelmi tárgyú mű a híres Corvina könyvtár virágzása idején készült, és a hasonmás is híven tükrözi, miért nem tanúsított Mátyás nagyobb érdeklődést a nyomtatott könyvek iránt, pedig köztudott, hogy figyelemmel kísérte a tudományok fejlődését, könyvtára számára mégis – a nyomda feltalálása korában is – kézzel írott könyveket rendelt.

A nyomtatott könyvek között más hasonló kiadványok is láthatók, elsősorban az Akadémiai Kiadó által megjelentetett *Monumenta Hungarica Antiqua* kötetei, amelyek nemcsak a nyomtatott szöveg betűhív meglevevénítései, hanem bemutatják a korabeli könyvkötéseket is, sőt még a papír elszíneződését is híven visszaadják. Ezek között található az *első Magyarországon* nyomtatott könyv hasonmása (Sylvester János: *Újtestamentum*. – Újsziget, 1541.), az *első nyomtatott históriás énekgyűjtemény* (Tinódi: *Chronica*. – Kolozsvár, 1554. Első ízben készítettek kottametszeteket, fametszetet. Az egész sor metszet, és nem szedéstechnikával készült), Heltai *Cantionaleja* (Kolozsvár, 1574. 16. századi történeti tárgyú énekek, dallam és vers), Károli Gáspár *Vizsolyi bibliájának* hasonmása stb.

III. A nyomtatott könyvek között jelentős helyet foglalnak el a tárlaton az *eredeti kiadások*. Legrégibb könyvünk a 17. században készült Pázmány Péter: *Igazságra vezérő kalauzájának* 3. kiadása (1637).

„Habent sua fata libelli”. Minden könyvnek meg van a sorsa, hanyattatása. A possesszorok bejegyzései, a könyvtárak állománybavételi bélyegzői csak utalnak erre. Valószínűleg érdekes lenne tudni, hogy ezek a régi könyvek az elmúlt századok alatt kinek a birtokában voltak, kik olvasták őket, kik őrizték meg, kik óvták meg az enyészettől. Érdekes lehetne tudni, hogy az a több, közel tíz *tizenhatalmadik századi* könyv, amelyet itt közszemlére teszünk, kitől és hogyan került Vajdaságba. Csak néhány címre irányítanám a figyelmet. A kiállított könyvek között látható Dugonics *Etelkája* (1791), Gyöngyössi János *versei* (1790), de a szépirodalmi művek mellett nem kisebb értékkel büszkélkedhet könyvtárunk, mint Bod Péter *Magyar Athenása* (1766-ból), vagy Kőszegi Rájnis József: *A magyar Helikonra vezérő kalauza*,

a magyar versszerzésnek példái és regulái (1781), Gyarmathi Sámuel: *Affinitas linguae hungaricae* (1799), hogy csak néhány művet említsek.

A tanszék könyvtárában nagy számban találhatunk 19. századi művet. Ebből a korból néhány irodalmi jelentőségű első vagy második kiadást mutatunk be (Petőfi: *János vitézét*, 1845., Berzsenyi Dániel *verseit*, 1816, Vörösmarty *minden munkái* III. kötetét, 1845, Arány János *Toldi szerelmét*, *Toldi estéjét*, néhány Jókai első kiadást stb.) *Tematikailag vizsgálva* történelmi tárgyú műveket, lélektant, verstant, természettudományi művet is a magyar írásbeliség dokumentumainak minősítettünk. Felhívánk a figyelmet Fogarasi János: *Művelt magyar nyelvtan elemi része I.* (1843) c. művére, *A magyar nyelv rendszere* második kiadására, amelyet 1847-ben tett közzé a Magyar Tudós Társaság és a nyelvújítás korának érdekes dokumentumára: Fényfalvi Kardos Adorján: *Versegi Feretznek megsalatkozott illetlen motskolódásai a' tiszta magyarságban...* (Pest, 1806).

Eredeti szándékunk a régi magyar könyvek, a hungarikák bemutatása volt. Ha a régi magyar könyv fogalmát szó szerint értelmeztük volna, meg kellett volna állnunk a tárlat anyagának válogatásával az 1800-as évnél, mivel a könyvtörténészek az 1800-as évvel határolják a régi magyar könyv fogalmát. (Más kultúrákban a régi könyv fogalma történelmi és kultúrtörténeti előfeltételek függvénye. Pl. a régi szerb könyv évhatára 1867.) Ezért bővítettük a tárlat anyagát 19. századi első kiadásokkal, hiszen azokat is értékes *RITKA* könyveknek kell tekinteni. (A ritka könyv fogalma természetesen sokkal tágabb, idetartoznak a szerző kézjeggyével ellátott művek, a különleges technikával készített könyvek stb. A tárlaton nem ilyen tág értelmezésben meghatározott könyv ritkaságok láthatók, habár könyvtárunkban szép számmal találunk belőlük.)

Lehetetlen lenne bemutatni a Magyar Tanszék könyvtárának állományában fellelhető valamennyi könyvritkaságot, csupán ízelítőt adtunk azokból az értékekből, amelyek leginkább kapcsolódnak a magyarok írásbeliségéhez (s amelyek számomra a legkedvesebbek). A Magyar Tanszék ezzel a tematikus tárlattal, specifikus módon gazdagítja a Vajdaságban lezajló milicentenáriumi ünnepségek sorozatát.

A tanszék dolgozói 1996-ban a következő tudományos tanácskozásokon, rendezvényeken tartottak előadásokat

– Kosztolányi Napok. Szabadka, 1996. márc. 29.

Csáky S. Piroska: Kosztolányi, az olvasó

– VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyelvek és nyelv-
oktatás a Kárpát-medencében, Nyíregyháza, 1996. ápr. 2–4.

Bagi Ferenc: A szerb és magyar köznyelv szavai fonémaszerkezetének
kontrasztív vizsgálata

Cseh Márta: A *manó* szó a szótárakban

Katona Edit: Az egy vegyértékű igék egy csoportjának összevetése szerb
megfelelőikkel

Papp György: Az antropomorf jelentésátvitel kontrasztív vizsgálata

– Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. Eger, 1996. júl. 8–11.

Molnár Csikós László: Nyelvművelő mozgalmak a Vajdaságban

– VIII. Anyanyelvi Konferencia. Eger és Mezőkövesd, 1996. aug. 12–15.

Molnár Csikós László: A hungarológiai kutatásokról – hozzászólás

– 9. Élőnyelvi konferencia. Nyelvi változók – nyelvi változás. Szeged,
1996. aug. 22–24.

Bagi Ferenc: Egyszótagú szavaink fonémastruktúrája

Cseh Márta: Ragtalan határozóinkról

Katona Edit: Helységnevek helyragviszonyragjainak használata a vajda-
sági magyarság nyelvén

Molnár Csikós László: A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő
-tól, -től rag régen és ma

Papp György: A helynevek (településnevek) bel- és külviszonyragos
használata mint nyelvi változó

Rajslí Ilona: Az ö-zés megterheltségének alakulása a szegedi kirajzású
községek nyelvén (Bánátban)

– Nemzetközi iskolatörténeti konferencia. Népiskolák Magyarországon.
Tatabánya, 1996. aug. 26–27.

Jung Károly: Egy délvidéki kántortanító szerepe a Pannóniai Ének folk-
lorizálódásában

– IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. A magyar művelődés és a
kereszténység. Róma–Nápoly, 1996. szept. 9–14.

Bányai János: Füst Milán biblikus-keresztény verselménye

Bosnyák István: Sinkó Ervin neokrisztianus esztétikája a húszas években

Csáky S. Piroska–Csapó Julianna: Áhitat vagy divat – Magyar nyelvű
egyházi kiadványok a Vajdaságban 1945-től napjainkig

Danyi Magdolna: Pilinszky János költészet és a keresztény hitvilág
 Faragó Kornélia: Biblikus jelentéselemek profán élménykörben (Krasznahorkai László)

Gerold László: Tóth Ferenc: *Jób*

Harkai Vass Éva: Mészöly Miklós: *Saulus*

Juhász Erzsébet: Az áldozat eleme Pilinszky János költészetében

Katona Edit: Interferenciajelenségek vizsgálata a Hitélet c. vallási folyóiratban

– Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató-, nevelőmunkában. Budapest, 1996. okt. 4–5.

Jung Károly: A néprajz oktatása az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Magyar Tanszékén

– III. Nemzetközi könyvtáros konferencia. A határon túli magyar irodalom napjainkban. Békéscsaba, 1996. okt. 8–9.

Juhász Erzsébet: Napjaink vajdasági magyar irodalma

Utasi Csaba: Hozzászólás

– Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok. A magyar nyelv és művelődés évszázadai. Ada, 1996. okt. 14.

Rajslí Ilona: Délvidéki nyelvemékeink

– Szenteleky-napok. Szivác, 1996. okt. 19.

Juhász Erzsébet: A mai vajdasági magyar irodalomról

– Vallási néprajzi konferencia. Oroszlámos, 1996. okt. 19–20.

Jung Károly: A Mária-leányok kézikönyve

– Egyetemi nyelvészeti napok dr. Penavin Olga tiszteletére. A magyar nyelvészeti oktatás és nyelvészeti kutatás útjai. Újvidék, 1996. okt. 23–24.

Andrić Edit: Az objektum felszíni megnyilvánulásai

Bagi Ferenc: A szövegszintek és a nyelvtanulási fokozatok összefüggéseinek érvényesítése egy nyelvkönyvben

Cseh Márta: Ács Károly szinonimái

Csorba Béla: Temerin XVIII–XIX. századi szláv eredetű családnevei

Danyi Magdolna: Mondattani sajátosságok Pilinszky költői nyelvében

Katona Edit: Az igevalencia összevető vizsgálata

Láncz Irén: A nyelvhasználat kutatásának új szempontjai

Molnár Csikós László: Az újabb keletű idegen szavak meghonosodásának kérdései

Papp György: Egyetemi nyelvészeti oktatásunk és tudományosságunk jelenlegi állásáról; Az egyéni szóláskincs vizsgálatának módszerei és eredményei

Rajslí Ilona: A kolostori hétköznapiok leírása a Margit-legendában

A konferencián egyetemi hallgatóink és harmadik fokozatos nyelvész-hallgatóink is beszámoltak nyelvészeti kutatásaik eredményeiről:

Pásztor Kicsi Mária: Összehasonlító tankönyvvizsgálat nyelvészeti tanulságai

Raffai Éva: Néhány török szó magyar és szerb valamint horvát vonatkozása

Bene Annamária: A -NEK névrag

Csehák Zsuzsa: Ragadványnevek Csókán

Futó Hargita: A Magyar Nyelvőr első évfolyamának nyelvművelő rovatai

Herbut Ildikó: A szerb és a magyar nyelv igei vonzatainak összevető vizsgálata

Juhász Ágnes: Emberi testrésznevek jelentéstviteleinek kontrasztív vizsgálata

Kormányos Gyöngyi: Regionális köznyelvi és tájnyelvi hatások a hangok időtartamának jelölésében és ejtésében

Vass Izabella: Szövegkoherencia Pilinszky János *Van ilyen* című versében; A szerb és a magyar nyelv fonetikai és fonológiai rendszerének összevetése

Vida Márta: Ács Károly *Félsz-e* című versének elemzése

Virág Emese: A férfi keresztnévadás divatja Szabadkán (1880 és 1920)

Az egyetemi és főiskolai nyelvészeti oktatás tapasztalatairól tartott kerekasztal-beszélgetésben a tanszék nyelvészei mellett részt vettek: Benkő Loránd (Budapest), Hajdú Mihály (Budapest), Vörös Ottó (Szombathely) és Vajda József (Szabadka).

– Tanszék-napi értekezlet. Újvidék, 1996. okt. 25.

Jung Károly: XVIII. század végi méhészeti kézirát

Utasi Csaba: A másik Gál László

– Fehér Ferenc Napok. Topolya, 1996, okt. 28.

Gerold László: Tóth Ferenc: *Jób*

– Dr. Matijevics Lajos Emléknepok. Újvidék, 1996. okt. 29.

Bagi Ferenc: A magyar és a szerb nyelv egyszótagú szavainak kontrasztív vizsgálata

Láncz Irén: A bánáti származású szabadkai lakosok nyelvhasználatáról

– A jugoszláv bibliográfusok tanácskozása. Indija, 1996. nov. 5.

Csáky S. Piroška: Pobožnost ili pomodnost (Áhitat vagy divat)

– Debreceni Irodalmi Napok. A mai magyar dráma. Debrecen, 1996. nov. 14–15.

Gerold László: Vajdasági magyar dráma 1991–1996.

– A magyarok Pannon-síkságra településének ezerszáz éve és a mai Vajdaság területe – 1100 godina doseljenja Mađara u Panonsku niziju u područje današnje Vojvodine. Újvidék, 1996. nov. 21–23.

Bagi Ferenc: Az ősi gyermeknevelés elemei népi gyermekmondókáinkban

Bosnyák István: A honfoglalás apológiája a középkori magyar gestákban és krónikákban

Csáky S. Piroska: A honfoglalás irodalmáról – kiállításmegnyitó

Danyi Magdolna: „Verecke” motívuma Ady Endre költészetében

Jung Károly: A magyar honfoglalás mondaköre, különös tekintettel néhány kései bácskai népköltési szövegre

Káich Katalin: Milleneumi ünnepségek Zomborban

Láncz Irén: A 10. századi magyarok Kodolányi János *Pogány tüzek* című regényében

Molnár Csikós László: Mennyire vált európaivá a magyar nyelv?

Papp György: A honfoglalás a magyar szókészségben

Rajslil Ilona: A honfoglaló magyarok nyelve és írásbelisége

– Godišnji simpozijum Udruženja folklorista Vojvodine. Ime je znameenje – Nomen est omen. Újvidék, 1996. nov. 22.

Cseh Márta: Načini imenovanja udatih žena u savremenom mađarskom jeziku (Az asszonynevekről)

– Az országon kívül élő nemzetiségek anyanyelvű oktatásának kérdései. Szabadka, 1996. nov. 23.

Bosnyák István: Modellkeresésünk, modelltervezésünk fél évtizede (1991–1996)

Molnár Csikós László: A jugoszláviai magyar tanulók nyelvhasználati szokásairól

– Pilinszky János emlékülés. Budapest, 1996. nov. 26–28.

Danyi Magdolna: Mondat- és gondolatalkatok Pilinszky János költői nyelvében

– Orbán Ottó-konferencia. Újvidék, 1996. dec. 10–11.

Bányai János: Orbán Ottó változása – hetvenes évek

Bence Erika: Orbán Ottó, Csokonai, Berzsenyi

Bori Imre: Kezdet és a vég

Csányi Erzsébet: A profanizálás szerepe Orbán Ottó költészetében

Danyi Magdolna: Orbán Ottó *Táncoló Siva* című versének szövegelemzési elemzése

Faragó Kornélia: Esszépróza, performativitás

Gerold László: A költő felel

Harkai Vass Éva: Költői műhely: arckép, ars poetica

Juhász Erzsébet: Ami túl van az ironikus ellentétezetségen (Orbán Ottó költészete a kilencvenes években)

Utasi Csaba: A költészet hatalma

– Jugoszláv nyelvművelési kerekasztal. Újvidék, 1996. dec. 21.

Bagi Ferenc: A nyelv és kultúra ápolása kisebbségi tannyelvű tagozatok iskolai óráin

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar nyelvművelés időszerű kérdései

TARTALOM TANULMÁNYOK

- BAGI Ferenc: Magyarul tanuló szerb és horvát anyanyelvű egyetemi hallgatók helyesírási hibáinak elemzése [5]
CSÁNYI Erzsébet: Az irracionális ragyogás. Jorge Luis Borges: Homokkönyv (Szövegértelmezés) [24]
KÁICH Katalin: Adalékok Kabos Gyula pályakezdéséhez [31]
PAPP György: A drávaszögi helynév elemű szólások szerkezeti, használati jellemzői [40]
UTASI Csaba: A másik Gál László [50]

SZAKDOLGOZATOK

- CSAPÓ Julianna: Szövegszintű stílusesszközök [59]
PÁSZTOR KICSI Mária: Egy tankönyvfordítás kontrasztív nyelvészeti és szövegszerkesztési vizsgálata [74]
VIRÁG Emese: A férfi keresztnévadás divatja Szabadkán (1880 és 1920) [96]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [105]

CONTENTS STUDIES

- Ferenc BAGI: Spelling mistakes made by students learning Hungarian whose mother tongue is Serbian or Croatian [5]
Erzsébet CSÁNYI: The irrational splendour. Jorge Luis Borges: Libro de arena (Heuristic) [24]
Katalin KÁICH: Additional material to the start of Gyula Kabos's career [31]
György PAPP: Phrases from the Drávaszög region incorporating place name elements [40]
Csaba UTASI: László Gál, the other man [50]

PAPERS

Julianna CSAPÓ: Stylistic requisites on the textual level [59]

Mária PÁSZTOR KICSI: Contrastive linguistic and structural analysis of
the text of a translated school-book [74]

Emese VIRÁG: The fashion in choosing first names in Szabadka [96]

FROM THE LIFE OF THE DEPARTMENT [105]